

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bana göre, doğru olan, bir hükümdarın kendisini topraklarını genişletmeye, ülkesini daha da bayındır kılmaya adanması değil, aynı zamanda, meydana getirdiği eseri ölümden sonra nasıl koruyacağını da bilmesidir.

BÜYÜK PETRO

Paul Bushkovitch

BÜYÜK PETRO

ÇEVİREN
Berna Akkaya

iletişim

PAUL BUSHKOVITCH Harvard Koleji ve Columbia Üniversitesi'nde eğitim görmüştür. Diğer çalışmaları şunlardır: *The Merchants of Moscow (1580-1650)* (1980), *Religion and Society in Russia: The Sixteenth and Seventeenth Centuries* (1992) ve *Peter the Great: The Struggle for Power 1671-1725* (2001). Bushkovitch, 1975'ten beri Yale Üniversitesi Tarih Bölümü'nde ders vermektedir.

Peter the Great

© 2001 Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

İletişim Yayınları 1721 • Biyografi Dizisi 15

ISBN-13: 978-975-05-0914-4

© 2012 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2012, İstanbul

2. BASKI 2018, İstanbul

EDITÖR Levent Cantek

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

KAPAK RESMİ Paul Delaroche, "Peter I of Russia", 1838

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Melek Özmüş

DİZİN Ulaş Dayı

BASKI Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

PAUL BUSHKOVITCH

Büyük Petro

Peter the Great

 EVIREN *Berna Akk yal*

İÇİNDEKİLER

DİZİ EDITÖRÜNÜN ÖNSÖZÜ.....	7
KRONOLOJİ.....	11
Giriş.....	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
17. Yüzyılın Sonunda Rusya.....	23
Rusya'nın kökeni 23 • 16. yüzyıl siyaseti 34 •	
17. yüzyıl 43	
İKİNCİ BÖLÜM	
Gelenek ve Batılılaşma.....	55
Rus geleneği 59 • Kilise reformu ve Batılılaşma 65 •	
Siyasi düşünce 72 • Yüzyılın sonu 77	
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Çeyrek Asırlık Bir Çatışma (1676-1699).....	85
İhtilaf ve anlaşmazlık 86 • Petro tahtta 96 •	
Petro'nun dönüşü 103	

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Deneyler Çağı (1700-1716).....113
 Memlekette reform 123 • Aleksey Petroviç 131

BEŞİNCİ BÖLÜM

Kriz ve Çözüm (1716-1725).....143
 Soruşturma ve dava 145 • Son reformlar 152 •
 Siyasi düşünce 161

ALTINCI BÖLÜM

Mutlakıyet, Aristokrasi ve Reform.....173
DİZİN.....177

DİZİ EDITÖRÜNÜN ÖNSÖZÜ

Paul Bushkovitch'in kitabının başında zekice gözlemlediği gibi, Büyük Petro yaşamı boyunca ve sonrasında, güçlü ve çoğu zaman kafa karıştıran bir imaj yaratmıştır. Ölümünden beri de çelişkili biçimlerde resmedilmiştir. Örnek olarak, Büyük Petro'nun ölümünden sonra yapılmış olan iki ayrı tasvirini ele alalım. 1768'de genç Rus yazar Mihail Heraskov (1733-1807) "Numa ya da Bayındır Roma" adlı şiirinde şöyle yazar:

*Zaman ilerlediğinde bir sedir gibi yükseldi
Tüm Çarların üzerinde kanun koyucu Petro;
Çalışıyor, nöbet tutuyor; Rusya'yı diriltiyor,
Yeni gökler ve yeni bir dünya gösteriyor;
Zihinlere ışık, kalplere anlayış veriyor;
Tebaasına zafer getirdi ve Kendisini ölümsüz kıldı.¹*

Şair Heraskov, reformcu Petro'nun kahramanca, Isavari kurtarıcı özelliklerini yakalarken, bu şiirden yalnızca on bir

1 Mihail Matveyeviç, "Stihi ot izdatelâ", *Ili prosvetayuşçiy Rim* (Moskova, 1768), Nicholas Riasanovsky, *The Image of Peter the Great in Russian History and Thought*'tan aktarılmıştır (New York: Oxford University Press, 1985, s. 39).

yıl sonra, Avrupa Aydınlanması'nın öncü entelektüelleriyle (Voltaire, Diderot ve Adam Smith) şahsen tanışmış olan Prenses Katerina Daşkova (1744-1810), Büyük Petro'yu şöyle tasvir ediyordu:

Asabi, kaba ve despotik biri olan Petro, ayırım gözetmeksinin herkese, her şeye katlanmak zorunda olan köleler gibi davranırdı; zorla başlatmış olduğu bazı yeniliklerin zaten zaman içinde barışçıl yollardan gelebilecek şeyler olduğunu cehaleti yüzünden görmemişti... Yabancılarla, Ruslara göre böylesine çok değer vermiş olmasaydı, atalarımız arasından en kıymetli kişileri mahvetmeyecekti. Yasaları, hatta kendi koyduklarını bu kadar sık değiştirmiş olmasaydı, iktidarı ve yasalara saygıyı sarsmayacaktı. Babasının kurallarının ve yasaının temellerini yıktı; yerlerine despotik yasalar getirdi, onların bazılarını da bir bir feshetti.²

Böylesine tutarsız tepkiler yaratan bir figür olan Büyük Petro, fiziksel olarak dev gibi bir adam, müthiş kudretli ve hırslı bir hükümdardı. Yaklaşık iki metre boyundaydı ve fiziksel gücü ve canlılığı muazzamdı. Otuz altı yıllık hükümdarlık döneminde (1689-1725), tüm devlet ilişkilerine, diplomasiye, yönetime, adalete, maliyeye, endüstriye ve eğitime bizihi müdahale etti. Kusursuz bir kara ve deniz kumandanıydı. Bu yetenekleriyle kendisini subaylığa terfi ettirmeden önce erlerin arasında savaşp tüm silahları kullanmayı öğrenerek, askerlik sanatında ve denizcilik biliminde yetişti. Kendi kendisini yetiştiren bir adam olan Petro, Hollandaca ve Almanca öğrenmesinin yanı sıra başka dillere de aşinalık kazandı. Ayrıca, ayakkabıcılıktan gemi inşaatına kadar yirmi ayrı zanaata vakıf oldu. En önemlisi, o döneme dek hiçbir

2 E.R. Daşkova, "Mon histoire", *Bumagi kniaginia E.R. Daşkovoi. Arkhiv knizia Voronstsovea*, cilt XXI (Moskova, 1881), 219-22'de alıntılanmış, 56. Büyük Petro'nun tasviri büyük ölçüde Riasanovsky'nin "The Russian Enlightenment" adlı bölümüne dayanmaktadır (s. 3-85).

Rus'un yapmamış olduğu bir şeyi yaptı: Teknoloji, endüstri, ticaret, kültür, görgü ve savaş sanatı konularında Batı'dan neler alınabileceğini görmek için iki kez Batı Avrupa'ya gitti.

Her şeyden çok, Rusya'yı bir dünya gücü haline getirmenin yollarını aradı. Bu, önce Osmanlı İmparatorluğu'na, sonra da yirmi yıl süren bir savaşla İsveç'e karşı mücadele vererek Rusya'nın denize erişimini sağlarken içeride de radikal reformlar yapmak anlamına geliyordu. 1709'da Poltava'da kazandığı büyük zaferin ardından, Livonya'nın büyük bölümünü ve Baltık Denizi kıyısında bulunan Riga, Reval ve Viborg limanları da dahil, Finlandiya'nın bir kısmını ele geçirdi. Sonra ilgisini doğuya yönelterek İran'a bir sefer düzenledi ve galip gelerek Hazar Gölü kıyısında iki limanı aldı.

Petro içeride ise kendi sarayındaki aristokratların sert muhalefeti altında Rusya'yı hızlı bir değişim içine sokarak, büyük bir dönüşüm gerçekleştirdi. Önüne koyduğu reformları gerçekleştirme yolunda, Bushkovitch'in de gösterdiği gibi, amacına ulaşmak için gerektiğinde ödünler vermeye razı gelen, kurnaz bir siyasetçi olduğunu kanıtladı. Her şeyden önemlisi, devletin çıkarlarını, şahsi çıkarlarının ve heveslerinin üstünde tuttu.

Bu nedenle Bushkovitch'in çalışması Petro'yu büyük bir "kanun koyucu" olarak görenlere de (Heraskov), zalim bir "despot" olarak niteleyenlere de (Daşkova) itiraz niteliğinde. Bushkovitch, her iki Petro tasvirinin de yanlı görüşlere dayandığını ve hem belli bir bakış açısını yansıttığını hem de basit hatalar içerdiğini ortaya koyuyor. Yazar, bu yeni portrede, iktidarı döneminde yapılan siyasal, ekonomik ve toplumsal reformların ince ayrıntılarını örten gizli gölgeyi gösterirken, Petro'nun faal yönünü açığa çıkarıyor. Yazar, Büyük Petro'nun, dehasına ve müthiş hükümdarlık becerisine rağmen, yalnız başına hareket etmediğini, susmasını pek bilmeyen aristokratlarla yakın ilişki içinde olduğunu gös-

teriyor. Bu çalışma, çar ile köklü aristokrasi arasında sürüp giden mücadeleden yaşananları sunuyor. Bushkovitch bunu yapmak için Rus kültür ve siyaset tarihindeki daha büyük değişimleri okuyucular açısından anlaşılır kılarken, Petro devrine yeni bir yorumsal kavrayış sunuyor. Sonuç olarak, Rus tarihiyle ilgilenen öğretim görevlileri de öğrenciler de Büyük Petro hakkındaki bu ustaca çalışmada aradıklarını bulacaklar.

DONALD T. CRITCHLOW

Rowman&Littlefield Publishers, Inc. Diziler Genel Editörü

KRONOLOJİ

- 1604-1619 Kargaşa Devri
- 1613 Mihail Romanov'un çar seçilmesi
- 1645-1676 Çar Aleksey Mihayiloviç devri
- 1671-1676 Artamon Matveyev'in yükselişi
- 1671 Çar Aleksey'in Natalya Narişkina ile evlenmesi
- 1672 Büyük Petro'nun doğumu
- 1676-1682 Çar Fyodor Alekseyeviç devri
- 1682 İlk *strełtsı* ayaklanması: Petro ile Ivan'ın birlikte çar ilan edilmeleri
- 1682-89 Sofya devri
- 1689 Petro'nun Evdokya Lopuhina ile evlenmesi; Sofya'nın tahttan indirilmesi
- 1690 Çareviç Aleksey Petroviç'in doğumu
- 1694 Natalya Narişkina'nın ölümü
- 1695-1696 Azov Seferleri
- 1697 Tsikler ile Sokovnin'in kurdukları komplonun açığa çıkarılması
- 1697-1698 Petro'nun ilk Avrupa yolculuğu
- 1698 İkinci *strełtsı* ayaklanması; Petro'nun Evdokya'dan boşanması

1699	Petro'nun ilk reformları
1700-1721	Kuzey Savaşı
1700	Narva Muharebesi
1703	St. Petersburg'un kurulması
1707-1708	"Büyük vilayetler" in (<i>guberniya</i>) oluşturulması
1709	Poltava Muharebesi
1710	Baltık illerinin fethi
1711	Prut seferi; Senato'nun açılması; Çareviç Aleksey Petroviç'in Evdokya ile evlenmesi
1712	Petro'nun Ekaterina ile evlenmesi (I. Katerina)
1714	Hangö Yarımadası Muharebesi; Menşikov'un sarayda gözden düşmesi
1715	Çareviç Aleksey Petroviç'in karısı Charlotte'nin ölümü
1716	Menşikov'un yeniden gözde olması; Çareviç Aleksey Petroviç'in Viyana'ya kaçması
1716-1717	Petro'nun ikinci Avrupa yolculuğu
1717-1719	Akademilerin açılması
1718	Çareviç Aleksey Petroviç'in dönüşü, yargılanması ve ölümü
1718-1721	Kutsal Meclis'in kurulması
1721	Nystad Anlaşması
1722	Rütbe Tablosu
1722-1723	İran seferleri
1725	Petro'nun ölümü
1725-1727	I. Katerina devri
1727-1730	II. Petro devri

Giriş

Rusya'yı 36 yıl (1689-1725) yöneten Büyük Petro, devleti ve orduyu yeniden düzenleyip güçlendirerek; yeni topraklar fethederek; bir donanma, bir liman ve St. Petersburg'da yeni bir başkent kurarak ülkesini bambaşka bir noktaya taşıdı. Ama muhtemelen en önemlisi, Batı edebiyatının, biliminin ve toplumsal-siyasal düşüncesinin Rusya'da tanınmasının temellerini atarak Rus kültürünü Avrupalılaştırdı. Geç dönem Rus tarihi Petro olmaksızın kavranamaz; zira reformları, liberalizmi, Batı tarzı milliyetçiliği ve komünizmi mümkün kılan, onun Avrupa kültürünü ithal etmiş olmasıydı.

Petro tüm bunları tek başına yapmadı. Devleti yöneten, orduya komuta eden ve çarın katı yönetimi altında siyaset yapan toprak ve serf sahibi bir aristokrasiyi, yani *boyar*ları zenginliğin ve gücün zirvesine taşımış bir sistem miras almıştı. Petro'nun Rusya'yı dönüştürme girişimi zorunlu olarak aristokrasiyi de kapsıyordu; çünkü bu görevi yürütebilecek kadar kalabalık ve güçlü başka bir toplumsal grup yoktu. Yine de aristokratlar Petro'nun siyasetini hepten şevkle benimsememişlerdi. İleride göreceğimiz gibi, kültürel ola-

rak, genellikle betimlendiklerinden daha az tutucu olsalar da Petro'nun siyasi hedeflerinin pek çoğuna olumsuz yaklaşıyorlardı. Bu nedenle Petro'nun hükümdarlık siyaseti, çarlar aristokrasi arasındaki kesintisiz bir çekişmeydi ve bu mücadeleden nihai galibi Petro oldu. Bu kitap, Petro'nun mücadeleyi nasıl kazandığını anlatmaktadır.

Yakın döneme kadar Rusya tarihçileri elit kesimden pek az söz etmişlerdir. Bunun nedenleri romantik efsanelerle yetinmeyip kaynaklara dayalı eksiksiz bilgilerle çalışan 19. yüzyıl Rus tarihçilerine dek uzanır. S.M. Salavyov'un (1820-1879) başını çektiği bu kişiler "devlet" in ya da "yargı" okulunun tarihçileriydi. Okula verilen ad gayet yerindedir; zira bu tarihçiler için Rusya tarihi, devletin tarihiyle özdeşti. Onların gözünde devlet, resmî kurumlarıyla birdi ve çarın siyaseti hukukun ve siyasetin kuramsal kaynağıydı. Devlet ekolü tarihçileri, Petro dönemindeki ve öncesindeki Rusya kurumları Boyar Duması, Senato, vilayet idaresi hakkında pek çok çalışma yürütmüşler; fakat daima bu kurumları yönetenlere ilişkin üstünkörü bilgiler vermekle yetinmişlerdi. Çarın kendisi de bir soyutlama ürünüydü; kanunun kaynağı olma ve benzeri niteliklere sahipti, öyle ki tanımı gereği kadir-i mutlaktı. Devlet tarihçileri, yasallığın suiistimali diyerek kestirip attıkları gayriresmî iktidar yapılarıyla ilgilenmiyorlar, devletin aristokrasiyle ilişkilerinde sadece devlete hizmet konusundaki yasal yükümlülüğü hesaba katıyorlardı. Salavyov ve diğerleri, Petro'nun hizmetindekileri ele aldıkları az sayıda çalışmada ise, Fyodor Golovin, Boris Şeremetev veya Prenses Dolgorukiy gibi aristokratlardan ziyade Aleksandr Menşikov veya Pavel Yaguzinskiy gibi halk tabakasından yetenekli kişilerin rollerini vurguluyorlardı. Halk tabakasından yetenekli insanlar, meritokratik bir karakterli bürokratik devlet imgesine daha kolay uyum sağlıyordu.

Bu tarihçilerin ortaya koydukları çalışmalar siyasi bir me-

sajdı; çünkü okulun mensupları, tıpkı kurucusu olan B.N. Çiçerin (1828-1904) gibi, genellikle ılımlı liberallerdi. 19. yüzyıl Rusya'sının Anayasa'ya kesinlikle hazır olmadığına inansalar da, 1860'larda yapılan reformları, köleliğin kaldırılmasını, modern bir yargı organının meydana getirilmesini ve seçimle tayin edilen, ılımlı yerel idareyi (*zemstvos*) heyecanla karşılamışlardı. Onlara göre bu reformlar, devletin yasal zeminini sağlamlaştırmıştı. Gelecek nesiller, hukuk temeline dayalı böyle bir devlette bir Anayasa yapabilirlerdi. Petro'nun reformlarını, hukuk temeline dayalı bir devlette doğru atılmış ilk önemli adım olarak görüyorlardı. Bunun sonucu olarak siyaseti ve kurumları titizlikle ele almalarına karşın, ortaya insansız bir tarih çıktı. Devlet okulu, Petro döneminin siyasi arenasında etkili olmuş erkekleri –kimi zaman da kadınları– görmezden gelerek, onları araştırma işini gazetecilere, nostalji tutkunlarına ve aile tarihçilerine bıraktı. Sonraki dönemin tarihçilerinden biri ve Rus liberallerin liderlerinden olan P.N. Milyukov (1859-1943) devlet ve toplum arasındaki etkileşim konusunu ortaya atmıştı; ancak liberallerin devlet anlayışları, özü itibarıyla Salavyov'unki ne dayanıyordu.

Rusya'nın 1917 Ekim Devrimi sonrasındaki kaderinde, paradoksal bir biçimde bu resmi değiştirecek pek az şey yaşandı. Teorik olarak, Marksizm ekonomi ve toplum üzerine, yönetici sınıfları da içeren, daha yoğun araştırmaların yapılması konusunda tarihçilere yol göstermeliydi. Oysa Sovyetler Birliği'nde günün siyasal ihtiyaçları çok geçmeden teorik Marksizme galebe çaldı. Tarihçiler, Petro'nun reformlarında devlet eliyle sanayileşmenin örneklerini ve Sovyet siyasetinin modernleşmesinin çeşitli yönlerini "görmeye" teşvik edildiler. Taşrada ve şehirde gerçekleşen isyanların ucu bucağı gelmeyen tarihinin bilim insanları için devlet destekli bir çalışma konusu olduğu Josev Stalin döneminde, bu ko-

nuya rakip olarak görülen Rus elit kesiminin incelenmesi ciddi tehlikeliydi. Batı'ya iltica eden Rus tarihçiler ise miras aldıkları devlet ekolü anlayışını, Rusya'ya odaklanan Batılı tarihçilerin ilk "nesline" aktardılar. Kurumsal değişimler yine tercih edilen konuların başında geliyordu ve 1970'lere kadar da öyle oldu.

Geçtiğimiz yirmi-otuz yılda hem Rusya'da hem de Batı'da, Rus tarihinin erken dönemlerinin ele alınmasına dair yeni yaklaşımlar keşfedildi. Bu farklı yolları meydana çıkaran, eski paradigmalarını arkalarında bırakmaya çalışan ve her ikisi de –çok farklı– siyasi sorunlarla boğuşan Rus ve Batı tarihçilerini gelenekleri arasındaki karmaşık etkileşim oldu.

1950'lerde Sovyetler Birliği'ndeki tarihçiler, miras alınan klişeleri ihtiyatlı bir biçimde ele almaya başlasalar da, ilgilendikleri Petro'nun dönemi değil, 16. yüzyıl oldu. Önceki nesle mensup olsa da, Devrim sonrasında SSCB'de kalan tarihçi S.B. Veselovskiy'in boyar elitinin toplumdaki işlevini ve tarihini ele alan –ölümünden sonra yayımlanan– çalışmaları, bu alan hakkında ilgi uyandırdı. Her ikisi de 16. yüzyılda yaşanan olaylara farklı yaklaşımlar getiren A.A. Zimin ile R.G. Hrunnikov'un ortaklaştıkları konu, Çar ile boyarlar arasındaki etkileşimdi. Araştırma sürecinde boyar elitinin yapısını ayrıntılı biçimde ortaya koyup siyasetteki rolünden söz ettiler. Çalışmaları, siyasi açıdan büyük ölçüde Stalin dönemine bir tepki niteliğindedir. Şöyle söylenebilir: Korkunç Ivan hükümdarlığının *Apriçnina* dönemine gereğinden fazla odaklanılmış ve haddinden fazla modern terimlerle tasvir edilmiştir. Öte yandan, 16. yüzyıla ilişkin bilgi ve kavrayışımızı dönüştürenler, onlar ve öğrencileri olmuştur.

Batı'da, devlet ekolüyle iç içe geçmiş olan Soğuk Savaş dönemi siyasetleri, Rusya'nın Petro'dan önceki yüzyıllarda sahip olduğu güce ve etkiye ilişkin abartılı iddialar üretiyorlardı. Rus devleti, şahsi irade sahibi bile olmayan köleleri sindi-

ren arların hüküm sürdüğü bir proto-totaliter diktatörlük haline getirildi. Bu anakronistik kavramsallaştırmaya tepki duyan Amerikalı Rusya tarihçileri, devletin gerçek yapısını ve kadrolarını incelemeye başladılar. Nancy Kollmann ve Robert Crummey, 16. ve 17. yüzyıl boyar elite; John LeDonne ise Petro devrine ve 18. yüzyıla ilişkin incelemelerinde Zimil ile Hrunnikov'un çalışmaları kadar Gustave Alefin-kileri de esas aldılar. Görüşleri bazı noktalarda farklılık gösterse bile,  tarihi de Batı'nın Rusya'ya bakışının fazlasıyla abartılı olduğu ve arın kâğıt üstündeki iktidarını, aslında, köklü, oturmuş, varlıklı, güçlü ve kendinden emin bir elite, yani boyarlarla paylaştığı konusunda hemfikirdi. Bu seçkinlerin gayriresmî iktidarı, Petro'nun hükümdarlığı boyunca ve 18. yüzyılın sonuna dek varlığını sürdürmüş, ancak 19. yüzyılda modern bürokrasinin devreye sokulmasıyla sona ermişti.

LeDonne ve meslektaşları, Rus elitinin yapısının tek tek ailelerden ziyade, boylardan meydana geldiğini iddia ediyorlardı. Petro'dan önceki devirlerde bu boylar, Boyar Duması'ndaki, idaredeki ve ordudaki mevki ve güçlerini korumak için birimler halinde işliyorlardı. Duma'nın resmî yapısı ve öncelik sırasına dayalı sistem bunu yapmalarına olanak tanıyordu. Petro'nun bir Rütbe Tablosu oluşturarak devleti ve orduyu profesyonelleştirmeye dönük girişimi, ölümünden sonra ancak kısmen başarılı oldu. İktidarın tepesindeki büyük boylar, arlarla yürüttükleri karmaşık pazarlık süreçleriyle iktidarın ve makamın gelirlerini blşyorlardı. Ortaya çıkan bu manzarada devlet, "modern"liği ve brokratikliği bakımından eski tarihçilerin çizdiklerinden çok daha zayıftır. Bu tartışma büyük ölçüde, Batı Avrupa'daki erken modern devlete ilişkin son dönem mtalaalarda da tekrarlandı. 1960'lara kadar, tarihçilerin büyük kısmı, erken modern devletin modernliğini vurguluyordu (rneğin, İngilte-

re'den Geoffrey Elton). Daha yakın dönem çalışmalarında ise, tam tersine, devletin arkaik ve bürokrasi-öncesi özellikleri öne çıkarılıyor (William Beik ve Fransa'dan başka bilim insanları tarafından).

Şimdiye dek Rus devletine ilişkin bu yeniden değerlendirmelerin pek azı Büyük Petro devrine kadar uzanmıştır. LeDonne'un bu devrin elitine ilişkin açıklamaları, şimdilik bu grubun incelenmesine dönük tek girişim. LeDonne, yalnızca elitin zaman içinde varlığını sürdürmesini değil, önemli ailelerin, çarın yakınları olan Saltikovlar ve Narişkinlerle; Petro'nun annesi Natalya Narişkina'nın ve üvey kardeşi İvan'ın karısının aileleriyle kurdukları ittifakın büyük önemini de vurguladı. Kollmann ve Crummey gibi LeDonne da, boyların boyar çevresinin örgütleyici birimleri olduklarını ve genellikle siyasetteki konumlarını muhafaza etmek için güç birliğine gittiklerini varsayıyor.

LeDonne'un, kadın mensupları hanedan üyeleriyle evlenen boyların merkezî önemini vurgulaması gayet yerinde. Fakat yönetici seçkinleri bu ailelerin etrafında gruplandırmak zorlama görünüyor. Crummey'in belirttiği gibi, saraydaki aileler aynı kalsa da, hizipler onyıllar içinde değişiyordu. Daha genel planda, aristokratik boylar tüm üyelerinin önemli konumlara gelmesi amacını gütseler de, üyeler siyasal hususlarda daima aynı fikri paylaşmıyorlardı. Bölünen boylara ilişkin önemli örnekleri ileride göreceğiz.

Petro devrindeki Rus siyasetini nasıl daha iyi anlarız? Siyasal eylem sahnesi saraydı; çünkü Boyar Duması ve Senato gibi resmî kurumlar, tıpkı Batı'daki gibi, çarlık sarayının da üyesi olan büyük aristokratlardan müteşekkildi. O zamanlarda Rusların ve yabancı gözlemcilerle diplomatların tahayyülünde saray, monarkı ve siyasi eliti kapsayan merkezî birimdi. (Burada "saray" kelimesini herhangi bir monarka ait saray olarak kullanıyorum. Rusçada "hükümdarın sarayı"

[*gosudarev dvor*] ifadesi saray ahalisini, Duma'nın kademelelerini, yüksek askerî ve idari kadroları ifade eder ki bu grupların hepsinin üyeleri toprak sahipleridir.) Saray yalnızca resmî devlet kurumlarını değil, aile ve arkadaş çevrelerine, kayırmacılığa, himayeciliğe dayanan ve seçkinleri bir ittifaklar ve rekabetler sistemi içinde birbirine bağlayan gayriresmî ilişki ağlarını da içeriyordu. Rus siyasetinin içyapısını şekillendiren, resmî ve gayriresmî iktidar odaklarının meydana getirdikleri bu ilişki ağlarıydı. Olayları ancak bu ilişki ağlarını aklımızda tutarak anlayabiliriz. İdarede gerçekleştirilen, Senato'nun veya Akademilerin oluşturulması gibi resmî değişiklikler salt idari etkinlik meseleleri veya Batı etkisi olarak anlaşılmamalı; bu kurumlara yerleştirilen kadrolar ve onların gayriresmî ilişki ağları da mutlaka göz önünde bulundurulmalı.

İlişki ağlarının varlığını hesaba katarak, bilinen resmî yapıları yeni bir boyut eklemiş oluyoruz. Bir başka boyut ise Petro devri arifesinde ve hükümdarlığı süresince bu ağlarda yer alanların akıllarındaki varsayımlardır. Bahsettiğim bu varsayımlar okunarak edinilmiş karmaşık düşünceler değildi. Petro zamanındaki Rus aristokratlarının en iyi eğitilmiş bile ne entelektüel ne de ideologdu. Eylem adamı diyebileceğimiz bu kişilerin yine de siyaset, din ve özellikle Petro'nun somut siyasetine ilişkin fikri vardı. Rus siyasetinde oynanan oyunun kurallarına ilişkin, önceki nesillerden devraldıkları bir kavrayışa sahiplerdi. Onların zihinlerindeki kurallara göre çar onlara danışmalı ve saygı göstermeli, devletin üst kademelerini bahşetmeli; fakat hiçbirini, diğerlerinin veya aristokrat sınıfından olmayan bir gözdenin (Menşikov gibi) önüne koyup kayırmamalıydı. Petro, tıpkı babası gibi, bu kuralları onaylıyordu, fakat gözdelelerini –ve aristokrat sınıfından olmayan Rusları ya da üstün hizmetlerde bulunan yabancıları– önemli konumlara getirme konusunda

haklı olduğunu savunuyordu. Aristokratlar da, konumlarını korumak için giriştikleri karşılıklı rekabetleri haklı görüyorlar; Petro'nun oğlu Aleksey gibi meşru bir alternatif bulabilirlerse Petro'dan şikâyet etmekten hatta ona karşı direnmekten çekinmiyorlardı. Petro, aristokratların rekabetini ve hâkimiyetine karşı sergilenen direnci sadakatsizlik addediyordu. Petro ile aristokratların bu farklılıkları nasıl idare ettikleri de bu kitabın konularından biri.

Siyasi tutuma ilişkin temel kabullerin ve oyunun kurallarının yanı sıra Petro da boyarlar da, siyaset olarak adlandırdığımız kavrama ilişkin çok geleneksel bir anlayışın mirasçısıydılar. Bu, esas olarak çarın nasıl davranması gerektiğine ve boyarlar ile halkın bu davranışa vermeleri lazım gelen cevaba ilişkin dinî ve ahlaki bir bakıştı. Bu ilişkiyi, Rönesans'tan beri dinsel alandan uzaklaşan ve bugün bütünüyle laik bir nitelikte olan “siyaset” çerçevesinde algılamıyorlardı. Ruslar Petro'dan önce Batı düşüncesine ait ne bilgi ne de ilgi sahibiydiler. Onun devrinde ise bu durum değişti. Başta soylular olmak üzere Ruslar, Avrupa'ya seyahat etmeye, Batı dillerini öğrenmeye ve Batılıların yazdıklarını okumaya başladıkça yepyeni bir siyasi kelime dağarcığıyla ve yansıttığı fikirlerle tanıştılar. Petro devrinin sonlarına doğru, artık onun ve taraftarlarının zihinlerinde, Rus geleneğinin yerini Avrupa mutlakiyeti kavramları almaya başlamıştı. Petro'ya muhalif olan aristokratlar, kısmen Çar Aleksey dönemindeki önemli ailelerin mitik altın çağına dayanan aristokratik nosyonlar yaratmaya başlamışlardı. Siyasi düşüncedeki bu değişimler hem Rus kültüründeki daha kapsamlı değişimlerle hem de Petro devrinin karmaşık ve hareketli siyasi tarihiyle yakından ilişkiliydi.

Bu unsurların tamamı, Petro'nun reformlarının niteliğinin ve başarısının oluşumunda bir araya gelmektedir. Petro dönemine ait dokunulmadan kalan pek çok şey var. Dış siyaset

ikincil bir role sahiptir. Din de dahil olmak üzere, Rus kültüründe yaşanan değişimlerin pek çoğuyla çok yüzeysel bir biçimde ilgilenilmiştir. Bu dönemki aristokrasinin malvarlığının kaynaklarına ilişkin bilgi oldukça yetersiz, Rus devletin iktisadi durumuna ilişkin bilgi ise eksiktir. Petro'nun hükümdarlığına karşı halkın tepkilerinin bazı yönlerine ilişkin bir fikre ulaşırsak da, bunların burada hiçbir rolü yoktur. Halkın tepkilerinin önemini değerlendirmek ise son derece güçtür: En fazla bilgi, Petro'nun hükümdarlığının ilk dönemlerinde kültürel reformlara karşı takınılan düşmanca tavra ilişkindir; çünkü 1708'den sonraki dönemde isyancıların sayısı çok azdır ve kişisel ya da yerel muhalefete dair örnekler münferit olaylardan ibarettir. Halkın tepkisinin Petro'nun siyaseti üzerinde (genellikle tasvir edildiği gibi düşmanca olsun olmasın) herhangi bir etkisi varsa da bilinmiyor. Tüm bu konular bu kitabın kapsamının ötesinde bulunuyor ve çoğunu anlamlandırmak için çok daha kapsamlı bir araştırmaya girişmek gerekiyor.

1700'de Rus toplumundaki iktidar güçleri yalnızca Petro ile boyar aristokrasisiydi ve Petro'nun reformlarının kaderini belirleyen aralarındaki etkileşimdir.

KAYNAKÇA

- Hughes, Lindsey, *Russia in the Age of Peter the Great*, New Haven, Yale University Press, 1998.
- LeDonne, John P., "Ruling Families in the Russian Political Order 1689-1825", *Cahiers du Monde russe et soviétique* XXVIII (3-4), 1987, s. 233-322.
- Riasanovsky, Nicholas V., *The Image of Peter the Great in Russian History and Thought*, New York, Oxford University Press, 1985.
- Solovev, S.M., *Istoriya Rassii c drevnih vremyon*, 26 cilt, Moskova 1960-66 (orj. 1851-79). İng. çev. Sergei M. Soloviev, *History of Russia*, 9 cilt, Gulf Breeze, Fla.: Academic International Press, 1976.
- Wittram, Reinhard, *Peter der Grosse: Czar und Kaiser*, c. 1-2, Göttingen, Vandenhoeck and Ruprecht, 1964 (Petro hakkında yazılmış en yetkin eser).

Erken modern Batı Avrupa’da devlete ilişkin fikirlerin evrimini gösteren bir karşılaştırma çerçevesi için:

Beik, William, *Absolutism and Society in Seventeenth-Century France: State Power and Provincial Aristocracy in Languedoc*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.

Collins, James B., *The State in Early Modern France*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.

Elton, Geoffrey, *The Tudor Revolution in Government: Administrative Changes in the Reign of Henry VIII*, Cambridge, Cambridge University Press, 1953.

17. Yüzyılın Sonunda Rusya

Büyük Petro, çok köklü ve karmaşık siyasi ve kültürel geleneklere sahip bir ülkeyi miras almıştı. Rus tarihinin geçmişi 9. yüzyıla kadar uzanıyordu; Petro'nun gençliğinde yürürlükte olan toplumsal yapının mazisiyse iki yüzyıllıktı. Tüm bu tarih, reformist çarın ve birlikte çalıştığı ve sık sık çatıştığı elitlerin entelektüel sermayesinin parçasıydı.

Rusya'nın kökeni

Rusya, Ortaçağ'ın sonunda Avrupa'nın doğu sınırlarında ortaya çıkan ülkelerin en geniş olanıydı. 15. yüzyılın sonunda Moskova Büyük Prensleri'nin yönetimi altında, "Rusya" olarak adlandırabilecek bir devlet kuruldu. Rusya'nın tohumları, Moskova prenslerinin çevre bölgelerin hâkimiyetini ele geçirmek için verdikleri iki yüzyıllık savaşla atılmıştı. Mutlaka bir tarih vermemiz gerekirse, Moskova Prensi III. İvan'ın (1462-1505) Novgorod Cumhuriyeti'ni topraklarına kattığı 1478'i milat olarak kabul edebiliriz. Böylece Ortaçağ Rusya'sının iki ana merkezi olan Moskova ve Novgorod birleşmiş oluyordu.

15. yüzyıl sonunda ortaya çıkan Rusya yeni bir devlet olsa da, halkının tarihi gerilere uzanıyordu. Rus halkını oluşturan Belaruslar ve Ukraynalılar, 9. yüzyılda Kiev ve Novgorod şehirleri etrafında kurulmuş bir erken Ortaçağ Doğu Slav devleti olan ve Kiyev Rus olarak bilinen halkın soyundan geliyorlardı. Kiyev Rus hükümdarları, 862'de Novgorod'u ele geçirdiği kabul edilen efsanevi Viking Riurik'in Hanedanı'nın üyeleri idi. Onun soyundan gelenler, Belarus ve Ukrayna'yı da içine alan, modern Rusya'nın çekirdeği denilebilecek çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmekteydiler. Bugün bu ülkelerin halkları birbirine hayli benzeyen ve Slavik dillerin Doğu grubunu teşkil eden diller konuşuyorlar; Kievan döneminde ise konuşulan dil ortaktı. Tıpkı tek dil olması gibi, bu halkların bağlı olduğu devlet de tekti: En eskisi Kiev'de bulunan Riurikoviç prenslerinin yerel hanedanları dağınık bir federasyon biçiminde örgütlenmişti. Kievan kültürünün en önemli yönü, 988'de Prens Vladimir Sviatoslaviç'in Hristiyanlığı kabul etmiş olmasıydı. Vladimir, Bizans İmparatorluğu'ndan Ortodoks Hristiyanlığı alarak halkını Latin Batı Avrupa kültür dünyasının dışına taşımış oluyordu. Ortodoks Hristiyanlığın kabulünün elbette çok esaslı etkileri olacaktı; fakat ilk etapta yaşanan en büyük değişim, bir Doğu Slavik yazı dilinin yaratılmasıdır. Roma Kilisesi, Latinceyi Batı Avrupa genelinde kültür dili haline getirip ibadet dilinin Latince olmasını talep ediyordu. Yunan Kilisesi'nin ise, ibadet dilinin Yunanca olmasına dair bir talebi yoktu. Böylece Rusya'daki –ve Balkanlar'daki– yeni Hristiyanlar, Kiev Rus' halkının konuşma diline çok yakın bir Slavik ibadet dili kullanmaya başladılar. Bu da, Doğu Slavlarının, Hristiyanlığı kabul ettikleri günden itibaren konuşma dillerindeki çeşitli diyalektlere çok yakın bir dilde yazmalarına olanak sağladı. Bununla birlikte, Yunancanın kullanılmaması, Bizans'ın yüksek kültürüyle ilişkilerinin ve klasik

Antik Çağ eserlerine dair bilgilerinin çok sınırlı kalması sonucunu doğurdu.

Kiyev Rus Devleti 13. yüzyılda yıkıldı. İçerideki ihtilaf- lar, ademimerkeziyete ve prensler arasında savaşa neden ol- muştı; fakat noktayı koyan, 1237-1240 arasındaki Moğol istilası oldu. Moğol ordusunun bir koluna komuta eden Cengiz Han'ın torunu olan Batu Han, Kiev'i ve diğer mer- kezleri ele geçirip yerle bir etmek üzere, batıdaki İç Asya steplerinde ilerliyordu. Cengiz Han ölünce, Orta Avrupa'ya doğru ilerleyişine ve Batı'daki fetihlerine son verip Moğolistan'a döndü. Fakat Kiev Ruslarının büyük kısmı Batu'nun ve haleflerinin yönetimi altında yaşamayı sürdürdüler. Ba- tu Han'ın takipçileri, merkezi Volga Nehri havzasında bu- lunan bir göçebe devlet (Altınordu) kurdular. Artık hana bağlanmış olan eski Kiev Rus' toprakları, devletin Moğol- cadan ziyade Türk dilleri konuşan tebaasınca yönetiliyor- du. Bu bağımlı bölgeler, gelecekteki Rusya'nın çekirdeğini oluşturacak olan Novgorod, Vladimir, Moskova gibi şehir- lerin hepsini içeriyordu.

Kiyev Rus'un kuzeydoğusunda bulunan Moğol hâkimi- yetindeki bölge, Moskova'nın kuzeydoğusundaki Vladimir Prensligi'nin ve şehrinin çevresinde zaman içinde bir mer- kez şekillendirdi. Daha 12. yüzyılda önemli merkezlerden biri olan Vladimir, bölgede hâkimiyetini kurdu. Vladimir'in Büyük Prensi Aleksandr Nevskiy (1220-1263) Vladimir'i yönetmekle kalmamış, 1240'ta Neva Nehri kıyısında İsveç- lileri yenilgiye uğrattığı Novgorod'un prensi de seçilmişti. Bu zaferin ardından Nevskiy lakabını almıştı.¹ Aleksandr, o dönemde fazlasıyla güçlü olan Altınordu'ya karşı savaşma- yı denemedi; hatta Han'ın ısrarı üzerine Moğolistan'a dahi gitti. Moskova'daki halefleri ise 14. yüzyıl boyunca bir yan-

1 Töton Şövalyeleri'yle Peipus Gölü'ndeki savaşı (1242) Sergei Eisenstein'in yö- nettiği *Aleksandr Nevsky* (1939) adlı meşhur filme konu olmuştur.

dan düşman ülkeleri yıkmak ve Rus Prensleri arasında koalisyon kurulmasını sağlamak için Altınordu Hanlarını kullanırken, diğer yandan rakipleri olan Tver Prenslığı'ne karşı bölgenin üstünlüğünü ele geçirme mücadelesi verdiler. Yüzyılın sonunda Moskova kesin bir galibiyet kazanmış durumdaydı. Bunun yardımıyla Moskova prensleri Kilise'nin desteğini kazandı.

O sırada, Litvanya prenslerinin hâkimiyetinde yeni bir güç doğuyordu. Litvanya prensleri topraklarını Belarus'a ve güneyde Ukrayna'ya kadar genişlettiler. 1400'de, Gediminoviç Hanedanı'na bağlı Litvanya, Avrupa'nın –nüfus değil, yüzölçümü bakımından– en büyük devletlerinden biri ve hem Moskova'nın hem de Altınordu'nun rakibiydi. Moğol istilasından sonraki yüzyıllarda, modern Rus, Ukrayna ve Belarus dillerinin kökenlerini oluşturacak olan çeşitli Doğu Slav diyalektleri ayrışmaya başladı. 1386'da Litvanya Prensi Jagillo'nun Katolik mezhebini kabulü, Litvanya'da melez bir toplumun oluşmasına yol açtı. Litvanya etnisitesine mensup olanlar Katolik olurken, Belaruslar ve Ukraynalılar Ortodoks mezhebine bağlı kaldılar. Pek çok Litvanya prensi ve soylusu, meseleyi güçleştirmek için Doğu Slav tebaaları içinde inancı başka olanlara Ortodoksluğu kabul ettirdi ve bu mezhebe bağlılığını korudu. Sarayın ve idarenin resmî dili de Litvanca değil, Ukrayna ve Belarus dillerinden türemiş bir Doğu Slav diyalekti idi. Bu istisnai nitelikteki karmaşık yapı, böylesi bir kültürel durum doğurmuştu.

Aynı yüzyıllarda ortaya çıkan Rusya toplumu ise çok daha homojendi. Slavların gelişinden önce, 9. ile 11. yüzyıllar arasında kuzeydoğu ve kuzey bölgelerini ele geçirmiş olan, Fince konuşan kalabalık halkın dışında, toplumun etnik yapısı neredeyse bütünüyle Rus ve dinî inancı Ortodoksluktu. Fince konuşan topluluklar içinde en önemlisi, Ortaçağ Novgorod devletinin parçası ve dilleri Fince olsa da Ortodoks

inancına mensup bulunan, Fin sınırındaki Karelya halkıydı. Rusya'nın 1500'deki coğrafi durumu, etnik yapısından daha karmaşıktı. O dönemde Rusya yalnızca düz arazi üzerinde yayılıyor olsa da (Ural Dağları doğu sınırını teşkil ediyordu) arazi büyük değişiklikler gösteriyordu. Rus coğrafyasının temel özelliği, batıdan doğuya uzanan ve birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış ekolojik kuşaklardı. Kuzey Kutbu Dairesi'nin üzerindeki ilk kuşak, göçmen Laponların (Sami) ve başka halkların yaşadıkları, ağaçsız düzlüklere yayılan tundraydı. Bu erken dönemde kuzeydeki uzak bölgelere gitme cesareti gösteren Rusların sayısı parmakla sayılacak kadar azdı. Onun altındaki daha geniş kuşak, Finlandiya'nın orta kısımlarından başlayıp Sibirya'nın doğu kıyılarına kadar ki bölgeyi kaplayan, bitki örtüsünü yaprak dökmeyen ağaçların oluşturduğu taygaydı. Yılın kısacık bir döneminde kaba tarım yapılabilen ve çok soğuk olan taygaların nüfusu, göl kenarlarında ve nehir yataklarında kümelenmiş az sayıda Rus'tan ve Fin'den ibaretti. Tayganın güneyindeki bölgede, Estonya ve batıda Polonya arasında genişçe bir kuşak halinde uzanan, doğuda Urallar'a gidildikçe daralan orman bölgesi yer alıyordu. Burası o dönemde değişkenlik gösteren bir bitki örtüsüne sahipti; bazı kısımlarda yaprak döken ve dökmeyen ağaçların yer aldığı sık ormanlar uzanırken, özellikle güneyde geniş araziler bulunuyordu. Burada toprak verimsiz ve diğer bölgelere göre çoraktı; fakat Moskova'nın, Rostov'un ve diğer şehirlerin çevrelerindeki belli alanlar tarıma elverişliydi. Rus devleti ve toplumu, bu orman kuşağındaki arazilerde ve ormanların aralarında yer alan açıklıklarda vücut buldu.

Orman kuşağının güneyindeki bozkırlar henüz Rusya'ya dâhil olmasa da, ülkenin kaderinin belirleyicilerindendi. Bozkır arazileri, tıpkı ABD'de Kansas'ın beyaz adamın gelişinden önceki hali gibi, uzun uzun otlarla kaplı geniş düz-

l klerdi. Yazın bozkırdaki otlar, at üstündeki bir insanı bile gizleyecek denli boy atardı ve bu yoğun bitki örtüsünün i i (yine Kansas'taki gibi) her tür hayvanla dolup ta ardı. Milattan önce 3. yüzyıldan itibaren bu arazilerden birbiri ardına gelip geçen göçmen halklar bir dizi toplumu  ekillendirmi ti: Antik Yunan ve Roma'nın  a da ı olan İran kökenli İskitler ve Sarmatlar; onların ardından, bozkırlardan çıkıp tek başına Roma'ya kafa tutmuş olan Hunlar. Hunlardan sonra Hazar, Peçenek, Kuman ve son olarak Altınordu gibi Türk halkları geldi. Bozkırlarda yaşayanlar için, Kiyev Rus ve sonraki dönemde Litvanya ile Rusya, yalnızca k le avı veya haraç için ilişki kurulan yerlerdi. Rusya'nın güneyindeki bozkırlar, batıda Macaristan'dan ba layıp günümüzde Romanya, Ukrayna, Rusya ve Kazakistan'ın bulunduğu topraklar üzerinden doğuda Sincan ile Moğolistan ve Mançurya'dan Çin'in kuzeyine uzanan Avrasya'nın k  k bir kısmıydı. Bozkır'da yaşayan Altınordu gibi halklar için Orta Asya'daki ve Çin'deki halkların yükseliş ve d    leri, kuzeydeki ormanlık arazilerden çok daha önemliydi.

Altınordu'nun doğu ve kuzeydo udaki göçmen imparatorluklara ilişkin kaygıları, Rusya  zerindeki kontrolünün sağlam olmamasından ve kısa süre içinde yalnızca haraç almakla sınırlanmasından ileri geliyordu. 1340'larda,  zbek Han devrinde Altınordu'nun İslam'ı kabul etmiş olması, Rusların M sl manlı a zorlanmasına ilişkin bir girişimde bulunulmamı  olmasına rağmen, Rusya ile Altınordu arasındaki sınırlara bir yenisini ekledi. 1380 tarihli Kulikovo Savaşı'nda Rus ordusu Altınordu'yu ilk kez alt etti ve çok geçmeden, Orta Asyalı hasımlar (Timur) ve içeride yaşanan kavgalar ülkenin birkaç Tatar hanlı ına bölünmesine yol açtı. Bunlardan, Kazan Hanlı ı Orta Volga bölgesinde ve Kırım'da; Altınordu A a ı Volga'da; Norgaylar ise Kazakistan'ın batısıyla A a ı Volga'nın do usundaydı. Bu gelişme-

ler neticesinde, 1480'lere gelindiğinde Altınordu'nun halefleri tehdit olmaktan çıkmıştı; bu sayede Rus Prensleri Kazan Hanlığı üzerine yürümeye başladı.

1500'de Rusya toplumunun ve devletinin durumu ise bir o kadar sakindi. Ülkenin büyük kısmı kırsal nitelikteydi ve tarım alanıydı; daha verimli bölgelerde nüfusun küçük bir kısmı yaşıyordu. Henüz serf statüsüne gelmemiş olan Rus köylüleri hukuken özgürdüler. Pek çoğu, krallığın topraklarını işleyen kiracı çiftçilerdi ve devletle ilişkileri, vergilerini ödemekten ve gerektiğinde Prens'in yetkililerince yargılanma zorunluluğundan ibaretti. Aşağı yukarı üçte biri Kili-se'nin, esas olarak da büyük manastırların kiracısıydı; bunlardan kalabalık bir başka grup ise toprak sahibi sınıfın arazilerini kiralıyordu. En büyük şehirler olan Moskova, Novgorod ve Pskov gitgide önemli birer ticari merkez haline geliyordu. Şehirler ayrıca, toprak sahibi sınıftan pek çoklarının da ikametgâhıydı. Prenslüğün yetkililerinin ve askerlerin adresi Moskova'ydı. Toprak sahibi sınıfın mensupları, Prens'e bağlı ordunun esas gücü olan hafif silahlı süvari birliğinde de görev yapıyorlardı. Rus ordusunun her şeyden çok kuvvetli Tatarlarla savaşması gerekiyordu ve bozkırlardan gelen usta atlılarla girilen çarpışmalarda piyade birliği işe yaramazdı.

Yerel düzeydeki Rus devleti ve idaresi son derece basit bir yapıdaydı. Vilayetler, az sayıda memurun ile askerinin desteklediği büyük ve küçük toprak sahiplerince idare ediliyordu; kâğıt üzerinde her birinin idaresi altında çok geniş topraklar bulunuyordu. Novgorod gibi önemli sınır kalelerinin yöneticilerinin hepsi, istisnasız olarak boyar sınıfındandı ve yalnızca onların resmî işlere bakan adamları ve gerçek silahlı güçleri bulunuyordu. Yerel yöneticilerin hizmetlerinin bedeli "arpalık" (*kormleniye*) adı verilen bir sistemle karşılanıyordu; buna göre, bölge halkı, geleneksel bir usulle, yöne-

ticiye yiyecek ve bir miktar para veriyordu. Vergilendirme, adalet ve kurumsal yapılar Batı Avrupa'dakinden çok daha basit düzeydeydi. Ne hukuk eğitimi veriliyor ne Roma Kanunnamesi'ne uyuluyordu; yalnızca, köylülerin sözlü gele- neğine ve Moskova prenslerinin ilan ettikleri yasaların bir araya getirildiği, sözünü etmeye değmeyecek derlemelere başvuruluyordu.

Merkezî yönetim ise bundan bir nebze daha karmaşıktı. Hükümetin başında saray ahalisi ve eşrafiyla birlikte Moskova Büyük Prensi yer alıyordu. Hükümdarlara "Moskova Büyük Prensi" unvanı 14. yüzyılda verilmiş; 1500'de prens artık kendisini Tüm Rusya'nın (Rus') Prensi ismiyle anar olmuştur. Kievli Riurikoviç prenslerinin ve sonraki dönemde Vladimir prenslerinin halefi olmak iftihar sebebiydi. En meşhur atası Prens Aleksandr Nevskiy'di. III. İvan, 1472'de son Bizans imparatorlarının soyundan gelen Yunan Prenses Sofya Paleolog ile yaptığı evlilikle ve 1480'de Tatar Hanedanı'nın son izlerinin de silinmesiyle Rus topraklarının dışında da itibar kazandı. Sahip olduğu mevkiin büyüklüğünü göstermek arzusuyla gayriresmî ortamlarda kendisini yalnızca Büyük Prens değil, "Çar" olarak tanıtmaya dikkat ediyordu. Bunlar çok büyük iddialardı; fakat tarihçiler, prenslerin sahip oldukları gerçek güç hakkında fikir birliği içinde değildir. Sorun büyük ölçüde, konuyla ilgili kaynakların yetersizliğinden kaynaklanıyor. Karar alma süreçlerine dair tek bir belge dahi mevcut değildir; eldekiler yalnızca verilen kararların kayıtlarından ve kroniklere düşülmüş kısa notlardan ibarettir. Prenslerin yetkesini tartmakta kullanabildiğimiz veriler yalnızca bu kararların neticeleridir. Büyük Prensler kısa vadede büyük güç sahibi oldular. Rusya'da önemsiz arazi davalarının ve ceza kanunlarının ötesine geçen yazılı bir hukuk kültürü bulunmadığından, Prenslerin seçkin aristokratları sürgüne göndermelerinin önünde hiçbir yasal engel

yoktu. Anlaşılan o ki, töreler prenslere sınırsız erk sunuyordu; öte yandan, ileride göreceğimiz gibi, tayin ve terfi konularında Prens'in elini kolunu bağıyordu. Sürülen ailelerin bütünüyle iktidar alanının dışında kalmaları sıkça görülen bir şey değildi: Bir nesil Kremlin'den uzak kalsa da; sonraki nesilden birileri mutlaka oraya dönmenin bir yolunu buluyordu. Bu durum, uzun vadede Rus yönetici elitinin kompozisyonunda kayda değer bir sürekliliği getirdi. 14. yüzyılda Moskova prenslerine hizmet eden ailelerin 16. ve 17. yüzyıllarda hâlâ iktidarın tepesinde oldukları görülüyor. Neredeyse onlar kadar uzun süredir iktidarı elinde bulunduran prens ailelerinin pek çoğu da onların tarafındaydı.

Büyük Prens Kremlin'deki sarayda yaşıyor, Rusya'nın ve şahsi mülkünün idaresini buradan yürütüyordu. Büyük Prens'in etrafında, o vakitler birkaç yüz kişiyi bulan muhafızlar, saray mensubu ve resmî veya askerî görevler için bir tür yedek güç denebilecek hizmetkârlardan müteşekkil saray eşrafı (*dvor*) bulunuyordu. Sarayın gündelik işlerinin yönetimi, Büyük Prens'in başkâhyasının (*dvoretskiy*) göreviydi; bu kişi hem Prens'in evinde hem de devlet yapısında kilit bir role sahipti. Başkâhyaların bazıları boyarlardandı, bazıları değildi, ama her koşulda *dvor*'un reisiydi. Son olarak, 15. yüzyılın sonunda evin idaresinden çıkan hazine (*kazna*), giderek devletin biricik önemli makamı haline geldi. Hazine, 1480'lerden 16. yüzyılın ortasına kadar biri Kırım'dan (Hovrinler) diğeri Sofya Paleolog'un maiyetinden iki ailenin (Tarkhaniotes) tasarrufundaydı. Prense ait para, hesaplar, mücevher ve kürkler hazineye saklanıyor; devletin gelirleri de burada denetleniyordu. Hazineye tutulan evraklar arasında dış ilişkilere ait kayıtlar, anlaşmaların kopyaları ve yabancı otoritelerle yapılan pazarlıkların inanılmaz ayrıntılı dökümleri yer alıyordu. Bu belgeler, Rus dış siyaseti kayıtlarının tüm özgün niteliklerini betimliyordu. Başkâhya ile hazine-

darların aksine, Prens'in şahsi hizmetçisinin (*kanyuşni*) boyar olması âdettendi. Bu kişi, hem Prens'in saray ahalisi hem de genel idare çevreleri için eşit önemdeydi. 1500'lerde şahsi hizmetçiler genellikle, 14. yüzyılın başından beri prenslere hizmet etmiş olan eski Moskova boyarlarına mensup Çeliyadnin Boyu'ndan geliyordu.

Ev ile sarayın Boyar Duması'yla bağıını kuran, şahsi hizmetçi, bazen de başkâhya ile hazinedardı. Aslında "Boyar Duması" terimi tarihçilerin bir buluşudur. 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadarki kaynaklarda bu kurum ya "boyar" ya da "duma" olarak geçiyor, ikisinin bir arada kullanımına rastlanmıyor; fakat ben burada modern geleneği takip edeceğim. 1500'lerde Boyar Duma boyar sınıfından on-on iki kişiden ve –birebir çevirmenin mümkün olmadığı– *okol'* niçiy ünvanıyla anılan, kıdemsiz boyarlar diye tanımlayabileceğimiz beş-altı üyeden oluşan küçük bir gruptu. Boyar sınıfından olanlar iki gruptan geliyorlardı. Biri, Morozov ve Zaharyev-Yuryev (Romanov) ailelerinin de aralarında bulunduğu 14. yüzyılın Moskova elitiydi. Diğeri, ister Büyük Prens gibi Riurik soyundan ister Litvanya Büyük Prensi Gedimin soyundan gelsin, prens aileleri grubuydu. Bu prenslerin büyük kısmı, önceki dönemlerde Moskova çevresindeki veya Litvanya-Rusya sınırındaki küçük topraklarda hüküm sürmüş, sonradan Moskova prenslerinin hizmetine girmişti. Bazıları, özellikle de sınır bölgelerinin prensleri, bir süreliğine kısmen özerklik sahibi olmuşlarsa da, 1500'lere gelindiğinde bu uygulama neredeyse tamamen ortadan kalkmıştı. *Okol'* niçiy ise genellikle bu sınıfa mensup önemsiz ailelerden geliyordu; bazıları da önemli boyların kıdemsiz üyeleri idi.

Boyar Duması'ndaki öncelik sırası, Duma'ya atanma, askerî ve resmî kurumlarda geçerli olan hiyerarşik yapı, Rusça karşılığı *mestniçestvo* olan öncelik sistemine göre düzenleniyordu. Anlaşılacağı gibi öncelik sisteminin işleyişi, bir kişi-

nin, atalarının veya mensubu olduğu boyun genel imtiyazına denk düşen makamlara getirilmesi ilkesine dayanıyordu. Öncelik sırasının kuralları yazılı olmasa da herkesçe biliniyor, hatta gerektiğinde davalarda bunlara atıf yapıldığı oluyordu. Prensın kâtipleri her yıl, isimlerin çoğu değişmemiş olsa bile, makam sahiplerinin ve askerî komuta kademesindekiilerin listesini çıkarıyorlardı. 16. yüzyılın ortalarından itibaren kâtiplerin görevlerine, resmî bir Soykütük Kataloğu'nun derlenmesi de eklendi. Soykütük ve hizmet listeleri, prensipte herkesin istediğı zaman kimin hangi makama veya komuta kademesine gelebileceğini kesin olarak öğrenebilmesine olanak tanıyordu. Uygulamada ise sistemin karmaşıklığı pek çok ihtilafa yol açıyordu; özellikle, beceriksizce hazırlanan ordu listesi, Prens'in savaş zamanında sistemi geçersiz kılmasına ve bazı yeni isimlerin basamakları hızla tırmanmalarına yol açıyordu. Resmin geneline bakıldığında, Büyük Prens, Duma'ya veya diğer makamlara istediğı kişiyi atayabilme konusunda bütünüyle özgür değildi. Duma'ya temsilcisini gönderebilme hakkına sahip boyların sayısı belliydi ve prens bu boyların yaşlı erkeklerinden birini görevlendirmek durumundaydı. Sistem belli bir makama şu ya da bu kişinin atanmasını öngörmese de kural, belli kişilerden daha alt kademede yer alan birinin o kişilerden daha üst kademede bir makama getirilememesiydi.

Hesaplamaları büyük ölçüde sekteye uğratan faktörlerden biri, unvanların ve mülkün en büyük oğula miras kalmasına dayanan "ilk doğan kuralı"nın bulunmamasıydı. Rusya'da prenslerin oğullarının ve kızlarının hepsi unvan alıyordu. Hepsi de (kızlar bile) mülkten pay alma hakkına sahipti; tabii fiilen en geniş ve en önemli kısım bir şekilde en büyük oğula ayrılıyordu. Öncelik sıralaması sisteminde kıdem sahibi olma hakkı da benzer kurallara tabiydi: Teoride boyarların oğullarının hepsi boyar olabiliyordu. Neyse ki tö-

re, Duma üyesi boyarlardan biri öldüğünde Büyük Prens'in onun yerine oğullarının hepsini birden getirmesini buyurmuyordu. Dahası, Prens, özellikle de büyük oğul fazlasıyla gençse, müteveffanın kardeşini atayabiliyordu. Prens'in bazen, Duma'nın alt kademesi olan *okol' niçiy'e* genç soylulardan birini atadığı oluyordu. Bazıları ömür boyu bu kademede kalabiliyordu. Son olarak, 16. yüzyıldaki yaşam koşullarını hatırlatmak gerekiyor: Özellikle sürekli savaşa katılan bir elitin, ölümünün ardından yerine geçebilecek en fazla iki ya da üç oğlu olabilirdi; genellikle, hayatta kalabilmiş olanların sayısı o kadarı bile bulmazdı. Bu nedenle, yeni atamalar sonucunda Duma'daki boyarların sayısında aşamalı bir artış olmasına karşın, Duma çok yavaş bir şekilde genişledi: 1600'de sayı yirmilere ulaşmış, alt kademelerde de aynı oranda bir genişleme olmuştu.

16. yüzyıl siyaseti

Duma'nın 1500'lerdeki siyasetini bütünüyle kavramak hiç de kolay değildir. Zira eldeki bilgi yalnızca yaşanan olaylara ilişkin kısa değinilerden ibaret olan ve çoğu III. İvan ile haleflerinin eylemlerini savunmak üzere kaleme alınmış bir dizi Rusça kronikten geliyor. 1450'lerden itibaren, 1408'de Moskova prenslerinin hizmetine giren Litvanyalı Gediminoviçlerden birinin halefi olan, Prens Patrikeyev'e bağlı grubun boyarlar arasında hâkimiyetini hissettirdiği görülüyor. Fakat 1490'larda Prens Patrikeyev'in egemenliği sona erdi. O dönemde, bu grubun, tahta geçebilecek adaylar arasından, III. İvan'ın birinci karısından olan müteveffa oğlunun oğlu Dimitriy'i destekledikleri anlaşılıyor. Fakat III. İvan, belirsiz bir sebeple tahtını ikinci karısı Sofya'dan olan en büyük oğlu Vasili İvanoviç'e bıraktı. Prens İvan Patrikeyev iki oğluyla birlikte sürgüne gönderildi ve 1499'da saçları keşiş-

lerinki gibi zorla tıraş edildi. Mülklerine el kondu ve damadı Prens Semen Riyapolovskiy idam edildi. Anlaşıldığı kadarıyla Patrikeyevlerin gücü hem Ivan'ı hem de boyarları zorlamaya başlamıştı ve Dimitriy'e destek vermeleri ortadan kaldırılmalarına vesile oldu. Patrikeyevlerin düşüşüyle başlayan boyar entrikalarının ardı arkası kesilmedi. Hükümdarla boyarların çatışmaları gitgide sıklaşarak da 16. yüzyıl boyunca sürdü.

Siyaset oyununun önemli oyuncularından biri de Kili-se'ydi. Rusya'daki Ortodoks Kilisesi, Kievan döneminde, Bizans'taki Ekümenik Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olarak kurulmuştu. Kiev Metropoliti unvanını taşıyan Rus Kilisesi'nin başı, Konstantinopol'deki merkez tarafından atanıyor ve gönderiliyordu. 15. yüzyılda Litvanya'nın yükselişi Kili-se'de bölünmeye yol açtı: Kiev Metropoliti, Litvanya Büyük Prenslerinin, diğerleri ise Moskova Metropoliti'nin buyruğu altına girdiler. 1439'daki Floransa Konseyi'nde Katolik Kilisesi'yle birleşme fikrini destekleyen Moskova'nın Yunan Metropoliti İsidor, 1441'de Ruslar tarafından azledildi. Ardından, 1448'de Moskova Büyük Prensi ile Rus piskoposları, Yov'u kendi metropolitleri seçtiler; böylece Rusya Kilisesi, Konstantinopol'ün 1453'te Türklerin eline geçmesinden önce, merkezden bağımsız bir kuruma dönüştü.

Moskova Metropolitleri ve Rusya'daki büyük manastırların ekümenleri güçlü figürlerdi. Ülkedeki ekilip biçilen arazilerin neredeyse üçte birine sahip olduklarından, son derece varlıklıydılar. Kaçınılmaz olarak sarayın yürüttüğü siyasete karıştırılıyorlardı; 1539'da boyarların vekiller heyeti tarafından görevinden alınan talihsiz Metropolit Daniyel gibi. 1542'de Novgorod Piskoposluğu'ndan metropolitliğe nakledilen Metropolit Makariy, 1563'teki ölümüne kadar Korkunç Ivan'ın sarayındaki nüfuzlu kişilerden biri oldu. Prens-lere ve boyarlara gelince; onlar da Kilise içindeki ihtilafla-

ra karışıyorlardı: Manastırların ne mahiyette ve ölçekte arazi edinmelerinin münasip olacağına ilişkin, 1500'den 1530'a dek süren çekişme buna örnektir. Manastırların toprak sahibi olmasına kısıtlama getirilmesi gerektiğini savunan grubun başındaki, genç Patrikeyev prenslerinden Vassian Patrikeyev, 1499'da saçları zorla tıraş edilerek cezalandırılmıştı.

Boyarlar arasındaki entrikalar III. Vasiliy devri (1505-1533) boyunca sürdü; ölümünün ardından ise kanlı bir rekabet patlak verdi. Gelecekte Korkunç Ivan lakabıyla anılacak olan IV. Ivan henüz 3 yaşında olduğundan, ülke 1547'ye dek vekiller meclisince idare edildi. Vekiller meclisi döneminde Prens Şuskiy ve Obolenskiy arasında şiddet dolu bir ihtilaf yaşandı; iktidarda olan grup, hükümetin kontrolünü ele geçirmeye çalışıyor, muhalifleri idam ettiriyor ya da sürgüne gönderiyordu. Çar olarak taç giyen ilk Rus hükümdarının, yani IV. Ivan'ın 1547'de tahta çıkışıyla bu olaylara nokta kondu. Bu unvan, Ivan'ın Bizans İmparatorları, Kutsal Roma İmparatorları ve Osmanlı Padişahları (Ruslar onları da çar olarak adlandırıyorlardı) ile eşit mertebede olduğuna dair iddiasını işaret ediyordu.

IV. Ivan'ın 1584'teki ölümüne dek süren hükümdarlık dönemi, Rus tarihinin en çekişmeli kesitlerindendir. Neredeyse her olay ve ayrıntı kabilinden şeyler, karmakarışık çekişmelere yol açıyordu. Ne yazık ki bunların pek çoğu, sonradan 16. yüzyılı kavrama arzusundan ziyade Stalin yönetiminin uygulamalarını meşru kılacak benzetmelere ilham vermiştir. Ivan'ın iktidar dönemi bazı bakımlardan hem kendisi hem de Rusya adına oldukça başarılı geçti. 1552-1556 yılları arasında, ordular önce Kazan sonra da Volga havzasında kurulu Astrahan' hanlıklarını fethetti. Tüm nehir ve havzası Rus topraklarına katılmış oldu; bu fetih Avrasya bozkırının batı uzantısına doğru ilk büyük hamleydi. Rusya'nın elde ettiği uçsuz bucaksız, verimli topraklar sonraki nesil-

lerde Rus tarımının kalbi haline geldi. Ruslar, ilk kalelerini 1567'de Terek Irmağı kıyısına, Çerkezistan, Çeçenistan ve Kuzey Kafkas dağlarının etrafındaki diğer bölgelere bakan bir noktaya inşa ettiler.

1550'lerde Ivan, daha etkili bir devlet aygıtının inşasına girişti. Önceki yönetimlerden devraldığı idare sistemi, Rusya'nın genişleyen yüzölçümü ve nüfusu için fazlasıyla dar ve ilkel kalıyordu. Ülkenin idari işlerinin, yargı sisteminin ve vergi uygulamalarının düzenlenmesi için merkezî birimler (*prikzı*) kurdu. Dış ilişkilerin yürütülmesi görevi Hazine'den alınarak yeni kurulan Büyükelçilik Dairesi'ne verildi; amaç yalnızca dış ilişkilerin yürütülmesi değil, aynı zamanda Asya ve Avrupa ile sıkı kültürel ilişkilerin tesis edilmesi idi. Ivan, vergi toplanması işini kırsal bölgelerde ve şehirlerde yaşayan topluluklara devrederek ve yerel eşrafın hâkim ve polis olarak seçilmesini emredip yerel idarenin "aralama" yoluyla desteklenmesine dayalı eski sistemi ortadan kaldırdı. Denetim ihtiyacının giderek artmasına getirdiği çözüm ise yerel idarecileri (*voyvodi*) güvenlik ve yargı işlerini yürütülmesinden ve vergi tahsilatının gözetiminden sorumlu kılmak oldu. Tahsildarlar daha düşük kademedeki toprak sahiplerinden seçiliyor, maaşları hazine tarafından ödeniyor ve genellikle her yıl yerlerine yenileri geçiriliyordu. Büyük sınır kaleleri (Novgorod, Smolensk, Astrahan') boyarların tasarrufunda kaldı. Ivan, orduyu güçlendirmek amacıyla, askerî seferler süresince öncelik sisteminin işleyişini sınırlamaya başladı ve fitilli tüfek (*streltsı*) taşıyan piyadelerden oluşan birkaç alay kurdu. Bir yandan da, ülke üzerindeki manevi egemenliğini desteklediği Kilise'nin iktisadi özerkliğini kısıtlama uğraşı veriyordu.

Bu değişimlerin çoğu, saltanatının ilk yıllarında yani 1547 ile 1560 arasında gerçekleşti. 1558'de Ivan, bir şiddet ve karışıklık devrini ateşleyecek olan yeni bir yöne saptı. Volga'da

ilhak edilen uçsuz bucaksız topraklarla yetinmiyor, Baltık Denizi'ne açılmak istiyordu. Aslına bakılırsa oralara ulaşmamış da değildi; çünkü bugün St. Petersburg'un bulunduğu bölge olan Neva Nehri Havzası, ta Novgorod döneminden beri Rusların elindeydi. Fakat 16. yüzyılın teknolojisi, bataklık olan bu bölgede yapılaşmaya elvermiyordu. Bu nedenle Batı'yla yapılan ticaretin büyük bölümü, bugün Estonya ve Letonya'nın bulunduğu topraklar üzerinden, sonrasında da bugün kısaca Livonya olarak anılan, Estonya, Livonya ve Kurlandiya'dan meydana gelen bölgeden yapılıyordu. 1558'de Livonya'nın hâkimiyeti hâlâ, Kudüs'ü Müslümanlardan geri almak için bir haçlı seferi yapılması amacıyla 13. yüzyılda kurulmuş olan Töton Şövalyeleri tarikatının elindeydi. Bu girişimin sonuç vermeyeceği anlaşıncı Tötonlar gözlerini, Prusyalılar, Litvanyalılar, Letonyalılar ve Estonyalılar gibi çoktanrıli toplulukların yaşadıkları Baltık Denizi'nin doğu kıyılarına diktiler. Bu toplulukların Hristiyan olmamaları, şövalyelere aradıkları meşrulaştırma zeminini ve Katolik Kilisesi'nden bölgenin fethi için icazet almalarını sağlıyordu. Prusyalılar, onların toprakları üzerinde kurulan Alman devletine adlarını yadigâr bırakarak yeryüzünden silindiler. Litvanyalılar, sonradan kazanmaya başladıkları ardı arkası kesilmeyen savaşlar neticesinde Töton Şövalyeleri'ni defetmeyi başardılar. Letonya ile Estonya'yı ele geçiren şövalyeler, sonradan Alman şehirlerini kurdukları bu bölgelerde, Almanların mensup oldukları bir de toprak sahibi sınıf yarattılar. 1550'lerde Livonya devletinin ve toplumunun hâkimi hâlâ Alman yönetici eliydi; fakat yayılmakta olan Reform hareketi, şövalye-papazların kurdukları Katolik tarikata bağlı siyasi yapının altını oyuyordu. Alman yöneticiler bölgede tutunabilmek için bu kez Polonya, İsveç ve hatta Rusya'ya başvurdular.

Olayların gelişmesini beklemek istemeyen İvan, 1558'de

ordularıyla Livonya'yı istila etti ve bir yıl içinde Narva ile Dorpat'ı aldı. Böylece neredeyse çeyrek yüzyıl süren ve Rusya'nın hiçbir şey kazanamadığı, Livonya'nınsa en sonunda Polonya ile İsveç arasında bölündüğü bir savaş patlak verdi. Rus boyarların bazılarının savaşa topyekûn karşı çıkmış olabilecekleri anlaşıyor; süregiden gayretlerin Rusya'nın kaynaklarını kuruttuğu ve içerideki çatışmaları alevlendirdiği ise kesin.

Bu çatışmaların kökeni ne olursa olsun, sonucu 1558'den sonra Ivan'ın boyar aristokrasisinin çoğuyla ilişkilerinin bozulması oldu. Aralık 1564'te Ivan, birdenbire ailesini ve hazinesini yanına alarak Kremlin'i ve Moskova'yı terk edip yakınlardaki Aleksandrovo şehrine gitti. Oradan metropolite bir mesaj göndererek boyarların hain olduklarını ve artık yönetimi onlarla birlikte yürütmeyeceğini ilan etti. Kilise, Moskova halkı ve boyarlar, buna cevaben bir dilekçeyle dönmesi için yalvardılar. Ivan buna razı geldiyse de, döner dönmez ülkeyi iki idari bölgeye ayırdı: *Zemşçina* Boyar Duması'nca yönetiliyordu; diğeri ise Ivan'ın taraftarlarından oluşan yeni bir yönetimle birlikte idare edeceği *Apriçnina*'ydı. Bu yeni yapı, düşmanlarına saldırması için ihtiyaç duyduğu dayanağı sağladı. Düzinelerce boyar idam edilir ya da sürülürken, onlara bağlı yüzlerce kişi ve akrabaları da peşlerinden gitti. Ivan'ın eli boyarlardan da ötesine uzandı ve neticede ölü sayısı binleri buldu. Bu baskıcı siyaset uzun ömürlü olmadı, 1572'de şiddete son verildi. *Apriçnina* dönemi boyunca sıkıntı çeken aileler sonraki dönemde de, Ivan'ın 1584'teki ölümüne dek Duma'nın ve iktidarın dışında kaldılar.

Bu dönemde yaşanan hadiseler karanlıkta kalmış, daima ihtilaf konusu olmuştur. Olanlar, çarın gücünü arttırma girişimi miydi, boyar aristokrasisine yönelik bir saldırı mıydı, Ivan'ın boyarların çekişmesinde taraflardan birinin yanın-

da yer almasının bir sonucu muydu, yoksa kişisel paranoyanın ürünü müydü? Eğer cevap boyar aristokrasisine yönelik bir saldırıysa başarısız olduğu açık; zira sürülen tüm boylar İvan'ın ölümünden sonra Duma'ya döndü. Boyar eli ti yine aynı aileleri içeriyordu. Fakat sonuçlardan biri, Duma'daki elit kesimden aileler arasındaki çekişmenin, 1533-1547 arasındaki vekiller meclisi döneminden beri görülme yen bir seviyeye gelmiş olmasıydı. Şuskiy, Obolenskiy, Romanov, Mstislavskiy ve diğer önemli aileler, birbirlerine sürgün ve idam cezalarıyla saldırmak için Çar Fyodor İvanoviç'in (1584-1598) zayıflığından yararlanıyorlardı. Boyarlar arasındaki rekabetin nihai sonucu, 1598'de Riyurikoviç Hanedanı sona ererken Boris Godunov'un çar seçilmesi oldu.

Büyük boyar ailelerinin birinden değil, toprak sahibi sınıfın orta kademesinden olan Boris'in *Apriçnina* döneminde başlayan yükselişi, kardeşinin Çar Fyodor'la evlenmesi sayesinde hız kazandı. Kayınbiraderinin saltanatının sona ermesiyle, Boris tahtın ardındaki güç haline geldi. Bu nedenle boyarların, ruhban sınıfının ve küçük toprak sahipleriyle şehirlerin temsilcilerinin oluşturduğu Ülke Meclisi'nin, Boris'in çar seçilmesine razı gelmeleri zor olmadı. Çar Fyodor'un çocuğu olmadığı ve IV. İvan'ın diğer oğlu Çareviç Dimitriy 1591'de gizemli bir kazada hayatını kaybettiği için başka bir çar adayı yoktu. Dimitriy'in oyun oynarken bir oyuncak kılıcın üzerine düşüp öldüğü anlatılsa da, pek çokları onu Boris'in öldürdüğünden şüpheleniyordu. Dimitriy'in gizemli ölümünü fırsat bilen Grişka Otrep'ev adlı kaçak bir keşiş Polonya'ya giderek, Çareviç Dimitriy olduğunu ve mucize eseri ölümden kurtulduğunu söyleyip tahtın yasal varisi olduğunu ilan etti.

Bunun ardından gelen ve Kargaşa Devri olarak bilinen kargaşa ve anarşi dönemi, elbette, Otrep'ev'in yani bilinen adıyla Sahte Dimitriy'in şahsi hırslarından çok daha karma-

şık olayların ürünüydü. Rusya'da serflik 16. yüzyılın sonlarında başlamıştır. Köylülerin bir yerden bir yere özgürce taşınması yasayla gitgide daha da kısıtlanınca o zamana kadar özgür yaşamış olan köylüler yavaş yavaş toprak sahibi sınıfın hegemonyası altına girdi. Gerisini de değişen âdetler halletti ve kiracı köylüler zahmetli işlerde çalışmaya (*barşçına*) veya toprağı kullanmak için kira ödemeye (*obrok*) mecbur oldular. Yalnızca kuzeyde, Urallar'da, Sibirya'da ve güney sınırlarında yaşayan köylüler toprak sahibinin boyunduruğı altına girmeden yaşamlarını sürdürebildiler. Çarın güney sınırındaki yerleşim yerlerini Tatar akıncılara karşı savunmak için ihtiyaç duyduğu savaş gücünü Kazaklar karşılıyordu. Özgür bir halk ve usta atlı savaşçılar olan güney sınırındaki Kazaklar, serfliğin ağırlaşan yüklerinden kurtulmak için güneye kaçan köylülerden giderek daha fazlasını aralarına aldılar. Sahte Dimitriy, böylece Ağustos 1604'te Polonya topraklarından güney Rusya'ya girdiğinde, yakmayı amaçladığı toplumsal ve siyasal yangının benzinini hazır buldu.

Dimitriy'in çabaları, eğer boyar elitleri arasında bir kavganın baş göstermesine yönelik olmasaydı, attığı kıvılcım ancak Kazaklarla köylülerin giriştikleri kısa ömürlü pek çok ayaklanmadan birini başlatmakla kalırdı. Boris Godunov 1605'te aniden ölünce generaller Boris'in oğluna bağlılık yemini etmediler ve Sahte Dimitriy'e karşı savaşmadılar. P.S. Basmanov ve Prens İ.V. Golitsin ile V.V. Golitsin adlı generallerin üçü de, tahtta hak iddia eden sahtekâra katıldılar. Böylece Sahte Dimitriy Moskova'yı alacak ve yeni çar olarak taç giyecek kadar ileri gitti. Boris'in düşmanı olan ve sürgünde bulunan boyarlardan Prens Bogdan Bel'skiy ve Romanov boyu, Sahte Dimitriy'in sarayında görev almak üzere döndüler.

Sahte Dimitriy çarlık tahtında bir yıldan az kaldı. Beraberindeki Polonyalılar, Boris'ten çok çekmiş olan ve iktidarı

yabancı soylularla paylaşmaya niyetli olmayan Rus halkını ve Rus elitini kızdırdı. Mayıs 1606'da boyarlar ve Moskova-lı halk kitlesi Sahte Dimitriy'i tahttan indirip hem onu hem de Polonyalı yandaşlarının pek çoğunu öldürdü. Boyarlar arasından, Boris Godunov'un bir başka eski muhalifi olan Prens Vasiliy Şuskiy çar seçildi. Onun seçilmesi de barış getirmedi. Güney Rusya'daki toplumsal ayaklanmalar sürdü ve 1608'de yine Polonyalıların ve Kazakların desteğiyle yeni bir Sahte Dimitriy ortaya çıktı. Ordusuyla Moskova'nın hemen dışındaki Tuşino köyünde kamp kurdu ve pek çok seçkin boyar onu desteklemek ya da en azından destekleyecekleri izlenimi vermek için karargâhına geldi. Bunlar içinde en itibarlısı, Romanov Boyu'nun başı olan Filaret Romanov'du. Filaret, 1600'de Boris Godunov tarafından sürülen ve manastıra girmeye zorlanan Fyodor Niktiç Romanov'un manastırda aldığı addı. İlk Sahte Dimitriy, onu Rostov Metropolit'i yapmıştı; ikincisi ise Patrik olarak atadı. Bundan dolayı, iki büyük boyar boyu olan Prens Şuskiy ile Romanovların arası açıldı.

Çekişmelerinin en feci neticeleri, Polonya Kralı Sigismund'un 1609'da Rusya'yı istilasında yaşandı. Sigismund'un Smolensk'i kuşatması sırasında, Romanovlar da dâhil olmak üzere Tuşino'daki boyarların pek çoğu, Ortodoks olması koşuluyla Sigismund'un oğlu Wladyslaw'ı çar olarak kabul etmek üzere anlaşmaya gitme kararı aldı. Ardından, 1610 Yaz'ında aynı boyarlar Şuskiy'i devirip tahtı sahipsiz bıraktılar. Boyarlar, Wladyslaw'a tahtı teklif eden Ülke Meclisi'ni ziyaret ettiler ve Polonya ordusu Moskova'ya girdi. Dimitriy'lerin ilki gibi, Polonyalılar da hırslarının kurbanı oldular. Wladyslaw'ın babası Kral Sigismund, Rusya'yı yönetmek ve Katolik mezhebine geçirmek istedi. Her ikisi de beraberinde ayaklanmayı getireceği kesin olan hamlelerdi. Olaylar tam olarak şöyle gelişti: Kilise'nin kışkırttı-

ğı taşralı soylular ve şehir halkı birleşip Prens Dimitriy Pozarskiy yönetiminde bir ordu kurdu ve 1612'de Polonyalılar yenilgiye uğratılarak Moskova geri alındı. Boyarlar onların ardından gittiler ve bu sayede devletteki geleneksel mevkilerini ellerinde tutma imkânını yarattılar. 7 Aralık 1613'te Ülke Meclisi, Filaret Romanov'un 16 yaşındaki oğlu Mihail Romanov'u çarlığa getirdi. Düzenin yeniden tesis edilip Polonya ve İsveç'le barış yapılması için beş yıllık bir savaş dönemi daha gerekti; fakat Mihail'in seçilmesinin ardından yolun sonu görünmüştü.

17. yüzyıl

Kargaşa Devri'nin sonuna gelindiğinde Rusya harap haldeydi. Polonya ile İsveç, Smolensk'i ve Baltık kıyılarını ele geçirmişti. Geniş bir bölge öylesine mahvolmuştu ki nüfusun toparlanması ve tarımın eski haline getirilmesi bir nesil sürdü. Özellikle Polonya'da tutsak olan Filaret'in 1619'da ülkeye dönüşünden sonra Rusya'da yeniden güçlü bir hükümet kuruldu. Kısa süre sonra, Filaret Rus Ortodoks Kilisesi patriği oldu. Piskopos Filaret, 1633'teki ölümüne dek oğlu üzerinde müthiş etkide bulundu. Mihail'in hükümetinin sahip olduğu güç aynı zamanda, kısmen saraydaki gerginlikte köklü bir azalmanın sağlanabilmiş olmasıydı. Görüldüğü kadarıyla boyarlar Kargaşa Devri sırasında derslerini almışlardı; çekişmeler ve dalavereler sürse de, 16. yüzyıldaki vahşet türünde olaylar bir daha asla yaşanmadı. 1613 ile 1676 arasında yalnızca iki Duma üyesi idam edildi (ikisi de 1632-1634 arasındaki Smolensk Savaşı ile ilgili kararlardı); çoğu Filaret'in patrikliği sırasında sürgüne gönderilmiş olan bir düzine kişi de kısa sürede geri döndü.

Saraydaki eskiye göre sakin ortam, ülke genelinde barışçıl bir düzenin yerleştiği anlamına gelmiyordu. Mihail'in oğ-

lu Aleksey'in (1645-1676) devrine anlaşılmazlıklar damgasını vurdu. 1648-1650 arasında vergi sisteminde ve başka konularda yapılmaya çalışılan reformlara, Moskova, Nogorod, Pskov ve diğer şehirlerde çıkan bir dizi isyanla karşılık verildi. Piskopos Nikon'un 1653'te kilise ayinleriyle ilgili başlattığı reform, Rus Ortodoks Kilisesi'nde, günümüze kadar uzanan derin hizipleşmelerin meydana gelmesine yol açtı. 1662'deki kalpazanlık olayı, Moskova'da bir başka büyük ayaklanmaya sebep oldu ("Kopek İsyanı"). Nihayet 1670-1671'de Don Kazaklarından Stenka Razin'in başında olduğu binlerce Kazak ve köylü, Rusya'nın kırsal kesimindeki ilk kapsamlı isyan hareketini başlattı. Bu ayaklanma neredeyse tüm Volga'yı kapsıyordu. Ayrıca Rus köylülerinin ve Kazakların yanı sıra Tatarlar, Mordovyalılar ve başka yerel gruplar da ayaklanmaya dâhil oldu. Öyle ki, Aleksey ayaklanmayı bastırmak üzere bölgeye bir ordu sevk etmek durumunda kaldı.

Rusya'nın dışarılarıyla da barış halinde olduğu söylenemezdi. 1648'de Ukrayna Kazaklarının seçilmiş komutanı (*hetman*) Bohdan Khmel'nyt'kyi Ukrayna'daki Polonya yönetimine karşı, Kazakların ve Ortodoks mezhebinin hakları adına büyük bir ayaklanma başlattı. Başlangıçta Aleksey esas olarak Polonya'yla barışı korumak niyetindeydi; fakat 1653'te Ukrayna'dan defaatle gelen ittifak yakarışlarına cevap verdi. Ukrayna Kazakları çarın hâkimiyetini kabul ettiler ve Rusya Polonya'ya savaş ilan etti. 1667'ye kadar süren savaş Rusların zaferiyle sonuçlandı. Aleksey, Smolensk'i yeniden ele geçirdi ve Dinyeper'in doğusundaki Ukrayna toprakları ile Kiev'in ilhakını onayladı. İleride göreceğimiz gibi, bu gelişme her yönden çok büyük sonuçlar doğurdu.

Aleksey, hükümdarlığının hemen hiçbir döneminde büyük boyar aileleri arasındaki güç dengesini değiştirme girişiminde bulunmadı. 1648'deki Moskova Ayaklanması sırasında en güçlü boyar, kökeni 14. yüzyıldaki boyarlara uza-

nan Boris Morozov'du.² Çar Aleksey'in özel öğretmeni olan Morozov, 1645'ten sonra yapılan yeni vergilendirme siyasetinin arkasındaki kişi gibi görünüyor ki burada oynadığı rolle halk tabakasının nefretini toplamıştır. Ayaklanmada onun tarafında olup da can verenler müttefiklerinden ziyade himayesindeki önemsiz kişilerdi. Elit kesimden muhalifleri Çar Aleksey'in kuzeni ve boyarlara mensup Prens Y.K. Çerkaskiy ve N.I. Romanov'du. Olaylar Romanov boyunu bölmüş, Romanovların en yaşlısı, kuzeni çarla mücadeleye girişmişti. Morozov'un saraya dönüşünün ardından bu Romanov itibarını bir nebze geri kazanmış olsa da, 1649-1671 arasında itibar sahibi olan ailelerin sayısı hiç de az değildi. Aleksey'in ilk karısı Marya'nın aile tarafından akrabası olan Miloslavskiy ailesi, doğal olarak yüksek ve önemli bir konumdaydı; fakat Aleksey'in kayırdığı isimler Prens Romodanovskiy, Bogdan Hitrovo (orta kademede bir aileye mensup olan, saray makamlarının başındaki bir boyar) ve oğlunun özel öğretmeni *okol' niçiy* F.M. Rtişçev'di. Çar, Şeremetevlerle ve Prens Odoyevskiy ile Dolgorukiy gibi, kendisiyle şahsi bağı olmadığı görülen boyarlara askerî yönetim kademesinde ve devlet makamlarında önemli görevler verdi. Nikon, patrikliği süresince (1652-1658) Kilise içinde ve dışında etkisini adamakıllı kullandı. Bu yıllar boyunca yaşanan siyasi gruplaşmalar küçüktü; ayrıca dönemin siyasetine ilişkin bilgimiz, şahsi ilişkilerin ve siyasi meselelerin çeşitli grupları birbirine bağladığına dair kesin bir yargıda bulunmamız için yeterli değil.

Ne var ki, 1667'de Polonya'yla imzalanan anlaşmanın ardından çar, siyasetini değiştirmeye başladı. Aleksey anlaşma pazarlıklarının son aşamasında, yeteneklerinden ve Batı ile

2 Morozov'un ataları, ciddi bir kesintiye uğramaksızın 1476'dan itibaren Boyar Duması'nda yer almışlar; Korkunç Iván ve Kargaşa Devri'nde dahi yerlerini korumayı bilmişlerdi.

Polonya hakkındaki bilgisinden dolayı, bir toprak sahibi ve orta kademedede bir asker olan A.L. Ordin-Naşçokin'i görevlendirdi. Aleksey bunu yaparak eskiden görüşmelerde Rus delegasyonunun başında olan boyarları, yani Prens Odoevski ile Dolgorukiy'i görmezden gelmiş oluyordu. Hemen ardından Ordin-Naşçokin'i, Rusya'nın dış ilişkilerini yöneten Büyükelçilik Dairesi'nin başına getirdi. Yeni gözdenin görevi, Polonya'yla ilişkileri iyi tutmak ve Kırım Tatar Hanlığı'ndaki Osmanlı hâkimiyeti nedeniyle Rusya'yla komşu olmuş olan Osmanlıların canlanan gücüne karşı önlem almaktı. Rusya'nın Ukrayna'yı idare etmesi, Kırım'la ve Türklerle doğrudan karşı karşıya gelmesi demekti. Ordin-Naşçokin'in görevinde başarısız olunca, Aleksey onun yerine Artamon Sergeyeviç Matveyev'i geçirdi. Bu tayin, yeni ve sarsıntılı bir siyasetin işaretiydi.

Çar Aleksey, Matveyev'i Rusya'nın dış ilişkilerinin başına getirmekle kalmamış, ayrıca ona bağlı kişileri de örneğin G.L. Dohturov adlı kâtibi, en önemli makamlara atamıştı. Matveyev, siyasetini Boyar Duması'nda tartışmaya açması gerekse de Çar tarafından desteklenirse istediğini yaptırabileceğine emindi ve Çar genellikle onu destekliyordu. Dul kalmış olan Çar'ın, *streltsı* subaylarından Kiril Narişkin'in kızı Natalya Narişkina ile evlenmesi, Matveyev'in gücüne güç kattı. Narişkin, kendi alayının başına geçmeden önce Matveyev'in hizmetinde bulunmuştu. Narişkinler, evliliğin ardından Duma'ya girmeye başladılar. Matveyev, Çar Aleksey'in ablası Prenses İrina'nın itirazına rağmen evliliğin gerçekleşmesini sağladı. Çar Aleksey, Danimarka Büyükelçisi Mogens Gjõe'nin deyimiyle "kralcık"a, yani Matveyev'e itimat ediyordu. Oysa Matveyev, sıradan bir taşra soylusuydu ve Moskova'nın imtiyazlı *streltsı* alaylarından birinin komutanıydı. Narişkinler de aynı düzeydeydiler: İki aile de boyar elitine mensup değildi; Matveyev'in yüksek bir mevkide bu-

lunmasının nedeni Çar tarafından kayırılmasıydı. Çar Aleksey, Ocak 1676'da aniden ölünce Matveyev'in göz açıp kapayıncaya kadar düşmesi, sonuçları çok kapsamlı bir olay oldu.

Çar Aleksey'in son yıllarındaki kurtulma girişimine rağmen boyar eliti Rusya'daki en güçlü grup olarak kaldı; hükümetin kilit noktalarındaki ve toplumun en zengin dilimindeki yerini korudu. Şimdi bu gücün ve zenginliğin yapısına bakalım.

Boyar Duması'nın üye sayısı 1613'ten başlayarak yüzyıl sonuna dek giderek arttı. 1613-1614 arasında Duma'nın boyar üyeleri yaklaşık yirmi, *okol' niçiy* kademesindekiler ise sekiz kişiydi. Bu sayılar Mihail'in döneminde, sırasıyla yirmi beşe ve ona kadar çıktı. Fakat Çar Aleksey'in hükümdarlığı döneminde *okol' niçiy*'in sayısı dahi yirmi beşi buldu. Alt kademedeekilerin sayısı da yükseldi: 1660'ların sonlarında Duma seçkinlerinin (*dumnye dvoryane*) sayısı on beş civarına ve Mihail'in döneminde bir ya da iki olan Duma kâtiplerinin sayısı beş veya altıya çıktı. Boyarların sayısı nispeten sabit kaldığından, Aleksey devrinin sonlarında boyar kademesindekiler Duma'nın diğer üyelerine karşı sayıca üstünlüklerini kaybetmişlerdi. Ancak 1676'dan sonra boyarların sayısı yaklaşık elliye ulaştı; 1690'larda Duma'daki sandalye sayısının üçte birini boyarlar işgal ediyordu. Özellikle 1676'dan sonraki hızlı artış, muhtemelen güçsüz yöneticilerin potansiyel taraftarlarına mükâfat sunma girişimiydi. Öte yandan, elit kesim ölçeğindeki genel artış daha geniş bir toplumsal değişimi yansıtıyordu. 1640 civarından itibaren boyarların sahip oldukları topraklara ve demografik özelliklerine ilişkin günümüzde yapılan araştırmalar, bu toprak sahibi sınıfın sayılarını ve malvarlıklarını üç katına çıkardıklarını gösteriyor.

Toprak sahiplerinin 1640'lardan sonraki zenginleşmesi, boyarları muazzam bir serveti yöneten büyük iş adamları haline getirdi. Büyük boylardan bazıları elli-altmış bin köylü-

ye ve bunları çalıştırdıkları devasa arazilere sahipti. Boyarlar, kuzeydeki bozkırın ucunda bulunan verimli arazilere, yani Rusya'nın en kaliteli topraklarına göz dikmişlerdi. Ayrıca Rusya'nın orta bölgesindeki ticarete ve el sanatlarına yoğunlaşmış köylerden pek çoğunu da ellerinde bulunduruyorlardı; 1700'de Rusya'nın ticaret ve zanaat etkinliğinin büyük kısmının şehirlerde değil köylerde yürütüldüğü düşünülürken bunun önemi daha iyi anlaşıyor. Boyar olan Morozov, Rusya'nın dış ticaretinin dayanak noktası olan İngiliz ve Hollanda gemileriyle ticaret yapmak üzere her yıl kuzeydeki Arkhangelsk Limanı'na kadar giden, yasal konumları bakımından serfleştirilmiş köylülerin yaşadığı Nizniy Novgorod yakınlarındaki bu türden birkaç köyün sahibiydi. Boyarlar tüm bu ücra arazileri, topraklarının dört bir yanına dağılan ve bazıları kendi serfleri olan temsilcilerle haberleşerek yönetiyorlardı. Boyarlar sadece Moskova'daki evlerinde bile bir hizmetçiler ordusunu çalıştırabiliyorlardı; gösterişli mücevherleri, kürkleri, ithal kumaşları, süslü ve kıymetli taşlarla kaplı kılıçları, İran'dan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan getirttikleri başka silahları, büyük ahırları ve avlandıkları korular adeta boyarların evlerinin ve sürdürdükleri hayatın alamet-i farikası olmuştu. Moskova'da ve taşradaki arazilerinde yapılan ihtişamlı kiliselerin masraflarını ödüyorlar, özellikle aile üyelerinin gömüldüğü büyük manastırlara büyük miktarda para, ikonalar ve pahalı merasim elbiseleri bağışlıyorlardı.

Artamon Matveyev'in yükselişine kadar da, siyasi ve idari rollerini ellerinde tuttular. 1671'e dek önemli idari makamların (*prikzı*) çoğu boyarların yönetimi altındaydı. Aleksey'in kayınpederi İlya Miloslavskiy gibi bazı boyarlar, 1950'lerde bir dönem, birkaç makamı birden yönetmişti. Matveyev'in terfiinin ardından boyarlar idari makamların çoğunu yitirdilerse de, Novgorod, Pskov, Kazan ve Astrahan'daki en önemli vilayetlerin yöneticiliklerini ellerin-

den bırakmadılar. Smolensk ve Kiev'in ele geçirilmesinin ardından buraların yönetimleri de yine büyük boyların mensuplarına verildi. Aynı şekilde, ordudaki başlıca askerî komutalar önemli boyarlara (Şeremetev ve Pens Odoyevskiy ve Prens Dolgorukiy) gitmeye devam ediyordu. En önemli diplomatik görevler de hâlâ önemli boyarlar tarafından üstleniliyordu. Bu görevlerin hepsinde boyarların genellikle önemsiz ailelere mensup ve doğal olarak daha genç yardımcıları oluyordu (esas işi bunlar yapardı); fakat görevin başında bulunanlar boyarlardı. Son olarak boyarlar hâlâ saraydaki çeşitli mevkilerde görev alarak çara hizmet ediyorlardı. 17. yüzyılın ikinci yarısında fazlasıyla büyüyen ve karmaşık bir yapıya kavuşan Rus sarayında, törenleri hazırlayacak ve gündelik işleri görecekt çok daha geniş bir personel ihtiyacı doğmuştu. Aleksey, seçkin boyarların oğullarının –ve önemsiz ailelerden bazı gençlerin– oda hizmetinde görev yapan *stolnik* kademesine atanması uygulamasını başlattı. 16. yüzyılda *stolniki*'ler (*stol* = masa) gerçekten çarın sofrasında bulunuyor ve servisi yapan hizmetkârları denetliyorlardı. Başlangıçta bu mevki Duma kademesinin ardından geliyordu ve yalnızca yirmi-otuz kişi bu görevle taltif ediliyordu. 1650'nin hemen sonrasında oda hizmeti gören *stolniki* sayısı neredeyse iki bine ulaştı. Toprak sahibi sınıfın üst orta kademesinin ana grubuna verilen bu görev belli bir mevki değil, bir statü belirtisiydi. Oda hizmetine bakan *stolniki* ise, tersine, sayıca çok daha dardı (1664'te on sekiz üye, 1682'de kırk dört üye) ve üyeleri bizzat çara hizmet etme ayrıcalığına sahiplerdi. Çarıçeye ve çarın diğer yakın akrabalarına hizmet veren *stolniki* de vardı. Böylece elit kesime mensup ailelerin çocukları genç yaştan itibaren hanedanla doğrudan irtibata sokulmuş oluyordu.

En önemli siyasi faaliyetler Duma'da gerçekleştiriliyordu. Boyar Duması'nda olup bitenler yazıya dökülmediği ve teo-

rik olarak gizli olduğu için bu kurumun gerçek işleviyle ilgili çok az bilgiye sahibiz. Yine de yabancı diplomatların raporlarından, çar kendi görüşlerini kesinleştirmiş olduğunda dahi, dış siyasete ilişkin önemli meselelerin burada ele alındığı açıkça görülüyor. Yasama konusunda da belli bir işbölümü yapıldığı anlaşıyor: Çar, askerî konularda ve resmî atamalarda kararları bizzat vermesine karşın, toprak sorunlarında ve vergilendirme konusunda Boyar Duması'yla istişarede bulunuyordu. Boyar Duması'nın resmî gücü ne olursa olsun boyarların, özellikle de çarın ayrıcalık tanıdıklarının gayriresmî gücü müthişti. Fakat Matveyev'in yükselişine kadar, Çar Aleksey önemli boyarlardan hiçbirinin gücünün ağır basmasına izin vermemişti. Genellikle de her durumda birkaç güçlü kişiyi birden sarayda tutardı.

Sarayın 17. yüzyıldaki gayriresmî siyaseti, Rus devletini anlamak için can alıcı önemde; ne yazık ki elimizdeki bilgiler oldukça eksik. Bazı tarihçiler boyar siyasetini düzenleyen en önemli ilkenin aileler arası ittifaklar olduğunu iddia ediyor.³ Boyarların, soylarından ve mensup oldukları boylardan aldıkları hükmedicilik kadar, resmî öncelik sistemi de kesinlikle bu eğilimi körüklüyordu. Neticede, saraydaki hiziplerin içinde sık sık kardeşleri ya da babaları ve oğulları birlikte görüyoruz. Öte yandan aileler, Kargaşa Devri sırasında yaygın bir biçimde yaşandığı gibi, siyaseten bölünebiliyorlardı da. Örneğin, 1680'lerde Golitsin Prensleri, o dönemde yaşanan başlıca fikir ayrılığında iki ayrı tarafta yer almışlardı. Çok önemli aile bağlarından biri de Romanov Hanedanı'ndan biriyle evlenmekti. III. Vasiliy'den sonra gelen Rus hükümdarları, yabancı prensesler yerine yerli toprak sahibi sınıfa mensup ailelerin kızlarıyla evleniyorlardı. IV. Ivan ilk evliliğini Anastasya Romanova ile yapmış, fakat sonraki evliliklerinde elit sınıftan değil, daha alt kademelerden kadınları seçmişti.

3 Bkz. Nancy Kollman ve John LeDonne'un Kaynakça'da yer alan çalışmaları.

Anlaşıldığı kadarıyla amacı, yüksek aristokratik kademede-ki bir aileye mensup bir kadınla yapılacak evliliğin yol açabileceği siyasi sorunların önüne geçmektir. Sonuç ise çok sayıda taşralı toprak sahibinin birdenbire en yüksek kademelere tırmanması oldu. Dolgorikiy Prensleri de böyle bir evlilikle 1620'lerdeki eski statülerini değiştirdiler ve kısa süre içinde "köklü bir aile" olduklarını iddia etmeye başladılar ki bunun gerçeği bütünüyle yansıttığını söylemek güç. Streşnev, Miloslavskiy ve Narişkin Boyları da yüksek mevkilerini bu tür evlilikler sayesinde kazandılar. Bu akrabalar, çıkan anlaşmazlıklarda genellikle çarı destekleseler de kayıtsız şartsız onun yanında değillerdi. Romanov Boyu, artık diğer boyar boylarından daha birleşik bir yapı arz etmiyordu.

1671-1676 arasında sistemin dengesini altüst eden, Çar Aleksey'in Artamon Matveyev'i güç ve etki bakımından tek adam konumuna getirme kararı oldu. 1613 sonrasındaki haliyle Rus siyasi sisteminin ayırt edici birkaç niteliği vardır. Halkla, sadece tahtın sahipsiz kaldığı 1598-1613 döneminde ve o zaman dahi en alt seviyede gerçek anlamda istişarede bulunulmuştur. Normal zamanlarda Rusya'nın idaresi ve egemenliği çarla boyarlara aitti. Kâğıt üzerinde sınırsız güce sahip olan çar ile önemli ailelerin, esasen eski boyar boylarının ve yakın dönemde yükselen yenilerinin geleneksel hâkimiyetini birleştiren karmaşık bir ilişki söz konusuydu. Büyük boyarlar, 14. yüzyıldan başlayarak töre ve öncelik sistemi sayesinde güçlü ve etkili konumlarını korudular. Önemli ailelerin resmî ve gayriresmî konumlarını belirleyen, asalet unvanları değil, Rus devleti içindeki geleneksel rolleriydi. Önemli boyarlar, imtiyazları konusunda kıskançlardı, atalarıyla övünürlerdi; pek çok hususta, ailenin birkaç üyesiyle yetinmez, boyu bir bütün olarak devletin zirvesinde tutmaya çalışırlardı. Yine de her konuda istisnasız birlik içinde değillerdi.

Tüm bunlarda çarın rolü edilgen değildi. Çarlık unvanının getirdiği güç muazzamdı. Öncelik sistemiyle ve aristokrasinin geleneksel liderlik rolüyle çatışmasına yol açabilecek durumlarda dahi, resmî ve askerî mevki tayinlerinin hepsi yalnızca çarın tasarrufundaydı. Dış siyaset ve iç meselelerin çoğu hakkındaki kararları Boyar Duması'na danışarak alsa bile kanun koyucu çardı. Sahip olduğu erk, gayriresmî açıdan da çok büyüktü. Çarın akrabaları hiyerarşide en önemli yerleri işgal ediyordu. Hükümdar, yaptığı her evlilikle mütteliklerine kolayca yenilerini katarken, çarla akraba olan aileler de bir anda zengin oluyor ve yüksek mevkiler ediniyorlardı. Saray aristokrasisi içindeki şu ya da bu hizibe güvenmesi de bir güç kaynağıydı; tabii onun gözünde ayrıcalıklı olan hiziplerin de kuvveti artıyordu. Bir de çarın gözdeleleri vardı. Bu uygulama, 1648'deki Morozov olayı gibi şiddetli tartışmalara yol açabiliyordu; fakat Çar Mihail de, Çar Aleksey de, çoğu zaman diğerlerini gücendirmeden önde gelenlerden bazılarıyla daha yakın ilişkiler kurdu. Matveyev'in saraydaki ve hükümetteki yükselişi istisnai bir durumdu; zaten çarın ölümüyle de aniden sona erdi. Aleksey, Matveyev'e böylesi bir gücü bahşederek çok büyük sonuçlar doğuracak bir olaylar zincirini de tetiklemiş oldu.

KAYNAKÇA

- Alef, Gustave, "The Origins of Muscovite Autocracy: The Age of Ivan III", *Forschungen zur Geschichte Osteuropas* 39, 1986.
- Crummey, Robert O., *Aristocrats and Servitors: The Boyar Elite of Russia 1613-1689*, Princeton: Princeton University Press, 1983.
- Crummey, Robert O., *The Formation of Muscovy 1304-1613*, Londra, Longman's, 1987.
- Fennell, John, *A History of the Russian Church to 1448*, London, Longman's, 1995.
- Kleimola, Ann M., "The Changing Face of the Muscovite Autocracy. The Sixteenth Century: Sources of Weakness", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 25 1977, s. 481-493.

- Kollmann, Nancy Shields, *Kinship and Politics: The Making of the Muscovite Political System 1345-1547*, Stanford: Stanford, University Press, 1987.
- LeDonne, John P., "Ruling Families in the Russian Political Order 1689-1825", *Cahiers du Monde russe et soviétique* XXVIII (3-4), 1987, s. 233-322.
- Martin, Janet, *Medieval Russia 980-1584*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.
- Platonov, S.F., *The Time of Troubles*, çev. John T. Alexander, Lawrence, University Press of Kansas, 1970.
- Skrynnikov, R.G., *Boris Godunov*, der. ve çev. Hugh F. Graham, Gulf Breeze, Fla.: Academic International Press, 1982.
- Skrynnikov, R.G., *Ivan the Terrible*, der. ve çev. Hugh F. Graham, Gulf Breeze, Fla.: Academic International Press, 1981.

Gelenek ve Batılılaşma

Petro döneminin yarattığı en kalıcı etki ve tüm kazanımları içinde en kalıcı olanı, Rus kültürünün batılılaşmasıdır. Bu süreci kavrayabilmek için öncelikle Batılılaşma'dan neyi kastettiğimizi ortaya koymalıyız. En temel düzeyde, Rusya'nın gelenekselleşmiş kültürel normlarının ve pratiklerinin yanında ya da onların yerine Batı, başka bir deyişle Avrupa modelinin benimsenmesi anlamına geliyor. Ne Petro ne de halkı, Avrupa kültürüne her yönüyle kucak açmış değildir: Bazı yönlerini seçmiş bazılarını ise dışarıda bırakmışlardır; Avrupalılaşma'nın seviyeleri toplumun farklı kesimlerinde büyük bir çeşitlilik arz etmiştir. Avrupalılaşma'nın hayata geçirildiği alan Rus sarayı eliti olmuş, daha dar bir çerçevede kalmak kaydıyla Kilise'de de kendini hissettirmişti; neticede, Avrupalılaşma başta elite özgü bir olgu mahiyetinde kaldı. 1689'dan sonra, bu elit içinde Batılılaşma konusundaki en güçlü baskı çarın kendisinden geldi. Süreci muazzam bir biçimde hızlandıran ve Rusya'yı Avrupa'ya taşıyan, Petro'nun iradesi oldu.

Petro'nun hükümdarlığı döneminde kaleme alınan pek çok belgede de bahsedildiği gibi, Avrupa kültürü 1700'de bütünleşmiş ve farklılık taşımayan bir öze henüz sahip değildi. Gerçekten de hiçbir Avrupa tarihçisi, yerel gelenekler, toplumsal ve bölgesel farklılıklar, milli devletler, din ve yeni eğilimlere katılım tarafından bölünmüş olan Avrupa kültürünün müthiş çeşitliliğini tek bir kampa yerleştiremez. Rusya'nın tanımakta olduğu Avrupa kültürü, Orta Çağ'dan beri hızla değişmekte ve evrimini ara vermeksizin sürdürmekteydi. Ruslar kendilerini akan bir nehre atmış oldular.

Petro'nun ve çağdaşlarının Avrupa'yla tanışması, Barok olarak adlandırılan dönemin sonlarına denk geldi. Esasen bir sanat tarihi terimi olan Barok, 17. yüzyıl Avrupa'sında inşa edilen kiliselerde ve saraylarda kullanılıp geliştirilen sanatsal tarzı işaret eder. Klasik örnekleriyle Rönesans sanatını ileri bir noktaya taşımış; öte yandan daha süslü, abidevi, özellikle Tanrı'yı ve güçlü hükümdarları göklere çıkaracak türde bir ifade tarzına uyarlayarak dönüştürmüştü. Dönemin Avrupa sanatı bu modele bütünüyle uymuyordu. İtalya, İspanya ve Orta Avrupa'da gelişmişti; fakat kuzeyin büyük kısmı, özellikle de Hollanda başka bir yönde ilerlemişti. 17. yüzyıl Avrupa kültürü Barok sanatıyla sınırlı değildi. Aristoteles teleolojisiyle bağlarını koparan, evrenin matematiksel izahının inşa edildiği bilimsel devrim çağı da bu yüzyılda yaşanıyordu. Galileo, Johannes Kepler, Isaac Newton ve Gottfried Leibniz güneş sisteminin tarifini yeni baştan yaptılar ve süreç içinde yavaş yavaş, insanın anlama yetisinin önüne uçsuz bucaksız alanlar seren yeni bir fizik ve yeni bir matematik gelişti. Felsefede ise René Descartes, Thomas Hobbes, Benedict Spinoza ve Leibniz, vahye dayalı dinleri de Aristoteles'i de bir yana koyup insan bilgisinin ilkelerini, etiği ve devleti salt rasyonel çıkarımla çözmeye çalışıyorlardı.

Aynı dönemde, mevcut yeni fikirler ise topluma ancak

ağır ağır nüfuz edebiliyordu. Barok çağda halkın büyük kesimi, hatta elite mensup olanlar bile Latin, Yunan ve Rönesans retoriğinin yoğun biçimde çalışılmasından ibaret olan, Rönesans geleneğine dayalı, oldukça muhafazakâr bir eğitim alıyordu. O dönemde bir öğrenci, önce bu konularda eğitiliyor, ardından hâlâ Avrupa'nın dört bir yanındaki okullarda tüm bilginin temelini oluşturan Aristoteles felsefesiyle öğrenimine devam ediyordu. Ruslar, bu çokkatmanlı ve çatışmalarla dolu karmaşık kültürle karşılaştılar ve hangi yönlerini alacakları konusunda seçim yapmak durumunda kaldılar. Tahmin edileceği üzere, Petro döneminin insanları, Newton ve Descartes'ı değil, elitlerin ortalama eğitim kültürünü benimsedi. Daha yeni fikirleri özümseyenler Petro'dan sonra gelen nesiller oldu.

Sarayda Avrupa kültürüne duyulan ilginin kaynağı bizzat çar, onun ailesi ve saray elitine mensup boyarlardı. Taşradaki ruhban sınıfının büyük kısmının direnişine rağmen, Kilise de bu yeni eğilimlerde rol oynadı. Böylece, Rusya Batı'dan, şehir kültürünü ve 15. yüzyıldan beri varlık kazanan yeni ekonomik güçler ve toplumsal modellere bağlı olan kurumlarınkini değil, Avrupa saraylarında ve aristokrasi arasında geçerli olan haliyle Avrupa kültürünü aldı. Örneğin matbaa, şehirlerde ve İngiltere ile Hollanda gibi kentsel yapının giderek yerleştiği daha özgür ülkelerde gelişirken, sansürün çok katı olduğu Fransa'da yerleşememiştir.

Rusya'da matbaanın gelişimini teşvik eden çar olmuştu; hatta Petro döneminden çok sonraları kurulan bağımsız matbaaların en ciddi sorunu sansür değil, yayın pazarı eksikliğidir. Matbaa gibi, eğitim de Rusya'nın şartlarını yansıtıyordu. Avrupa'daki eğitim kurumlarının yerini, aristokrat sınıftan ailelerin evlerinde çalışan özel öğretmenler dolduruyordu; bu nedenle 18. yüzyıla gelinirken Rusya'daki okulların sayısı da çapı da halen çok sınırlıydı. Bunun neticesin-

de, bazı Rus soyluları için Avrupalılaşma oldukça yüzeysel kalmışken, diğerkleri Fransızca'yı kendi dillerinden daha akıcı konuştuklarını düşünüyordu. Bu sürecin yalnızca elit sınıf içinde yaşanması da değışimin pek derinleşmediğini, şehir nüfusu açısından sınırlı kaldığını, köylü sınıfına ise temas etmediğini işaret ediyor.

Petro döneminde Avrupa kültürünün etkisi Rusya'ya farklı yollardan ulaştı. Petro'nun bu konuda çaba harcadığını, genç soylulara yurtdışında eğitim almalarını emrettiğini, genç sanatçılara aylık bağladığını, okullar ve matbaalar kurduğunu, dindış konulardaki eğitim metinlerinin Rusça'ya çevrilmesini teşvik ettiğini gayet iyi biliyoruz; St. Petersburg'u inşa edişi de Rusya için başlı başına yeni bir kültürel modeldi. Etki kanallarından bir diğeri de, Petro'nun çalışmaları ve eğitim vermeleri için Rusya'ya getirttiğı Avrupalılardı. Rusya'ya gelen Avrupalılar hem sayıca çoktular hem de çeşitli disiplinlerden geliyorlardı: Petro'ya bağlı olarak alışan İskoç fizikçi Robert Erskine; Petro'nun resmî yayıncısı Baron Heinrich Huyssen; mimar ve peyzaj mimarı ve bahçe dekoratörü Jean-Baptiste Leblond; mimar Domenico Trezzini, Giovanni Maria Fontana, Andreas Schlüter vd. Tüm bunların Ruslar zerindeki etkilerini ve bu etkilerin resmî olarak desteklenen ve finanse edilen uygulamaların dışındaki yollarını pek bilmiyoruz.

Petro, Avrupalılaşma sürecinde bizzat rol almış olsa da, onun beğenisinin yarattığı etkinin sınırlı kalması manidardır. Despot Petro, Hollanda Cumhuriyeti'ni, özellikle denizcilerini, gemi inşacılarını ve mühendislerini saplantı haline getirmişi. Petro'nun iyi konuşabildiğı tek yabancı dil Hollandaca'ydı; sonradan Almanca ğrenmeye ve konuşmaya çalışırken ortaya çıkan karışım ise yabancı misafirlerin idrakini de keyfini de zorluyordu. Hollanda resmine ve mimarisine, ayrıca matematik, denizcilik ve teknoloji pratiklerine

hayrandı; fakat bunların ondan başkasına bir şey ifade ettiğini söylemek pek mümkün değildi. Rusların çoğu, Avrupalı soyluların ortalama kültürüne yönelmişti: Latince ile modern dillerin karışımı, klasiklere ilişkin bir parça bilgi, modern tarih ve siyasi ilişkiler hakkında daha fazla malumat. Onlar, İtalyan mimarisini ve resmini tercih ediyorlardı; o dönemde Rusların çoğunun konuştuğu yabancı dil ise Almanca'ydı. Rus kültürünün Avrupalılaşması yalnızca çarın kendi zevkini dayatmasından ibaret değildi. Rus aristokrasisi Avrupa kültürel birikiminden hoşlarına gideni seçiyordu; seçimleri de genellikle Petro'nunkilerden epeyce farklı oluyordu.

Son olarak, "Avrupalılaşma"nın yeni bir kavram olduğunu ve milli bir geleneğin başkasıyla ikame edilmesi anlamına geldiğini akılda tutmamız gerekiyor. 1700'lerde ne Avrupalılar ne de Ruslar "Avrupa"nın Rusya'dan daha iyi bir kültürü olduğu kanısındaydı. Rusların –anladıkları anlamda– bilim ve sanattan mahrum olduğu, buna karşılık Avrupa'nın, Rönesans döneminde bilim ve sanat alanında bir canlanma sürecinden geçtiği için bunlara sahip olduğu düşünülüyordu. Avrupa'nın salt milli gelenek açısından değil, anlayış ve bilgi olarak da sunabileceklerinin evrensel nitelikte olduğu düşünülüyordu. Rusya'nın bu bilim düzeyine ulaşması, yalnızca istek, kaynak ve zaman meselesiydi. Rusya'nın adım atacağı yer "Avrupa" değil, aydınlık ve bilgi dünyasıydı.

Rus geleneği

17. yüzyılda boyar elitinin, çarın, sarayın ve bir bütün olarak Rusya'nın zihin dünyası, neredeyse tamamen dine dayandığı için Batı Avrupa'ninkinden oldukça farklıydı. Ortaçağ Batı Avrupa'sının ve Bizans'ın bile kültürel yapıları karmaşık, laik unsurlar içeriyordu. Her iki toplumda da dindı-

şı konuların işlendiği şiirler ve düzyazılar üretiliyordu; her ikisi de insan ilişkilerini basitçe tanrının işi olarak anlatmakla yetinmeyen ayrıntılı tarihyazımına, bilimsel ve yasal literatüre sahipti. 17. yüzyıldan evvel Rusya'da bunların hiçbirisi mevcut değildi.

Dinin bu aşırı hâkimiyetinin sebepleri, Rus tarihinin derinliklerine uzanıyordu. Kiev Rus'un 988'de Bizans'tan Hristiyanlık inancını almasından itibaren, Kilise ayin ve yazı dili olarak Slav dilini kullandı. İbadet dilinin Slavca olması, bir yandan Hristiyan inancının Rus' halkına daha kolay benimsetilmesini sağlamıştı, ama diğer yandan, halkın Yunanca öğrenmemesi anlamına gelmişti. Bu nedenle Kiev Rus' halkı, Bizans sarayı ve toplumunda özenle geliştirilmiş olan Antik Yunan literatürünün ve ilminin zenginliğinden pay alamadı. Ortaçağ Rusya'sında okuma yazma bilenlerin ellerinde yalnızca Yunan papazların çalışmaları, azizlerin yaşamları ve manastırların ruhani niteliklerini konu alan literatürün Slavcaya çevrilmiş örnekleri bulunuyordu. Bizanslılar, örneğin Platon'un eserlerini okumuş, üzerine yorumlar kaleme almışlardı; oysa Rusların ne Platon'dan ne de yorumcularından haberleri vardı.

1500 öncesindeki Ortaçağ Rusya'sı, muhtemelen kendi laik kültürünü ayakta tutamayacak kadar küçük ve merkezden uzaktı. Kahramanlık hikâyeleri ve şarkıları gibi laik unsurların sözlü literatürde kaldığını ve günümüze dek gelemediğini de varsaymak mümkün. Her durumda, o dönemin Rusça literatüründe dinle ilgili olmayan ve bugün elimizde bulunan eserler Ortaçağ Rus kroniklerinden, savaşlara ve Ortaçağ Rus tarihini oluşturan kiliselerin kuruluşlarına dair kısa anlatılardan ibaret. Fakat 15. yüzyılda bazı değişiklikler meydana geldi; özellikle de dinî eserlerin sayısında büyük bir artış yaşandı. Rusya'da, Sırp ve Bulgar papazları anlatan kitapların yayınıyla başlayan üretim süreci, büyük

Rus azizlerinin yaşamöyküleriyle ve başka dinî metinlerle sürdü. Yunan keşiş-papaz Yunan Maksim (Mihail Trivolis, y. 1470-1555) Rönesans'a genel olarak olumlu bakmasada, Rönesans İtalya'sının dilsel başarılarından bazılarını Rus kültürüne dâhil ederek Rusların ufkunu genişletti. Maksim, Venedik ve Floransa'da klasik Yunan elyazmalarının kopyalanması işinde çalışmıştı. Rönesans kültürünün merkezinde yaşamasına rağmen, nihai olarak Girolamo Savonarola adlı dinî reformistin gerçek dine dönmesi yolundaki çağrısından etkilendi. Yunanca ve Rusça yazdığı eserlerinde Hristiyan inancından yarı pagan bir yöne doğru sapış olarak nitelendirdiği Rönesans'ı reddediyordu. Rus Kilisesi'ndeki düşmanlarınca iki kez hapsedilmiş ve çok az sayıda müridi olmuştur. Yine de geriye kalan eserleri, Kadim Müminler üzerinde önemli bir etki yarattığı 17. yüzyıl boyunca kitleler tarafından okunmuştur. Tahmin edileceği üzere, Maksim'in hayattayken din adamı sınıfından olmayanlar üzerinde yarattığı etki saray elitiyle sınırlıydı.¹

Rus kültürünün temellerini şekillendiren, Doğu Ortodoks diniydi. Batılılar genellikle, Ortodoksluğun bir tür Slav ya da Yunan Katolikliği olduğunu düşünseler de, bu varsayım yanıltıcıdır. Kısaca söylenirse, Ortodoksluk 11. ve 12. yüzyıllarda, Papalık ve Konstantinopol Patriği arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanan bölünmenin sürdüğü Doğu'nun geleneksel Hristiyan Kilisesi'ydi. İnancın temel unsurlarına ilişkin ilkeler, özellikle de Reform döneminde Batı'da yaşanan ayrışmayla karşılaştırıldığında asla derin farklılıklar ta-

1 Maksim, genç boyarlardan Prens Petr Şuskiy Ivanoviç'e, kendisine mektup yazmasına yetecek kadar Yunanca öğretmişti. Yine boyarlara mensup olan, tanınmış mülteci ve Korkunç İvan aleyhtarı Prens Andrey Mihailoviç Kurbskiy (y. 1528-1583) ise Maksim'e öğretmeni olmasını teklif etmişti. Kurbskiy'in Maksim'den tam olarak ne öğrendiği belli değil, ama bilimsel bakış açısı veya daha geniş bir dünya görüşü edindiği varsayılabilir. 16. yüzyılda *okol' niçiy* F.I. Karpov (ö. 1539-1542) gibi çok az sayıda Rus yazarı, Antik Yunan ve Roma yazarları hakkında bilgiye sahipti.

şımamıştı. Ortodoksluk ve Katoliklik arasındaki anlaşmazlıklar Teslis öğretisinin sunuluş biçimleri, başka ince noktalar ve ayin pratikleriyle ilgili meseleler etrafında dönüyordu.

Kilise töresi ve idaresi konusundaki farklılıklar daha belirgindi. Ortodoks papazları, Kiliselerin bölünmesinden önce olduğu gibi, evlenme hakkına sahiplerdi; piskoposlar ve patrikler ise bekâr keşiş kademelerinden seçiliyorlardı. Ortodoks Kilisesi, konsül yapısıyla yönetilen bir kurumdu: Kilise'nin ismen mevcut olan Konstantinopol veya Moskova Patrikleri, ne idari güce ne de Papa'nın elinde bulundurduğu doktrinleri tanımlama otoritesine sahiplerdi. Doğu'da bu tür meselelerde kararın kilise konsülünce alınması gerekiyordu. Batı'da ise hem bağımsız güçlere hem de kralı tahttan indirme hakkına sahip olduğu iddiasında bulunan Papalık, 17. yüzyıldan beri dindışı otoritelerle sık sık çatışıyordu. Doğu'da, Bizans İmparatoru ile patriğin uyum içinde çalışması gerektiğine dair bir önkabul mevcuttu. Her iki örnekte de işin gerçeği dışarıdan görüldüğü gibi değildi: Ortaçağ Avrupa'sındaki hükümdarlar, bu çağın sonuna doğru Papalık'ın iktidarını ciddi bir biçimde sarsmışlardı. Doğu'da da, imparator genellikle patrikten çok daha güçlüydü. Kuramsal farklar ise kilise idaresine dair farklı ideallerin korunması konusunda belirginleşiyordu. Son olarak, Bizans'taki ve hatta Rusya'daki Ortodoks Kilisesi, kendi öğretisi içine laik kültürü dahil etme ya da bünyesinde bu kültürü geliştirme gereği duymuyordu. Batı'da Thomas Aquinas ve başka filozoflar, muazzam bir Katolik teolojisi inşa etmek için Aristoteles'in öğretilerinden faydalanmışlardı. Doğu'daki teologların çoğu bu tür girişimlerin temelde yararsız olduğunu düşünüyor ve eserlerinde Aristoteles'e ya da başka filozoflara yer vermiyordu.² Tüm farklılıklar çeşitli pratikler ve dinsel yaşamla ilgiliydi;

2 Bu nedenle Bizans'ın biri dinsel diğeri laik iki ayrı kültürü vardı; Rusya ise bunlardan yalnızca dinsel yönü almıştı.

biçimsel dogmatik öğretiler bakımındansa Katolik ve Ortodoks kiliseleri birbirlerine çok yakın olmayı sürdürdüler.

Özellikle Rusya'daki Ortodoksluğun diğer karakteristik özelliği, manastırların müthiş ruhani otoritesiydi. Batı'da Ortaçağ boyunca, manastırların ruhani yaşam açısından çok büyük bir önemi olmasına karşın, kilise hiyerarşisinin merkezinde piskoposlar yer alıyordu. Piskoposların görev yaptıkları Katolik katedralleri de önemli birer inanç ve ibadet merkeziydi. Manastır sisteminde oynanan büyük ruhani oyunun arka planında çalışan Rusya'daki Ortodoks piskoposlar ise hem idari hem de ruhani düzeyde daha etkisiz figürlerdi. 14. yüzyıldan başlayarak, Rus manastır sistemi yoğun bir canlanma sürecinden geçti. Bu dönemde yetişen Radonezhli Aziz Sergey, Belozerolu Aziz Kiril ve Aziz Zosima ile Savvatiy gibi din adamlarının hepsi de en önemli manastırların kurucularıdır. Borovsklu Pafnutiy, Volokolamsk'lı Joseph ve Nil Sorskiy, manastırlardaki dinî yaşamın birer örneğini sundular ve cemaatin bu kuralları nasıl izleyeceklerini açıklayan, ayrıca gidilecek doğru yola ilişkin argümanlar içeren pek çok esere imza attılar. Boyar ailesi mensubu Vassian Patrikeyev adlı prens, manastırların toprak sahipliği müessesesindeki münasip rolünün ne olması gerektiğine ilişkin bu tür argümanlardan birini ortaya atmış, manastırların toprak sahibi olmalarına kısıtlamalar getirilmesini savunmuştur. 16. yüzyılın ortasından sonra keşişler arasından daha az sayıda aziz çıktığı, dinî risalelerin sayısının azaldığı görülüyor; yine de manastırlar, hem din adamları hem de sıradan halk için en önemli merkezler olmayı sürdürdüler.

Manastırlar, bilhassa çarların ve boyarların yaşamlarının büyük bir parçasıydı. Manastırlara geniş topraklar, tezhipli elyazmaları, mücevher süslü mahfazalar, "ekmek ve şarap" ayini için gümüş kadehler, saray atölyesinden ikonalar, bazen de para bağışlayan çarlar bu kurumların esas hamileriy-

di. Bağışların bir kısmı ölmüş akrabalar için, bir kısmı da örneğin, Korkunç İvan'ın *Apriçnina* boyunca kurban ettiği kişilerin ruhları için yaptırdığı törenlere destek mahiyetindeydi. Diğer bağışlar ise manastırlara yardım amacıyla gönderilen hediyelerdi. En azından 15. yüzyıldan itibaren her yıl, Moskova Prensleri ve onların halefleri olan çarlar, büyük manastırlarda dua etmek üzere birkaç hac yolculuğu yaparlardı. En yaygın ve önemli olanı, Moskova yakınındaki Rodenejli Aziz Sergey yortusu (25 Eylül) için adını taşıyan manastıra yapılanıydı; fakat çar, sağlığı yerindeyse pek çok başka manastıra, hatta Belozero'daki büyük Aziz Kiril Manastırı kadar uzak noktalara kadar da giderdi. Çarlar bazen de manastırlardan birine daha fazla ilgi gösterirdi; örneğin Çar Aleksey, Moskova yakınlarındaki bir başka manastır olan Aziz Savva Storozevskiy'in müdavimiydi.

Boyarların da gözde manastırları olurdu. Bizzat keşiş olan boyarlara pek rastlanmasa da (keşişlerin çoğu taşradaki toprak sahibi sınıftan geliyordu), manastır hamisi olanlar çoktu. Onlar da, çarların verdikleri türde hediyeler karşılığında, ölüleri için dua okunmasını isterlerdi. Belli boyar boyları, ölülerini özellikle Moskova ve civarındaki belli manastırlarda toprağa verirlerdi. Golitsin Prensleri, önceleri Aziz Sergey Teslis Manastırı'na, sonraki dönemde ise Moskova'daki Epifani* Manastırı'na yardımda bulunmuşlardır. 17. yüzyılda, Dolgorukiy Prensleri de Epifani Manastırı'nı, Romanovlar ise Moskova'nın hemen dışındaki Hazreti İsa'nın Yeni Manastırı'nı tercih etmişlerdir. Petro'nun annesinin mensup olduğu Narişkinler ise Moskova'nın dış surlarının yanında bulunan ve 1690'da neredeyse yeni baştan inşa edilen Vısoko-Petrovskiy Manastırı'nı seçmişlerdi. Petro'nun karısının ailesi olan Lopuhinler ise aynı dönemde, Moskova'nın

(*) Epifani (6 Ocak). Hz. İsa'nın Vaftizci Yahya tarafından vaftiz edilmesi – ç.n.

güney sınırının hemen dışındaki eski Andronikov Manastırı'nın himayesini üstlenmişlerdi. 17. yüzyılda boyarlar kilise yapımı konusunda önemli bir yardım kaynağı haline geldi. Kilise boyarların Moskova'daki evlerinin içine inşa ettirdikleri hususi şapelleri onaylamasa da, bu uygulamaya mani olamıyordu. Boyarların, arazilerindeki ahşap kiliseler yerine taş kiliseler yapılması için para ödemeleri, 17. yüzyılın ikinci yarısında icat olmuş bir refah göstergesiydi. Moskova içinde ve civarında yaptırdıkları kiliselerin zenginliğini bir rekabet meselesi haline getirmişlerdi; bu teamül, önemli sanatsal ve kültürel neticeler doğurdu.

Kilise reformu ve Batılılaşma

Rus kültürünün geleneksel dünyası buydu. Rusya'nın değişimi, Kargaşa Devri'nin ardından gelen 17. yüzyılda başladı. Değişikliklerin sebepleri, muhtemelen artan nüfus ve zenginlikte, çarların hem içeride hem de dışarıda daha karmaşık meselelerle meşgul olmaya çalışmalarında olduğu kadar, Rus devletinin ve toplumunun karmaşıklığında yatıyor. Değişim dürtüsü, Rusya ve özellikle Kilise içinden geliyordu. Ortodoks Kilisesi'ndeki bu yeni akımlar, Batılılaşma ile ilgili olmasalar da, 17. yüzyılın ortasında etkileri ön plana çıktı ve Batılılaşma yönündeki itkiyi güçlendirdiler. Rusya'ya özgün kimliğini kazandıran Ortodoks Kilisesi, paradoksal olarak Batılılaşma'nın da temellerini atmış oldu.

1630'lardaki taşradaki Rus din adamları sınıfı içinde ortaya çıkan yeni akımlar, kısa sürede çarın sarayına da yayıldı. Reformistlerin amacı, Hristiyanlık öğretilerini halka götürmek ve onları Hristiyanca bir yaşam sürmeye ikna edebilmek için ibadet pratiklerinin ötesine geçmekti. Reformistler en çok, Nizniy Novgorod yakınındaki küçük bir köyde doğmuş olan Başpapaz Avvakum gibi, taşradaki yerel bölgelerin

papazlarıydı. Sonunda bu papazlar arasından Stefan Vonifatyev, Çar Aleksey'in manevi babası oldu ve reformistleri iktidarın merkezine yerleştirdi. "Fanatik Dindarlar" olarak bilinen reformistler, halkın din inancını yeniden düzenlemeye çalıştılar. Halkı alkolden uzak tutmaya çabaladılar; hatta cemaatin pazar ayinlerine ayık gelmesi için Çar'ı, pazar günleri meyhanelerin kapalı olması emrini çıkarmaya dahi ikna ettiler. Hatta kilise yılı törenleriyle birleştirilmiş olan halk eğlencelerinin pek çoğunu durdurmaya dahi yeltendiler. Örneğin, Noel'den Epifani'ye kadarki beş günde, köylü gençlerin kıyafetler giyip kapı kapı dolaşarak ritüel için hediye ve içki dilenmeleri âdettendi. Reformistler bu geleneklerin hakiki Hristiyan yaşamını sekteye uğrattığını düşünüyorlardı. Tüm bu çabalar, halkın yaşayışı üzerinde bir etki yaratamadıysa da, reformistlerin gayretkeşliğini ortaya koydu ve sarayda ayrıcalıklı bir konuma gelmelerine yaradı. Ayrıca fanatikler din adamlarının vaaz vermelerini destekliyorlardı. Vaaz verme işi, din adamlarının yeni ve daha teferruatlı bilgilere sahip olmalarını gerektiriyordu. Bunun neticesinde çar, 1649'dan itibaren Ukraynalı ve Beyaz Rus rahipleri, eğitim vermeleri için Moskova'ya davet etmeye başladı. Bu rahipler, Rusya'da Batı kültürünü tanıtan ilk kişiler oldular; verdikleri eğitimin yarattığı sonuçlar çok önemlidir.

Batı kültürüne karşı duyulan aşırı ilgi Rusya kökenli olsa da, yeni fikirler Polonya'dan gelmiştir. Polonya hâkimiyetindeki Beyaz Rusya ve Ukrayna'daki Ortodoks Kilisesi, toplumun bir parçası olduğu kadar, Batı Avrupa kültürüyle de bağlantı içindeydi. Polonya'ya 16. yüzyılda sıçrayan Rönesans'ın gelişiyile beraber, Polonya'nın hem dinî hem de laik eliti arasında eğitim ve kültür Rönesans tarzına kaydı. Polonya'daki Rönesans, Ukraynalılar için siyasi ve toplumsal hâkimiyet sorunlarıyla birlikte bir kültürel zorluk da yarattı. 1596'da Brest Birliği'ne katılan Ukrayna'daki ve Beyaz Rus-

ya'daki Ortodoks Kilisesi'nin piskoposlarının Papa'nın üstünlüğünü kabul etmesiyle, bu zorluk kilise tarafından daha da şiddetlendirilmiş oldu. Fakat taşradaki din adamları ve halk, Papa'nın yetkisini tanıyan kilise üyelerinin (*Uniates*) hareketine katılmayı reddettiler. Sonuçta, Polonya'nın egemen olduğu topraklardaki Ortodoks kiliseleri elli yıl boyunca yasadışı kabul edildi ve yaratılacağı umulan din birliğine ulaşmak bir yana, giderek artan şiddetli bir anlaşmazlık dönemine girildi. 1632'de Polonya'da Ortodoksluk yeniden yasal kılınmış olsa da, Doğu Kilisesi'nin aşağı statüsü, toplumsal gerilimlerin arttığı bir toplumda Ortodoksluğun giderek bir alt tabaka dini olmasında rol oynadı. Ukraynalı Kazakların ve Hetman Hmeknitskiy yönetimindeki köylülerin 1648'deki şiddetli başkaldırısının altında, toplumsal ve dinsel gerilimlerin ortak etkisi yatıyordu.

Aynı dönemde, Ukrayna ve Beyaz Rusya'daki Ortodoks Kilisesi, yaşanan kültürel zorluğa, Avrupa modelini taklit etmeye başlayarak karşılık verdi. Bu kapsamda, 1632'de Kiev Ortodoks Metropoliti Petro Mohila'nın himayesinde Kiev Akademisi kuruldu. Kiev Akademisi'nde, eğitim dili olan Latince'nin yanı sıra Lehçe ve Yunanca da öğretiliyordu. Rönesans sonrası retorliğini ve Aristoteles felsefesini temel alan ders programı Batı Avrupa'daki okullarınınkinin aynısıydı. Bilhassa Kiev Akademisi, Polonya'nın ve daha batıdaki diğer ülkelerin Cizvit akademilerini model alıyordu. Böylece, 1650'lerde Ukrayna ve Beyaz Rusya'da Ortodoks inancına sahip, ama Rönesans ve Barok kültürüyle yetişmiş, bütünüyle yeni bir ruhban nesli ortaya çıktı. Çar Aleksey'in 1649'dan başlayarak Moskova'ya çağırdığı rahipler işte bunlardı.

Moskova'daki Ukraynalı ve Beyaz Rus din adamları, Rusya'daki, en azından saraydaki ve Moskova'daki Ortodoks Kilisesi'ne yeni bir kültür dünyasını taşıdılar. Geleneksel komünyon ayinlerine düzenli olarak vaaz verilmesi uygulama-

sını eklediler ve Hristiyanlığın ahlaksal içeriğini daha etraf-
lıca vurgulamaya çaba gösterdiler. Ayrıca, inancın tam ola-
rak idrak edilmesinin yolunun öğrenmeden geçtiğinde ısrarcıydılar. Amaçları, yalnızca din büyüklerinin eserlerinin
Slavca çevirilerinin kapsamlı bir okumasını sunmak değil,
aynı zamanda Kiev'de aldıkları Batılı eğitimi de aktarmak-
tı. İşe öncelikle kâtiplerin çocuklarına Latince ve Lehçe öğ-
reterek başladılar.

Bunların en önemlisi olan Simeon Polotskiy (1629-1680),
1670'teki ölümüne kadar Rus tahtının varisi olan Çareviç
Aleksy Aleksyeviç'in öğretmeniydi. Beyaz Rusya'nın Po-
lotsk şehrinde doğan Simeon, anlaşıldığı kadarıyla kentli-
lerden, tüccarlardan ya da varlıklı zanaatkârlardan birinin
oğluydu. Önce Kiev Akademisi'ne, ardından da Wilno'daki
Cizvit Akademisi'ne devam ederek Latince ve Lehçe'yi, Slav-
cayı konuştuğu kadar mükemmel düzeyde öğrendi. Ardın-
dan Polotsk'a dönüp kentin Ortodoks okulunda ders ver-
di. 1656 ve 1660'ta ordularıyla Polotsk'u alan Çar Aleksy'in
Ortodoks inancının kahramanı ve Tanrı tarafından zaferle
ödüllendirilmiş bir kişi olduğunu anlatan iki şiirle tebrik et-
ti. Batı'da alışlageldik olan böylesi şiirler Ruslar için çok ye-
niydi. 1660'larda Polonya yeniden güç toplarken, Polonya
hâkimiyetinin geri gelişinin Polotsk'taki Ortodoks yapısını
ortadan kaldıracağını anlayan Simeon, 1664'te Moskova'ya
gitti ve ölümüne dek burada yaşadı. Moskova'da şatafatlı sa-
ray kutlamaları için pek çok şiir ve oyun yazdı; 17. yüzyı-
la özgü Slavca ile kaleme aldığı bu eserlerin dili Rus okuyu-
cular için şüphesiz resmî ve ilginç, fakat kesinlikle anlaşılır-
dı. Ayrıca, sık sık Ukraynalı eski vaizlerin tarzında, iman ka-
dar ahlaki değerleri ve ilmi de vurgulayan vaazlar veriyor-
du. Derlenip basılan büyük vaaz külliyyatı, saray dışında bi-
le dolaşmaya başlamıştı. Bu faaliyetin tümü, saray ve çev-
resinde gerçekleşiyordu. Simeon, öğrencilerine Kızıl Mey-

dan'da Kremlin'in karşısında bulunan Epifani Manastırı'nda ders veriyor, Kremlin'deki kilise ve manastırlarda, ayrıca kent merkezindeki başka kiliselerde de çalışıyordu. Vaazlarının pek çoğunu, tüm saray mensuplarının hazır bulundukları ortamlarda, Hristiyan yılının en önemli festivalleri sırasında veya kiliseden ya da idareden önemli kişilerin cenazelerinde veriyordu. Simeon'un başlıca hamisi olduğu görülen saray kâtiplerinin yöneticisi Bogdan Hitrovo, yalnızca Artamon Matveyev'e bağlı olması dolayısıyla değil, kendisi de bizzat sevilen az sayıdaki önemli memurdan biriydi. Simeon, özellikle kendi matbaasını kurma izni aldığı Çar Fyodor döneminde (1676-1682) destek gördü. Hem etkili bir figür hem de 17. yüzyılın sonlarında Rusya'da hâkim olan yeni kültürün tipik bir temsilcisiydi. Eserleri 18. yüzyıla dek ilgiyle okundu.

Rusya'daki kilise reformu hareketi hem Batı kültürüne olan ilgiyi güçlü bir şekilde tetikledi hem de kilise içinde hizipleşme biçiminde gerçekleşen bu Batılılaşma dürtüsüne karşı bir tepki doğurdu. Hizipleşmenin kökeninde Fanatik Dindarlar'ın, Rusya'daki Ortodoks Kilisesi'nin ibadet pratiklerinin yanlış olduğuna ve Rus Kilisesi'nin özgün ve doğru Yunan geleneğini kaybettiğine ilişkin inancı yatıyordu. Patrik Yosif, bu değişimlerin tümüne direndi; fakat 1652'deki ölümünün ardından, Vonifatyev'in ve Çar Aleksey'in çabalarıyla yeni patrik, reformistler kademesinden gelen Nikon oldu. Nikon, ibadet pratiklerinin düzeltilmesine ciddiyetle eğildi; 1653 Bahar'ında, Ortodoks Hristiyanların üç parmakla istavroz çıkarmalarını emretti ve ibadetlerde bazı değişiklikler yaptı. Avvakum, yıllar sonra emirleri gördüğü zamanı şöyle hatırlıyor: "Kışın geldiğini gördük; kalbimiz dondu, bacaklarımız titredi." Nikon'un yandaşlarının pek çoğu değişiklikleri onaylamadığı için reformistler bölündü. Yapılan değişiklikler bugün oldukça önemsiz görü-

nüyor; örneğin ihtilaflı olan konuların en önemlilerinden biri, istavrozun iki parmakla (Avvakum'un görüşü) mı yoksa üç parmakla (Nikon'un görüşü) mı çıkarılacağıydı,³ Nikon'un reformlarına karşı yükselen itirazlar hizipleşmeye, Rusya'daki Ortodoks Kilisesi içinde yaşanan ilk bölünmeye ve Kilise'nin otoritesine karşı ilk yaygın direniş örneğine yol açtı. Kadim Müminler olarak anılan Nikon muhalifleri, apar topar Sibiry'a ve başka yerlere sürgüne gönderildiler. İbadete ilişkin reformlarının bu denli büyük bir tepkiye yol açmasında, muhtemelen Nikon'un kendi zorlu kaderi de etkili olmuştur. Kilise'nin mutlak efendisi olan Nikon, despot tavrıyla kısa sürede düşmanlar edinmişti. Sarayda da çok güçlüydü ve önce boyarları, sonra da çarı rencide etmeye başlamıştı. Daha 1658'de bir kırılma yaşandı: Nikon, saray ayinlerinden birinde hizmetkârlarından birinin gördüğü muameleyi hakaret sayarak hışımla görevlerini bıraktığını ve Moskova'nın batısındaki Yeni Kudüs Manastırı'na çekildiğini açıkladı. Çar Aleksey'in onu görevden alma yetkisi bulunmadığından, Kilise 1666-1667'ye kadar başsız kaldı. Çar 1667'de Kilise konsülünü toplayıp Nikon'u görevinden azleddenken Avvakum ile Kadim Müminler'i de cezaya çarptırdı.⁴

3 Sorun, Avvakum ile yandaşlarının, ibadeti İsa'nın yaşamının mistik bir yeniden üretimi olarak görmelerinden kaynaklanıyordu. Onlara göre inananların şahsi eylemleri, örneğin istavroz çıkarmaları bile ilahi olanın tezahürüydü. Bu nedenle de yapılacak her yenilik kaçınılmaz olarak, değişmesi mümkün olmayan ilahi özün insan eliyle tahrifiydi. Nikon ve destekçileri ise doğru ibadeti, daha çok İsa'nın yaşamına auflar içeren, ama esas olarak metinlerin öğrenilip incelenmesiyle keşfedilecek bir şey olarak görüyorlardı.

4 Nikon, ülkenin kuzeyindeki Ferapontov Manastırı'na sürgüne gitti ve 1681'de öldü. Avvakum'u ise daha ağır bir kader bekliyordu: Kuzey Kutup Dairesi'nin kuzeyindeki askeri istihkâmlardan biri olan Pustozersk'e gitti ve yıllarını yeraltındaki hücrelerinde otobiyografisini ve görüşlerini savunduğu teolojik metinler yazarak geçirdi. En sonunda, 1682'de kazığa geçirilerek yakıldı; yandaşlarının pek çoğu da öldürüldü. Kadim Müminler hizibi sonraki yirmi-otuz yılda, özellikle kuzeyde Urallar'da, Sibiry'a'da ve Orta Rusya'nın uzak bölgelerinde hızla yayıldı. Kilise konusunda yerel düzeyde duyulan memnuniyetsizlik dalgaları da giderek bu hizibin içine karıştı. Bu hizibin müritlerinin pek çoğu, devle-

Kilise, Kadim Müminler'den gelen tepkilere, çoğunlukla hizipçilerin cehaletlerinden ötürü yoldan çıktıklarını iddia ederek yanıt verdi. Simeon Polotskiy'in kaleme aldığı ve suçlamalara Kilise tarafından verilen bir cevap niteliğindeki 1669 tarihli "Devletin Değneği"nin özünde yer alan fikir buydu. Çalışma, Simeon'un aldığı Batılı eğitimi temel alıyordu ve bir kez daha, Rus Kilisesi ve devletin Batı'dan bazı şeyleri almaksızın etkili olamayacağını ortaya koyuyordu. Kilise'deki hizipiliğın Batılılaşma süreci üzerinde çelişkili etkileri oldu. Bir yandan, Kilise'de veya Rus kültüründe meydana gelecek her türlü yenileşmeye husumet gösteren oldukça geniş bir azınlık oluşturuyor ve Petro'nun reformlarına karşı yükselen genel düşmanlığa zemin hazırlıyordu. Öte yandan, Kilise ve Saray eliti arasında, Batılılaşma sürecine yönelik bir itki yaratıyordu.

Yeni dinsel akımların ve Batılı bilimsel akımların merkezi arlık sarayı olduğundan boyar eliti ve onlar kadar hanedanın yeleri de bunların etkisinde kaldılar. Örneğın, Prens Odoyevskiy gibi boyarlar, 1649'dan da önce, Kiev'den gelen yeni kültürün cazibesine kapılmışlardı. 1650 ile 1660 arasında Prens Romodanovskiy ve Prens Golitsin, oğullarına Latince ve muhtemelen Lehçe öğretmeye başladılar. Yeni kültürel unsurlar, elit dışında da görünürlük kazanıyordu. Bir taşra memurunun kızı olan, Petro'nun annesi Natalya Narişkina "Polonya detlerine göre", yani Batılı tarzda giydirilerek ve Batılı soylu kadınlar gibi Ruslardan daha serbest bir şekilde yetiştirilmişti. Artamon Matveyev de, arın başbakanı ve gözdesi olmadan çok önce Batı kültürüne me-

tin zulmüne toplu intiharlarla ve kendilerini ahşap kiliselere kilitleyip yakarak cevap veriyordu. Kadim Müminler'in bazıları ise dünyanın sonunun geldiğini ve Romanov hanedanının bir nevi Deccal topluluğu olduğunu düşünüyordu. Müritleri arasında boyarlar bir yana, soyluların bile pek az bulunduğu hareket, ezici çoğunlukla bir halk hareketiydi. nemi, Rusya'nın dinsel ve siyasi düzene karşı çıkışında yatıyordu. Bu meydan okuma 1917 Devrimi'ne dek sürdü.

rak salmış, oğluna Latince ve Lehçe dersleri verecek bir öğretmen bulmuştu. İktidarı döneminde, hamisi ve idarecisi olduğu saray tiyatrosunda Moskova'daki Alman okulunun öğrencileri tarafından, faziletli kral ve prensesler hakkında, İncil'deki mesellerden esinlenilerek yazılmış oyunlar sahnelendi. Batılı resim stilleri ve çok az da olsa, Batılı bilim Rusya'ya geldi. Çar Aleksey, Danimarka büyükelçisinden, ünlü Danimarkalı astronom "Tycho Brahe'nin borusu"ndan istemişti. Bir teleskop ısmarlamıştı yani.

Siyasi düşünce

Rus kültürünün Batılılaşma'sı, nihai olarak Rus siyasi düşüncesi ve değerleri üzerinde çok büyük bir etki yaratmış olsa da, Petro'nun iktidarına kadar durum böyle değildi. Laik kültürden bütünüyle uzak olunmasının geleneksel Rus siyasi düşüncesi üzerindeki etkileri çok derindi. Petro devrinden önce Ruslar, bugün siyasi olaylar ve yapılar olarak nitelenen şeyleri Ortodoks Hıristiyanlıktan türetilen ahlaki terimlerle anlıyorlardı. "Hâkimiyetin kaynağı nedir?" ya da "Adil devlet nasıl olmalı?" gibi klasik ve Rönesans siyasi düşüncelerinin ortaya koydukları soruları sormuyorlardı. Klasik dönemden gelen monarşi, aristokrasi, demokrasi gibi terimleri kullanmıyorlardı. Devleti bir monarşi olarak görüyorlar ve en çok, yöneticinin ahlaki eylemlerine bakıyorlardı.⁵ Çar da boyarlar da, iyi devletin en önemli özelliğinin, çarla tebaası, özellikle de çarla tebaasının güçlü üyeleri ara-

5 Hükümdarın ahlaki eylemlerine odaklanan Ortaçağ Rus kültürünün Batı'yla ortak yönleri de yok değildi. Batı'da Ortaçağ boyunca skolastik filozofların üniversitelerde öğrettikleri Aristoteles'in devlet tasarımının yanında, ondan daha yaygın olan ve kralın ahlaki eylemleri etrafında dönen bir devlet tasarımı da mevcuttu. "Siyasetname" olarak anılan engin yazın türünün konusu buydu. Rusların bu tür Batılı metinlerden haberdar olduklarına ilişkin hiçbir delile rast gelinmemiştir.

sındaki uyum olduğu anlayışını kabul etmişlerdi. Her iki tarafta da tanrı inancının hakiki olması, âdil davranışı ve böylece adaletin uyumunu getirirdi. Çarın güçlü olması, ama tebaasıyla, en azından tebaanın önde gelenleriyle fikir teati-si içinde hareket etmesi lazımdı. Karşılığında boyarlara düşen çara sadık olmak, hizmet etmek ve doğru telkinlerde bulunmaktı. İster boyar olsun ister çar, işlenebilecek en büyük suç, şahsi tutkuların toplumun selametinin önüne konmasıydı. Bu, boyarlar arasında Kargaşa Devri'ni başlatana benzer rekabetlere yol açabilir; çarın ise efsanedeki *tsar'-muchitel'* (zalim çar) gibi bir zorbaya dönüşmesine neden olabildi.

16. yüzyılda siyasi mevzulara değinen tüm önemli eserler bu varsayımı yansıtır. 1650'lerde Çar Korkunç İvan ile Prens Kurbskiy, mektuplar üzerinden *Apriçnina* döneminde İvan'ın muhalifleri baskı altında tutmasına ilişkin bir polemige girişmişlerdi. Kurbskiy, akil adamları dinlemediği ve yalnızca görevlerini yapan insanları idam ettirdiği için çarı kınıyordu. İvan ise kendisine verilen fikirlerin akıllıca değil, haince olduğunu öne sürüyordu. Kurbskiy, meşrutiyet şöyle dursun, şahsi veya aristokratik haklara dair bile hiçbir tartışmaya girmiyordu. Sınırlarını ahlak alanı içerisinde çizmişti ve İvan'ın kurbanlarının masum olduklarını savunuyordu. Buna göre kurbanların suçlu olmaları, İvan'ın eylemlerini meşru kılabilirdi. İvan ise laik mutlakiyete ilişkin ortaya hiçbir iddia atmıyordu: Ona göre, gücünü Tanrı'dan alıyordu ve idam kararlarının sebebi ihanet olduğuna göre bu kararı vermekte haklıydı.

Bu düşünceler 17. yüzyılda da değişim göstermedi. Bilhassa siyasi konulara eğilen eserler yazılmasa da Ruslar, dolaylı olarak, tarih çalışmalarında siyasete yer veriyorlardı. İdeal durum, hâlâ çar ile tebaasının ahlaki uyumu ve çarın dini bütün halkıyla uyum içinde hüküm sürmesiydi. Halkıyla

uyum içinde olmayan –garip bir biçimde, Korkunç İvan değil de– Boris Godunov gibi çarlar, daima kötüydüler. Ruslar, Avrupalı mutlakiyet kuramcılarının savundukları gibi tebasının görüşlerine kayıtsız kalan ve mutlak biçimde hükmeden iyi hükümdarı tahayyül dahi edemiyorlardı. Yasa tasarımları, temel olarak Tanrı'nın yasasına dayandığı için, hükümdarın konumunun laik yasanın üzerinde olduğunu ispata girişmiyorlardı. Çar, geçerli olan tek yasanın, yani Tanrı'nın yasasının üzerinde değildi, o kadar. Bu tür bir dinsel gelenekselcilikte ne laik mutlakiyete ne de aristokratik meşrutiye yer vardı.

Bu gelenek, yüzyılın ikinci yarısında da varlığını korudu: Çar Aleksey boyarlarıyla yaptığı yazışmalarda, sırtını karşılıklı uyum idealine yaslıyordu. Matveyev'in idaresindeki saray tiyatrosu da benzer bir örnek sunar; zira Çar Aleksey ve boyarlar, kadim İsrail ve Yakındoğu'dan kralları ve kraliçeleri, iyi ve kötü hükümdar imajlarını resmeden tüm oyunları ve gösterileri izlemişlerdir. İncil'den meselleri konu alan oyunlar, her ne kadar Batılı Barok tarzda yazılmış olsa da, siyasi içerik açısından Rus geleneğinin pek de ötesine geçemiyordu. Bu oyunlardaki karakterlerin bazıları, hükümdarın da desteklemesi gereken, görünüşte laik bir halkın refahı nosyonunu savunuyordu; fakat fikir öylesine genelgeçerdi ki Ortodoks Hristiyan inanç çerçevesine ve Hristiyan erdemlerine de kolayca uyduruluyordu. Hikâyeler, hükümdarlar ile iyi ve kötü ruhlu danışmanlarının erdemi ve bilgeliği –veya bunlardan nasibini almamış olması– etrafından dönüyordu. Hükümdarın erdemine yapılan bu vurgu, Avrupa Barok tiyatrosu kadar, Rus geleneğine de dayanıyordu. Böylece, mevcut bir Avrupalılaşıma unsuru Rusya'daki koşullara uydurularak yumuşatılmış oluyordu. Rönesans döneminin ve sonrasının modern siyasi düşüncesi ise şimdilik Rusya'ya bütünüyle yabancıydı.

Siyasete ilişkin bu düşünceler, çarlarla boyarların evlerine ve saraylarına da yansıyor. Avrupa ve Rus kraliyet sarayları yalnızca mesken değil, hâkim ideolojinin görsel ifadeleriydiler. Rönesans'tan itibaren Batı Avrupa'daki sarayların tasarımında estetik açıdan güzel olmasının yanında, hükümdarların göklere çıkarılıp siyasi ve askerî başarılarının kutlanması da gözetilmişti. Sahip olunan şan ve şöhretin alegorisi niteliğinde tavan resimleri yapılıyordu; odalarla bahçeleri Ares ve Zeus heykelleri süslüyordu. Bunların yanında, kralın ve atalarının zaferlerini açıktan açığa resmeden resimler, freskler ve duvar halıları da mevcuttu. Zaman zaman hükümdarın bilgeliği ve adaleti, hatta imanı dahi eserlerde yer alıyordu; fakat askerî şan ve şöhretin teşhiri kadar önem atfedileni yoktu.

Rus çarlarının Kremlin'deki sarayı ise bambaşkadır. Sarayda Rönesans mimarisinin en temel özelliklerinin (simetri, Roma sütunu gibi klasik dekoratif unsurlar) esamisi okunmaz; üstelik sarayın iletlediği "mesaj" da Avrupa'dakilerden farklıdır. Kremlin Sarayı'ndaki Altın Ev (18. yüzyılda yıkılmıştır) veya Fasetalı Saray'daki iki önemli kabul ve toplantı salonunun duvarlarını kaplayan resimlerin teması askerî şan ve şöhret değil, tersine iman ve adalettir. İsa'nın dünyaya hükmettiği resimlerde Rus Prensleri'nden pek azının, örneğin Hristiyanlığı kabul eden Kievli Vladimir'in portresi yer alır. Rus Prensleri Hristiyan dünyanın bütünü içinde önemsiz oyuncular olduklarına göre fresklerde de ona uygun bir yere sahip olacaklardır. Tek askerî referans, Rusların Kazan fethini anıştırdığı varsayılan Yuşa'nın Kenan Ülkesi'ni fethidir. Eski Rus üslubunun bu tipik örneğinde çarın değil, inancın zaferi kutsanır. Sarayın daha iç kısımlarında yer alan hükümdar ailesinin mensuplarının odaları da salonlara benzer şekilde dekore edilmiştir: İsa'nın yaşamı ve diğer hadiseler. Hakkında az şey bildiğimiz boyar evleri de değişik değil, yalnız biraz daha ufaklardı.

Saray merasimleri de sanatsal mizansenle aynı işleve sahipti. Ortaçağın sonundan itibaren, Avrupa sarayları, kralın önemini sergilemek üzere özenle tasarlanan bir merasim düzeni geliştirdi. Bu merasimlerin bazıları sarayda gerçekleştirilir, geç Ortaçağ ile Rönesans sanatının şatafatlı tarzıyla hükümdarın yiğitliğinin ve krallara yaraşır başka meziyetlerinin gösterildiği tantanalı geçitler düzenlenirdi. Kralın büyük kentlerden birine gelişi, doğum günü ya da taç giydiği günün yıldönümleri de benzer merasimler için birer vesileydi.

Eski Rusya'da bunların hiçbiri yapılmazdı. Çarın isim gününde hep birlikte kiliseye gidilir ve çarın koruyucu azizine dua edilirdi. Paskalya'dan önceki son pazar ve Epifani dönemindeki Suların Kutsanması ayinleri halka açık iki büyük merasimdi. Her iki merasimin de 1500'den hemen sonra yapılmaya başlandığı ve Petro devrine kadar kamuya açık en önemli etkinlikler olduğu görülüyor. Paskalya'dan önceki son pazar günü yapılan geçit töreninde çar, bir eşeğin üzerine binmiş olan Moskova Patriğinin/Metropolitinin önü sıra Kremlin'in içinden Kızıl Meydan'ın karşısında bulunan Aziz Vasili Katedrali'ne (Şefaath Katedrali'ne) kadar yürürdü. Patrik çarmıha gerilişinden önceki günlerde Kudüs'e gelen İsa'yı canlandırır, çar ise hem Kilise'nin başı olan hem de İsa'nın suretinde bulunan patriğe saygılarını sunardı. Epifani sırasında, âdet olduğu üzere patrik, çar ve halk toplanır, Moskova Nehri'ni kaplamış olan buz tabakasında bir delik açılırdı. Patrik suyu kutsar ve Vaftizci Yahya'nın İsa'yı vaftiz edişinin anısına çarın ve halkın üzerine bu sudan serperdi. Bu merasimde de eylemin merkezinde, yine çarın sözleri ve hareketleriyle hürmet gösterdiği patrik yer alırdı.

Rus çarlarının taç giyme törenlerinde imparatorun gücüne, şan ve şerefine özellikle vurguda bulunulan Bizans merasimleri model alınmış, buna bir de patriğin hükümdara erdemli ve dindar olmasını öğütlediği konuşma eklenmişti.

Rus saray merasimlerinin büyük çoğunluğu, Kilise'nin rolünün güçlendirilmiş olması ve çarın hem göze hem de kulağa hitaben ruhban sınıfına gösterdiği saygı bakımından Bizans'taki örneklerinden ayrılıyordu. Bu merasimlerin baş katılımcıları ve izleyicileri boyarlardı; böylece onlar da, çarın dindarlığını umuma sergileyişinde yerlerini alıyor ve bunu paylaşıyorlardı.

Yüzyılın sonu

1680'ler ve 90'larda kültürel değişim hızlandı. Bunun en bariz örneğinin kilise binalarının mimarisindeki Moskova ya da Narişkin Baroğu dönemi olduğu söylenebilir. Moskova içinde ve çevresinde bu stilde inşa edilen, birbirine benzer özellikler taşıyan kiliselerin sayısı sadece bir düzine civarındadır. Bu yapılar iki yönden geleneksel Rus kiliselerinden ayrılırlar: Tasarım açısından çok daha özgür olan genel yapının iç ve dış kısımlarında yaratılan boş alanlar eski Rus kilise mimarisinin ölçütlerine uymaz. Eski Rus kiliselerinin birer ibadethaneden ibaret olmadıkları düşünüldüğünde, yeni formların yarattığı kırılmanın da salt sanatsal bir müdahale olmadığı anlaşılıyor. Eski kiliseler, ilahi olanla insani olanın buluşma yeri, Tanrı'nın varlığının tecelli ettiği yer olarak tahayyül edilirdi. Bilinçli bir seçimin eseri olan mimari formda, kubbeli kilise tavanlarının gök kubbeyi andıran yuvarlaklığı Tanrı'ya yakın olma fikrini yansıtıyordu. İç cephe-deki freskler de, yine kâinatın sıradüzenini anlatıyordu. Yeni kilise formları bu geleneksel tertibi yerle bir etti. İkinci-si, mekân süslemesinde Barok Orta Avrupa ve Polonya stillerinden bol miktarda unsur, melek yontuları ve altın varaklı yuvarlak çerçeveler ithal edildi. Eski Rus kiliselerinin teolojik bakımdan önem taşıyan bir unsuru olan, kilisenin ibadet alanı ile cemaatin bulunduğu kısmı birbirinden ayıran

ikonalar ve resimlerle bezeli ikonostaslarda bile bu etki görüldü. Bu ikona paravanı, dünyanın “tanrılaşması”nın, Tanrı’nın İsa’nın bedeninde tezahür edişinin gözle görülür alameti idi. 1400’lerden beri belli bir yere monte edilerek üzerine ikonalar yerleştirilen ve kilise dekorasyonu içinde mutlaka yer verilen geleneksel ikona paravanı, yeni kiliselerde sık sık es geçilir oldu. Bu yeni stil, örneğin çar naibi ve Petro’nun hasmı olan Prenses Sofya’nın talimatıyla inşa edilen Moskova’daki *Novodeviçiy Manastırı* gibi yapılarda görülür. Petro’nun destekçilerinden bazıları, örneğin Narişkin soyundan gelen yakınları (Fili), Prens Boris Golitsin (Dubrovitsi) veya Şeremetevler de evlerinde yer alan kiliselerinde bu stili tercih etmişlerdir. Narişkin Baroğu yalnızca mimari de değil, teolojide de bir kırılma yaratmıştır.

Polonya’da eğitilen zanaatkârlar pek çok yeni kilise inşa ettiler ve 17. yüzyılın sonu, Polonya kültürünün etkilerinin en yoğun hissedildiği dönem oldu. Polonya yazınının önemli eserleri Rusçaya çevriliyordu; ayrıca Lehçe bilenlerin sayısının da oldukça fazla olduğu anlaşıyor. Biraz da Polonya’daki öneminden olsa gerek, Latince de elitler arasında rağbet görmeye başladı; fakat klasiklerin okunması için değil, daha çok modern bir yabancı dil olarak. Simeon Politskiy ve başka Kievan keşişleri Latince ve Lehçe dersi vermişlerdi; Likhudeler ise Slavo-Greko-Latin Akademisi’nde bazı aristokrat ailelerin çocuklarını eğitmişlerdi. 1684’te Danimarka büyükelçisiyle Latince konuşmuş olan Prens Boris Golitsin bilinen bir okula devam etmediğine göre bir öğretmen tutmuş olmalıydı.

Çar Fyodor’un 1682’deki ölümünün, Batılılaşma’nın yayılması üzerinde hiçbir etkisi olmadı. Sofya ve fiilen onun başbakanı olan Prens V.V. Golitsin, Simeon Polotskiy’in eğitmiş olduğu kişilerin himayesini üstlenmişlerdi; ayrıca Prens, 1680’lerde Rusya’da Batı eserlerini bir araya getiren

en geniş kütüphanelerden birine sahipti. Yeni fikirler Kilise içinde yayılmaya devam etti. Sıklıkla gerici bir figür olarak sunulan Patrik Yoakim (1674-1690), yeni fikirleri kendi yorumladığı biçimiyle destekliyordu. Lehçe eğitim alan âlimlere bel bağlandığı takdirde, Katolik etkisinin artması ihtimalinden rahatsız olan Patrik, Ortodoks inancına sadık olduklarına inandığından, Moskova'ya Yunan âlimler getirtti. 1685'te Moskova'ya gelen Yunan Likhude Kardeşler'e Moskova'daki ilk gerçek yüksekokul olan Slavo-Greko-Latin Akademisi'ni kurma vazifesi verildi. Eskiden Simeon Polotskiy'in ders vermiş olduğu, Kızıl Meydan'ın çaprazındaki manastırda konuşlanan yeni okulda boyarların, din adamlarının ve devlet kâtiplerinin çocuklarını eğittiler. Likhudeler Rusya'ya "Bizans geleneği"ni getirmediler: Eğitimi Latince veriyorlardı, kendileri de Padova'daki İtalyan okullarından mezunlardı. Ders programları, Kiev Akademisi'ndekinden de Batılı nitelikteydi, çünkü kullandıkları ders kitapları Cizvitlerin imzasını taşıyan mantık, astronomi, retorik ve Aristoteles felsefesi metinleriydi. Yoakim ise anlamsız bir biçimde, giriştikleri tüm uğraşlarda onları destekliyordu.

Polonyalı ve Ukraynalı din adamlarının Batılılaşma konusundaki etkilerini güçlendiren, bütünüyle farklı bir unsurdu: 1650'lerde eskiden yabancı tüccarlarla askerlerin yaşadıkları Moskova'nın doğu tarafındaki yerleşim alanlarına kurulmuş olan, Almanların yaşadıkları bir banliyö vardı. 1690'larda, iki bin nüfuslu bölgede Lüteryen ve Reform Kiliseleri (1684'e kadar Rusya'da Katolik kilisesi kurulması yasaktı) ve çocukların öğrenim gördükleri okullar bulunuyordu. Sakinler arasında pek çok İskoç, İngiliz ve Hollandalı olmasına rağmen, ağırlıklı olarak Almanca konuşuluyordu. Çok sayıda tüccar ve onların acentelerinin yanı sıra, piyade ve Avrupa tarzı süvari alaylarına komuta eden, Rusya ordusunda görevli paralı askerler de bu bölgede yaşıyorlar-

di. Matveyev'in saray tiyatrosunda sahnelenen oyunları yazan ve oynayan Almanların gerçek etkisi sonradan, 1680'lerde hissedildi. Bunun sebebi, kısmen, 1685 sonrasında Petro'nun burada çok fazla vakit geçirmeye başlamasıdır.

Banliyönün yazın kültürü ve felsefi bilgi bakımından sundukları, Ukraynalı din adamlarının ve Likhudeler'in sundukları yanında sönük kalıyordu; fakat burası, Batılı yaşam pratiklerine ilişkin bazı örnekler ve askerî bilimler hakkında çok şey sunuyordu. Paralı askerlerin hem yeni silahlar ve talimler hem de istihkâm ve toplar hakkında sahip oldukları bilgiler, hiçbir Rus'un hâkim olmadığı seviyede matematik gerektiriyordu. Banliyönün sakinlerinden biri ve Petro'nun yakın arkadaşı olan Katolik cemaatine mensup İskoç General Patrick Gordon, bilhassa istihkâm ve topçuluk alanında uzmandı. Petro, Frans Timmerman adlı astronomiye meraklı Hollandalı bir tüccardan denizciliği öğrendi. Petro'nun günümüze kalan defterlerinde en çok matematik bilgisine rastlamamız da şaşırtıcı değil. Petro ve çevresindekiler, bu eğitimler sayesinde hakkında hiçbir şey bilmedikleri mühendislikle ve teknolojiyle tanıştılar. Petro zamanla su temini, arklar, bentler ve gemilerle gemi inşası konularına büyük bir merak beslemeye başladı, ama onun bu coşkusu boyarlar arasında yankı bulmadı. Pek çoğu orduya hizmet edeceği ve Rus ordusunun yapısı geleneksel süvari düzeninden çıkıp misket tüfeği taşıyan piyade alaylarına kaydığı için onlar işlerine yarayacak olan askerî usulleri öğrendiler.

1690'larda saraya yeni eğilimler hâkim oldu. Petro, anesinin 1694'teki ölümünden itibaren yönetimi tek başına devraldı. Petro'nun kısa bir süre içinde saray merasimlerini bir yana bırakması, kültürel alanda ani bir değişime yol açtı. O yıl, Paskalya'dan önceki son pazar merasiminden geçit alayı kısmını çıkardı ve ömrünün sonuna kadar da bu karardan dönmedi. Eskiden çarın oynadığı rolü boyarlar dev-

raldılar. Benzer şekilde, Epifani merasimine de önem vermez, törene katıldığı zamanlarda ise olan biteni bağlı bulunduğu birliğin bir neferi olarak kenardan izlerdi. Kremlin'deki katedrallerde düzenlenen bitmez tükenmez dinî törenlere katılma geleneğine de bir son verdi ve sarayı terk ederek, yeni muhafız alayı karargâhının bulunduğu, şehrin dışındaki Preabrazenskoye Köyü'nde mütevazı bir ahşap eve yerleşti. Kremlin, sonunda yalnızca Petro'nun yaşlı teyzelerinin ve birkaç başka akrabasının dairelerinin bulunduğu ıssız bir saraya dönüştü.

Petro'nun 1696'da Azov'u ele geçirerek kazandığı ilk zaferin ardından, halkın katılımıyla gerçekleştirilen saray merasimlerine yeni bir unsur eklendi. Kutlama vesilesi, ilk kez dinî inançlar değil, askerî başarıydı. Petro'nun Hollanda uyruklu kâtibi Andrey Vinius, çar ve savaştan dönen Rus ordusu için Roma stilinde zafer taklarıyla tamamlanmış Avrupa Barok modeli müthiş bir giriş yolu hazırlamıştı. Takların üzerinde Roma tanrılarının heykelleri; Julius Caesar'ın "Veni, vidi, vici" (Geldim, gördüm, yendim) sözü gibi eski çağlardan alınma vecizelerin Slavca çevirileri bulunuyordu. Zafer "kâfir" olarak nitelenen Müslüman Türklere karşı kazanılmış olmasına karşın, Hıristiyanlığın zaferi, motifi askerî alanda yaşanan gurura, Rusya'ya ve genç çara düzülen övgüler arasında kaynayıp gitmişti. Yeni çar tahayyülü de ele güne ilan edilmiş oldu.

Değişimlerin birbiri ardına geldiği geçmiş onyılların bitiş noktası ve kültürel dönüşümün ileri aşamalarının kıvılcımı, Petro'nun 1697-1698 arasındaki Avrupa seyahati oldu. Hissedilen etkinin bu denli büyük olmasının bir nedeni, Petro'nun Avrupa'yı nihayet kendi gözleriyle görmesiye, diğer nedeni de Dolgorukiy, Golitsin ve Kurakin gibi önemli ailelerden gelen iki yüz kadar genç soyluyu, yani meclisteki *stolnik*'lerin pek çoğunu aynı dönemde Avrupa'ya yollamasıydı.

Petro ise bu dönemde kendi ilgisini tatmin etmek, gemi marangozluğunda ustalaşmak için Amsterdam yakınlarındaki Zaandam'da, gerçekten gemi marangozu olarak oldukça uzun bir zaman çalıştı. Ardından, Hollandalıların inşaat konusunda yeterli matematiksel keskinliğe sahip olmadıklarını düşündüğü için Deptford'daki İngiliz tersanelerine bir inceleme ziyaretinde bulundu. Hollanda'da karşılaştığı egzotik bitki ve hayvan koleksiyonlarına hayran kalan Petro, İngiltere'de Greenwich'teki rasathaneye giderek İngiliz matematikçilerle ve astronomlarla görüştü. Tüm bunlar, Petro için gayet temel seviyede olmasına rağmen, Rusya'da hiç kimse'nin haberdar olmadığı bilimsel bir kültürdü. Petro'nun şahsi zevkleri ve ilgileri, vatandaşlarının çoğundan çok uzaktı.

Temsil görevini daha çok boyarların oğulları ile başka soylular yürütüyordu. Venedik'e, Amsterdam'a ve Avrupa'nın diğer merkezlerine gittiler. 1697'deki ilk gruplar, yeni donanma için denizcilik eğitimine gönderilmişlerdi; bazıları gerçekten eğitim aldı da. Diğerleri, yabancı dil öğrenmekle ve gelecek senelerde başvuracakları genel Avrupa kültürünü kavramakla yetindiler. 1697-1698 grubundaki gençler ve çar olgunlaştıkça, kitaplardan ve deneyimlerinden bir şeyler öğrendikçe ve öğrendiklerini hayata geçirdikçe, bu yeni izlenimler ve fikirler Rusya'yı dönüştürecekti. Bu çalışma, Petro'nun hükümdarlık döneminin sonuna dek sürdü ve hem kültürel hem de siyasal neticeler doğuran bir süreç yaşandı. Avrupa'daki gezi ve tetkiklerin ihtiyaç duyulan ivmeyi kazandırdığı Batılılaşma hareketi, o zamana kadar kademeli olarak ilerlemişti. O döneme kadar Batı'nın etkisi dinle, dil öğrenimiyle ve askerî ilişkilerle sınırlıydı. Batı'dan alınan kültürel modeller taşra eşrafında ancak küçük bir etki yaratırken, halk kitlesinde o seviyeye dahi ulaşamadı. Öte yandan, kültürel değişimin seçkinler kademesinde ziyadesiyle yoğunlaşması, geniş ölçekli siyasal değişimlere ve Pet-

ro devrinin meselelerine çok yakından bağılı olduğu anlamına geliyordu.

KAYNAKÇA

- Bushkovitch, Paul, "Cultural Change among the Russian Boyars 1650-1680: New Sources and Old Problems", *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte* 36, 2000, s. 91-112.
- Bushkovitch, Paul, "The Epiphany Ceremony of the Russian Court in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Russian Review* 49, 1990, s. 1-18.
- Bushkovitch, Paul, "The Formation of a National Consciousness in Early Modern Russia", *Harvard Ukrainian Studies* X, 3/4 (Aralık 1986), s. 369-373.
- Bushkovitch, Paul, *Religion and Society in Russia: the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, New York, Oxford University Press, 1992.
- Cracraft, James, *The Petrine Revolution in Russian Architecture*, Chicago, University of Chicago Press, 1988.
- Crummey, Robert O., "Court Spectacles in Seventeenth Century Russia: Illusion and Reality", der. Daniel Waugh, Columbus, *Essays in Honor of A.A. Zimin*, Ohio: Slavica, 1985, s. 130-158.
- Flier, Michael S., "Breaking the Code: the Image of the Tsar in the Muscovite Palm Sunday Ritual", der. Michael S. Flier ve Daniel Rowland, *Medieval Russian Culture*, Berkeley, University of California Press, 1994, c.3, s. 213-242.
- Hippisley, Anthony, *The Poetic Style of Simeon Polotsky*, Birmingham, England, Department of Russian Language and Literature, University of Birmingham, 1985.
- Kollmann, Nancy Shields, *By Honor Bound: State and Society in Early Modern Russia*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1999.
- Poe, Marshall, "What Did Russians Mean When They Called Themselves 'Slaves of the Tsar'?", *Slavic Review* 57, no. 3, Güz 1998, s. 584-608.
- Rowland, Daniel, "Did Muscovite Literary Ideology Place Limits on the Power of the Tsar (1540's-1680's)?", *Russian Review* 49 (1990), 125-55.
- Rowland, Daniel, "Moscow - The Third Rome or the New Israel", *Russian Review* 55, 1996, s. 591-614.
- Rowland, Daniel, "The Problem of Advice in Muscovite Tales about the Time of Troubles", *Russian History* 6, 2. k. (1979), s. 259-283.
- Weickhardt, George G., "Political Thought in Seventeenth Century Russia", *Russian History* 21, no. 3, Güz 1994, s. 316-337.

Çeyrek Asırlık Bir Çatışma (1676-1699)

17. yüzyılın son çeyreğinde, Mihail ve Aleksey'in iktidarları döneminde saraya damgasını vurmuş olan yarış halinden kesin bir biçimde uzaklaşıldı. Çar Aleksey'in Ocak 1676'daki ölümünün ardından yalnızca birkaç ay içerisinde gözdesi Artamon Matveyev'in düşüşü ve Çar Fyodor'un hâkimiyeti altındaki yeni rejim geldi. Çar Aleksey ile ilk karısı Marya Miloslavskaya'nın hayatta kalan en büyük oğlu Fyodor'un çar olmasıyla Marya'nın yakınları sarayda yeni bir ağırlık kazandı. Petro'nun adı varisler arasında anılmıyordu bile; çünkü Fyodor'un anne bir öz kardeşi İvan, veraset sırasında Petro'dan öndeydi. Bu durumda, Petro'nun annesi Natalya'nın mensubu olduğu Narişkin sülalesi geri plana itilmiş oluyordu. Fakat Matveyev'in düşüşü işleri sarpa sardırды, çünkü Matveyev'in Narişkinler içindeki müttefiklerine saldırılar başladı ve Rus sarayında Kargaşa Devri'nden beri görülmemiş bir vahşeti tetikledi.

1676'nın ilk aylarındaki çatışmaların neticesinde Çar Aleksey'in iki karısının aileleri, yani Narişkinler ve Miloslavskiler arasında bir çekişme başladı. 1682'de Miloslavski-

ler, Narişkinlerden ve müttefiklerinden birkaçını öldüren silahşörlerin ayaklanmasını kullanmayı bildi ve görünüşe bakılırsa çocuk-çarlar İvan ve Petro'nun naibi Prenses Sofya döneminde iktidarı ele geçirdi. 1689'da Petro tahta çıktı ve boyarlar içindeki müttefiklerinin de desteğiyle Sofya'yı devirdi. Neticede çarın yönetimi altında hizipler arasında bir denge sağlanamadı, ama zaten Petro'nun daha kapsamlı planları vardı ve boyarları engel olarak görüyordu. Çok geçmeden, yalnızca gözdelelerini yanına alarak iktidarı tek başına ele geçirmeyi deneyecekti.

İhtilaf ve anlaşmazlık

Genel kanının aksine, Çar Aleksey öldüğü sırada Miloslavskiler ile Narişkinler arasında bir hizipleşme söz konusu değildi. Sarayda bu tür bir hizipleşme olduğunu destekleyecek herhangi bir güncel referansa rastlanmıyor ki Narişkinlerin saraya daha yeni adım attıkları ve Miloslavskilerin çok uzak bir mesafede yaşadıkları düşünülürse bu durum gayet anlaşılır. Aleksey'in ölümünün birincil sonucu, oğlu ve varisi Fyodor'un resmen çar ilan edilmesi oldu. Fakat henüz on beş yaşında olan yeni çar, eskiden beri ağır bir iskorbüt hastalığından mustarıptı. Matveyev döneminde itibarsız kalan boyarlar iktidarın dizginlerini ellerine aldılar ve Duma'yı hem eski üyelerin ailelerinden gelen yeni üyelerle hem de alt kademedен soylu ailelerin temsilcileriyle doldurdular. Haziran ayında, Matveyev elindeki makamların pek çoğunu yitirmişti bile yapılan kurnazca hamleler neticesinde Temmuz ayında Urallar'daki Verkotur'a vali atanarak sürgüne gönderildi. Ayrıca boyarlar, saray tiyatrosunu kapatıp eski usule topyekûn geçişten bahsederek, önceki iktidarın yaptığı kültürel yenilikleri de geri almaya çabalıyordu. İlk aşamada, herhangi bir grup ya da boylar değil, boyarların hep-

si Matveyev'i tahttan indirmek için elbirliğiyle çalışıyor gibi görünüyor.

Düşmanları, Matveyev'in sürgüne gönderilmesiyle yetinemediler. Eski düşmanı Prenses İrina ile Miloslavskiler, genç ve hastalıklı çarın ve bir zamanların gözdesi Matveyev'in düşmanları olan boyarların yer aldığı bir Duma'nın yarattığı özgür ortamda at koşturuyordu. Peşine salınan bir haberci, kısa sürede Matveyev'e yetişip ona büyücülükle suçlandığını bildirdi ve hem onun hem de beraberindekilerin eşyaları arandı. Yöneltilen suçlamalar mesnetsizdi ve zabıtların hepsi de günümüze kalmış değil, ama görünüşe bakılırsa Matveyev'in başında bulunduğu Eczacılar Odası (çarın şahsi sağlık hizmeti birimi) tabiplerinden biri, Matveyev'in büyü kitapları okuduğu suçlamasında bulundu. Matveyev, bu kitabın bir astroloji risalesi olduğunu ve büyüyle alakası bulunmadığını beyan etti. Hizmetkârlarının ve çok sayıda tanığın ağır işkence altında, hatta ölümlerin yaşandığı sorgulamaları neticesinde hiçbir şey kanıtlanamadı. Matveyev boyar rütbesini, mülklerini yitirdi ve Kadim Müminler, terk edildikleri kuzeyin uç noktasındaki Pustozersk'de sürgüne mahkûm edildiler.

Narişkinler bu süreçte hezimete uğramadılar. Aralık ayında Natalya'nın kardeşlerinin, Çar Fyodor'u öldürmeyi planladıkları iddiasıyla haklarında suçlamada bulunuldu. Yine aynı işkence süreçleri yaşandıysa da hiçbir şey kanıtlanamadı: Ya böyle bir ifadeyi hiç kullanmamışlardı ya da ortada bir yanlış anlama vardı. Bu kez Natalya araya girdi ve Miloslavskilerin Narişkinleri yıkma teşebbüsünde bulundukları şikâyetiyle İrina'nın huzuruna çıkmayı talep etti. Boyarlar heveslerini yitirmişler ve birliklerini bozmuşlardı. Yaşlı boyarlardan biri ve önemli bir general olan ve geçmiş dönemde Matveyev'in muhalifleri arasında yer alan Prens Yuriy Alekseyeviç Dolgoruki, soruşturmanın sona erdirilmesini önerdi. İri-

na, Miloslavskilerin saldırılarına bir son vererek ve Narişkin kardeşleri kendi topraklarına sürgüne göndererek soruşturmayı sonlandırdı. Miloslavskiler ve Irina zafer kazandı; pek çok masum insan hayatını kaybetti; Matveyev ve Narişkinler ise hayatta kaldılar. Onların sırası gelecekti.

Ayrıcalıklı konumlarına kavuşmaları beş yılı buldu; zira bunu gerçekleştirebilecek tek kişi olan Fyodor'un önce kendi özgürlüğünü kazanması gerekiyordu. Sessiz sedasız, önemsiz soylu ailelere mensup olan, yeni boyarlardan İvan Yazikov ve Mihail ve Aleksey Likhaçev gibi, maiyetindekiler arasından seçtiği kendi gözdeleleriyle bir grup kurmaya başladı. Bu, Prenses Irina'nın 1679'daki ölümü sonrasında oldukça işine yaradı; derhal evlilik planlarına girişti. Seçimini, tam bir taşralı aileden gelen fakat yabancı âdetlere uyum sağlayacak içimde yetiştirilmiş olan Agafya Gruşetskaya'dan yana kullandı. Evliliğin ardından yaptığı ilk hamlelerden biri, saray giysilerini sadeleştirmek ve resmîleştirmek oldu. Karısı zaman zaman "Leh" elbiseleri giyiyordu. Ne yazık ki, hemen ertesi sene doğum yaparken vefat etti; fakat bozuk sağlığıyla boğuşan Fyodor dur durak bilmedi. Ordu için hazırlanan öncelik sistemindeki süregelen sorunların yarattığı baskı nedeniyle Boyar Duması'na ve önemli din adamlarına da danışarak 24 Kasım 1681'de bu sistemi feshetti.¹ İki hafta sonra da, Prens Golitsin ile öteki boyarlara ordunun ihtiyaçlarını tespit etmelerini ve bu amaçla, en azından danışıldığı görüntüsü vermek üzere, alt kademedен askerî temsilcileri toplantıya çağırmalarını emretti. Boyar Duması ve meclis, orduda reform yapılması konusunda uzlaşınca, çar ordunun kadrosunun düzenlenmesi için bir liste çıkarılması emrini verdi. Askerî kurulun karar kayıtlarında görüldüğü kadarıyla ku-

1 Tarihlerin tümü, her iki stil de anılmadıkça, yalnızca Eski Stil'de verilmiştir. Eski Stil'le Jülyen takvimi, Yeni Stil'le Gregoryen takvimi (miladi takvim) kastedilmektedir.

rul ve boyarlar, çara bir dilekçe sunarak, pek çok önemli ailenin oğulları henüz askerlik görevini üstlenecek yaşa gelmediğinden bu tür bir listede yer alamayabileceğine dikkat çektiler: Trubetskoylar, Odoyevskiyler, Kurakinler, Repninler, Şeinler, Troykurovlar, Lobanov-Rostovskiyler ve Romodanovskiyler. Bu sorunun önüne geçilmesi için kıdem sisteminin toptan kaldırılmasını öneriyorlardı. Aslında çar bunu zaten yapmıştı; fakat hükümet, bu adımı çarın tebaası tarafından sunulan dilekçe üzerine atmış gibi görünmek istiyordu. Böylece, 12 Ocak 1682'de Patrik Yoakim'in ve boyarların da hazır bulunduğu bir toplantıda Çar Fyodor, askerî idareye (*razriyad*) eski sisteme ait kayıtları yakmasını emretti. Yeni soykütüğü katalogları, aristokrat ailelerin büyüklüğünü kayda geçirmek için derlenecekti. Bizzat çar dışında, ölçütlerin gerçek müelliflerinin Fyodor'un gözdeleleri Yazikov ile Likaçevler olduğu görülüyor. Rusya ölçülerinde sıradan bir aristokrat ve çarın yeni gözdelelerinden biri olan Prens Vasili Vasilyeviç Golitsin de önemli bir rol oynadı. Öncelik sisteminin feshinin boyar aristokrasisi açısından kesinlikle rütbe tenzili anlamına gelmediğini, ordudaki ve devlet kademelerindeki kilit pozisyonlarını korumalarından anlıyoruz. Yeni uygulama, daha esnek bir terfi ve hizmet yapacakları, çarın ve aristokratların benzer şekilde faydalananacakları daha modern bir sistem sağlayarak boyarların gördükleri hizmetin şeklini değiştirmiş ve bunu, atalarının sundukları hizmetin ayrıntılarından kurtarmıştır.

Fyodor, bu mühim kararname sağ salım yürürlüğe konduktan sonra yeniden evlenmeye ve Matveyev ile Narişkinleri geri çağırmaya karar verdi. 1682'nin Şubat'ında, büyük boyar ailelerinden birinden değil, taşra soylularından olan Marfa Apraksina adlı bir genç kadınla evlendi. Matveyev'in kuzeydeki sürgün yerinden Moskova yakınlarındaki mülküne dönmesine izin verdi; Narişkinlerin dönüşü de yakın-

di. Fakat Çar Fyodor birkaç gün içinde vefat etti. Çarın çocuğu yoktu; varislerinden biri, on yaşındaki Petro, diğeri ise yarı kör ve birtakım hastalıklardan mustarip on beş yaşındaki üvey kardeşi Ivan'dı. Patrik Yoakim, Fyodor'un öldüğü 27 Mayıs'ta boyarlar ile din adamlarını toplayıp Petro'yu çar ilan etti. Marya Miloslavskaya'nın oğlu Ivan'ın bir kenara itilmesi, aileyi hiç de memnun etmedi.

Çocuk Petro'nun tek başına iktidarı yalnızca birkaç hafta sürdü. Kremlin'de çar seçimi gerçekleştirilirken, silahşörler arasında gizlice kalkışma hazırlığı yapılıyordu. Silahşörler (*streltsi*) hâlâ Moskova garnizonunun belkemiğini oluştuyordu. Toprak sahibi değillerdi; halkın arasından seçiliyorlardı; devlet un, giysi ve silah ihtiyaçlarını karşılasa da büyük ölçüde kendi geçimlerini sağlamaları bekleniyordu. Askerlik yapmadıkları zamanlarda başkentte zanaatkâr olarak çalışıyor ya da küçük çaplı ticaretle iştigal ediyorlardı; fakat şehir halkından farklı olarak çarlık askeri unvanı sayesinde vergiden muaflardı. Belli imtiyazlara sahiplerdi. 1682 itibariyle var olan yirmi silahşör alayının büyük bölümü Moskova'daydı. Yüzyıl ortasına kadar Rus ordusunun çok önemli bir parçası olmalarına karşın, modası geçmekte olan silahları ve savaş taktikleri nedeniyle savaşlarda etkisiz hale geldiler. Çar Aleksey, İskoç ve Alman paralı asker gruplarından subaylarla Avrupa modelinde düzenli birimler kurdu; bu yabancı askerler, ilk kez Otuz Yıl Savaşları'nda kullanılan ve silahşörleri atıl kılacak olan yeni talim ve manevra biçimlerini Rusya'ya getirdiler. Silahşörler, modern muharebelerde yetersiz kalmalarına rağmen, Kremlin'in koruyucularıydı ve buna uygun bir muamele bekliyorlardı. Fakat bağlı oldukları subaylar, onları şahsi işlerine koşturuyorlar, onlara hizmetkâr muamelesi yapıyorlardı. Bunun neticesi isyan oldu.

15 Mayıs'ta çözüm talebiyle Kremlin Sarayı önünde toplanan gruptakilerden bazıları, Çar Ivan'ın adını haykırmaya

başladı. Miloslavskiler bu grubun içine ajanlarını yerleştirmişlerdi ve toplumsal ayaklanma saray entrikasının imdadına yetişmiş oldu. Ivan, Petro ve Sofya, şehirden çıkıp bozkır bölgesine gittiler; Matveyev ise karşılarına çıkıp onları ikna etmeye çalıştı. *Streltsı* onu ve önemli bir general ile bir boyar olan Prens Y.A. Dolgorukiy'in oğlu Prens M.Y. Dolgorukiy'i oracıkta öldürdü. Ayaklanmacılar Petro'nun amcasıyla görüşmeyi talep ettiler ve saray merdivenlerinde görünür görünmez onu tutup askerlerin yukarıya doğru kaldırdıkları mızrakların üzerine fırlattılar. Narişkin ailesinin başka yakınları, çarın doktorlarından Prens Y.A. Dolgorukiy ve daha birçokları katledildi. O günlerde Narişkinlerin müttefikleri arasına pek çok önemli aile –yalnızca Prens Dolgorukiy değil, Odoyevskiiler, Romodanovkiiler ve 14. yüzyıldan itibaren Moskova prenslerine hizmet etmiş olan boyar ailesi Şeremetevler de– katılmış gibi görünüyor. Yine de, şehrin kontrolünü ele geçirmiş olan *streltsı* için aristokratların desteği yeterli değildi. 23 Mayıs 1682'de tekrar Kremlin'e geldiler ve yeni destekçileri Prens Ivan Hovanskiy'den, Prenses Sofya'ya, Ivan'la Petro'yu birlikte çar yapması ricasında bulunmasını istediler. Patrik Yoakim başkanlığında toplanan ileri gelenler meclisi de bu talebi onayladı.

Aleksey'in Marya Miloslavskaya'dan olan kızı Prenses Sofya (1657-1704) bu ayaklanma sırasında sahneye çıktı. *Streltsı*'yla görüşmeye ve siyasette giderek daha kilit bir rol oynamaya başladı. Ivan'la Petro'nun birlikte çar seçilmeleri konusunda bir uzlaşuya varılmasını sağlayan o olmuş, sonrasında ise fiilen Rusya'nın naibi görevini yürütmüştür.

Nihayetinde karışıklıklara son veren Sofya oldu. Kartlarını doğru oynadı ve yaz boyunca doğru ânın gelmesini bekledi. *Streltsı*'nın komutasını Prens Hovanskiy devralmıştı. Askerleri sakinleştirmekle yetinmeyen Sofya ise rakiplerini kökünden kazımanın peşindeydi. Eylül ayında Hovanskiy ile

oğullarını apar topar tutuklatıp astırdı ve hemen ardından *streltsı* üzerinde kendi otoritesini kurdu.

Sofya'nın yedi yıllık naipliği süresince büyük bir kalkışma yaşanmadıysa da pek çok entrika yapıldı ve dolaplar çevrildi. Tarihçiler, doğal olarak bu yedi yılı Miloslavskilerin yükseliş dönemi olarak görüyor. Gerçekten, Petro da hayatı boyunca bu aileyi esas rakibi bellemiştir. Aslında Miloslavskiler içinde belli bir güce sahip olan tek kişi Sofya'ydı. Çar Ivan'ın erkek yakınlarının hiçbir rolleri yoktu: Boyun reisi konumundaki Ivan Mihailoviç Miloslavski, başında olduğu birimleri, Mayıs 1682'de esrarengiz bir biçimde yitirmişti. Sofya'nın iyice güçlenmesinin ardından birkaç ay geçmiş olmasına rağmen hâlâ merkezî bir konuma getirilmemişti ve öfkesini yüksek sesle dile getiriyordu. 1684'teki ölümüyle birlikte Miloslavskilerin önemli bir pozisyonda yer almaları devri tamamen kapandı.² İktidarın gerçek sahipleri, Sofya ve Prens V.V. Golitsin oldu. Birimlerin pek çoğunu himayelerindeki önemsiz kişilere (Narbekov, Rzevskiy) verdilerse de belli bir dengeyi korumak için geri kalan birimleri Narişkin hizibine ayırdılar. Naibin en önemli rakibi ve Narişkinlerin baş destekçisi, Sofya'nın gözdesinin kuzeni olan Prens Boris Alekseyeviç Golitsin'di. Pek çok örnekte olduğu gibi, bunda da aynı ailenin ya da boyun üyeleri arasında bile görüş ayrılıkları çıkıyordu. Sofya, Boris Golitsin'i Kazan Sarayı'nda görevlendirdi. Golitsin, böylece Aşağı Volga Havzaları'nın tamamının kontrolünü elinde bulunduracağı ve güney ile güneydoğu sınırlarında yaşayan Tatarlar, Başkırlar, Kalmıklar, Kuzey Kafkasyalılar ve diğer göçer yerli halklardan sorumlu olacağı müthiş önemli bir birimin başına getirilmiş oluyordu. Sofya, muhaliflerini uzlaşma yoluyla yatıştırmaya çalışıyordu.

2 Sofya'nın naiplik döneminde ve Petro'nun iktidarı boyunca ailenin ikincil derecedeki üyeleri saray ile ordu görevlerine atanmayı sürdürdüler.

Bizzat Natalya, Boris Golitsin ve Narişkin hizibinin diğer liderleri, Sofya'ya karşı akla hayale gelecek her tür entrikayı çevirdiler, fakat sonuç alamadılar. Sofya'nın en büyük başarısı, 1686'da Polonya ile yaptığı "Ebedi Barış" müzakeresi oldu. Bu antlaşmaya göre Kiev Rusya'ya veriliyor, böylece 1667'nin kazanımları pekiştiriliyordu; öte yandan, Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Polonya, Kutsal Roma İmparatorluğu, Venedik ve Papalıkla ittifak kurmuş oluyordu. Türklere karşı mücadele, Ordin Naşçokin'in zamanından beri Ruslar için bir idealdi; Sofya şimdi bu ideali eyleme dökmek durumundaydı. Beklendiği üzere orduya V.V. Golitsin komuta ediyordu; kıdemli generallerin büyük kısmı ise Narişkinlerin destekçileriydi.

Çar Aleksey'in 1667 öncesinde uyguladığına çok benzeyen, hizipler arasında denge kurulmasına yönelik bu geleneksel siyaset bu kez işlemedi. Kremlin'de Natalya ve Sofya arasında oldukça gürültülü tartışmalar yaşanıyordu. Petro'nun başlıca destekçilerinden biri olan Çerkez Prens Mihail Alegukoviç Çerkaskiy, saray ahalisinin her yıl Teslis Manastırı'na yaptığı hac sırasında V.V. Golitsin'le girdiği münakaşada bıçak çekmişti. Daha da önemlisi, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan Kırım Hanlığı'na düzenlenen seferde Rus ordusu tam anlamıyla hezimete uğradı. Golitsin'in tek başarısı, Narişkinlerin müttefiklerinden biri olan Ukrayna Hetmanı Ivan Samoyloviç'i tahttan indirip yerine daha itaatkâr olduğu umulan Ivan Mazepa'yı getirmek oldu.

Bu sırada, Petro ile ona bağlı hizip gücüne güç katıyordu. 1688'de Petro, Duma'nın oturumlarına katılmaya ve siyasete ilişkin tartışmaları dinlemeye başladı. 1689 başında, o da alt kademedен soylu bir aileye mensup Evdokya Lopukina adlı bir genç kadınla evlendi; yalnız, Evdokya'nın büyükbabası, 1660'larda Artamon Matveyev ve Narişkinlerle birlikte *streltsi*'da görev yapmıştı. Aile 1670'lerde saray çev-

relerinde Narişkinlerin izinden gitmişti. O dönemde, Ivan'ın özel öğretmeni Prens Petr Prozorovskiy'in liderliğindeki Çar Ivan'ın maiyeti, giderek Sofya'ya karşı Petro'nun safına geçmeye başlamıştı. Naip giderek yalnızlaşıyordu ve her şey tek bir hataya bakıyordu.

Beklenen başarısızlık 1689'daki Kırım seferiyle geldi: Golitsin'in ordusu, gidebildiğince kuzeye doğru gidip Kırım'a Perekop'tan girme teşebbüsünde bulundu; sonra bundan vazgeçip Tatarlarla yaptığı sonuç vermeyen görüşmelerin ardından döndü. Sofya, Golitsin'in dönüşünü bir zafer gibi göstermeye çalıştıysa da Petro buna ikna olmadı. Sofya'nın Petro'ya darbe indirmeye çalışacağına dair söylentiler dolaşmaya başladı.

Petro artık çocuk değildi. On yedi yaşına kadar zamanının çoğunu, Moskova dışındaki Preabrazenskoye Köyü'nde annesi ve maiyetindekilerle birlikte mütevazı bir ahşap evde geçirmişti. 1689'da ev halkı içinden seçilen hizmetkârlar, soylular ve halktan kişilerle "oyun" (*poteşniye*) birliklerinden bir alay kuruldu. Petro bu grupla askerî talim ve manevralar yapıyor, nişan alma pratiği kazanıyor ve küçük kaleleri ele geçirmeyi öğreniyordu. Henüz elle tutulur bir askerî kuvvet ortaya çıkmış olmasa da, bunlar en azından Petro'ya özgüven kazandırıyor ve yirmi yılı aşkın bir süre boyunca Rusya'ya hizmet etmiş olan İskoç General Patrick Gordon gibi gerçek askerlerle irtibat kurmasını sağlıyordu.

7 Ağustos 1689 gecesı Moskova sokaklarında bir grup asker, Sofya'nın *streltsi*'yla birlik olup Petro'yu öldürmek için kumpas kurduğunu duydu. Preabrazenskoye'ye gidip Petro'yu uyardılar. Petro bu haberi ciddiye alıp gecenin bir yarısı atına atladı ve yanında birkaç hizmetkârıyla Teslis Manastırı'na gitti. Prens Boris Golitsin "oyun" ordusunun alayı ve saray ahalisi ertesi gün peşinden gitti. Sonuçta tam bir kördüğüm oluştu: Petro, Sofya'dan *streltsi*'nin ne iş çevir-

diğini öğrenmek istedi. Sofya yandaşlarını bir araya toplamayı denedi. Çabaları boşa çıktı; zira boyarlardan bazıların yanı sıra Patrik Yoakim de Petro'nun yanına gidip orada kaldı. Bir iki gün içinde Gordon'ın kumandasındaki paralı birliklerin subayları ve *streltsi*'ler Teslis Manastırı'na geldiler. Petro'nun şüpheleri, Sofya'nın kadim müttefiklerinden biri olan Askerî İdare'nin (*Razriyad*) başındaki Fyodor Şaklovityi'de odaklanıyordu. 7 Eylül'de Sofya onu gözden çıkarmaya razı oldu; Şaklovityi alalecele sorgulanıp birkaç taraftarıyla birlikte idam edildi. Sofya'nın naipliği sona erdi ve önceden beri malını mülkünü akıttığı, Moskova'da bulunan Novodeviçiy Manastırı'na yollandı. V. V. Golitsin asla dönmeyeceği bir sürgüne gönderildi. Artık iktidar Petro'nun elindeydi.

Sofya iktidarını, üstelik bu kadar kolayca nasıl kaybetti? Olaylar zincirini tetikleyen, Kırım seferlerinin başarısızlığı oldu; bu başarısızlık hükümetinin itibarını sarstı. Meşru hükümdar olsaydı, tıpkı sonraki dönemde Petro'nun pek çok yenilgiyi atlatabildiği gibi, o da bu engellere rağmen ayakta kalabilirdi. Oysa Sofya ülkeyi, kardeşi ve üvey kardeşi adına yönetiyordu. Dahası boyarların en itibarlı olanları, ona karşı çıkmaya başlamışlar ya da tarafsız kalıp desteklerini esirgemişlerdi. Örneğin, Prens Prozorovskiy, Çar İvan'ın maiyetini Sofya'dan alıp Ağustos ayı içinde Petro'ya katıldı. Kilişe'nin ve paralı birliklerin subaylarının desteği de Petro'nun imdadına yetişti. Nihayet, Sofya'nın eski müttefiki *streltsi*'nin ihaneti, mağlubiyetinde önemli bir rol oynadı; çünkü böylece bel bağladığı tek silahlı kuvvet devreden çıkmış oldu. Kırım seferlerinin başarısızlığı ve Rus birliklerinin içinde bulunduğu zorlu koşulların sürmesi, Sofya'nın mevkiinin altını daha da oydu. Petro, orduyu ve önemli aileleri arkasına alarak iktidara geldi.

Petro tahtta

Petro'nun ilk birkaç yıldaki idaresi ve eylemleri, 1689'daki desteğini yansıtıyordu. Sofya'nın yandaşları uzak illeri yönetmek üzere gönderildi; en önemli makamları Petro'nun destekçileri aldı ya da elinde tuttu. İsveç elçisi, raporunda "idaredeki en önemli ismin Petro'nun dayısı Boyar Leo Kirilloviç Narişkin olduğunu ve kendisine hem üst hem de alt kademedekilerin bolca dalkavukluk yaptıklarını" bildiriyordu. Leo Kirilloviç 1689'da yalnızca yirmi beş yaşındaydı ve hükümetteki en yetenekli kişi olduğu da söylenemezdi. Narişkinleri de, hiziplerinden hiç kimseyi de sevmeyen Prens B.İ. Kurakin, yıllar sonra, Kirilloviç'in ortalama bir zekâya sahip olduğunu, üstelik çok içtiğini; fakat kötü bir adam olmadığını ve genellikle işe yarar biri olduğunu yazmıştı, tabii merakını cezbeden konularda. Narişkin'in gücü, bütünüyle gayriresmîydi. Petro'nun özel öğretmeninin oğlu Tihon Streşnev orduyu Şaklovityi'den devralırken, Prens Bolis Golitsin Kazan Sarayı'nda kaldı; Prens Petr Prozorovskiy ise hazine dairesinin yönetimini üstlendi. Rusya'nın dış siyaseti, Duma Kâtibi Yemelyan Ukraintsev'in sorumluluğundaydı; Rusya'nın Kutusal İttifak'taki yeri kalıcı olduğu halde, savaşlara katılmasından dolayı dış siyaset istikrarlı değildi. Petro hükümetindeki boyarlar arasında süren rekabet, siyaset geliştirmeyi güçleştiriyordu. Boris Golitsin ile Leo Narişkin birbirini kıskanıyordu; Streşnev ise onlar ve pek çok başkası arasındaki rekabet ve hakaretler konusunda hakemlik yapmak zorundaydı. Şubat 1692'de Boris Golitsin ile Yakov Dolgorukiy arasında bir tartışma patlak verdi. Duma kâtiplerinden birinin düzenlediği ve Apukurya sırasında sarayda verilen birçok ziyafetten birinde Prens Boris, misafirlerden birini, Prens Yakov'un saçını çekerek ona şaka yapma-

ya teşvik etti. Dolgorukiy şakayı yapana çatalını sapladı ve adamı öldürmüş olduğu sanıldı; sonuç olarak her iki prens de ertesi gün çarın huzuruna çıktı. Dolgorukiy, Boris'i ayaş olarak niteledi ve "Boris'in, kendisinin saçını çekebilmesindense babasının sakalını çekebilmesini tercih edeceğini" söyledi. Olay Tihon Streşnev'e gitti; o, Prens Yakov'la kardeşinin, yani Dolgorukiylere aleyhinde görüş bildirdi ve onları cezaya çarptırdı, ayrıca küçük düşürmek için hapishaneye yürüyerek gitmelerini emretti. Yolda geri çağırıldılar, affedilmişlerdi elbette. Dava 1695'e, Golitsin'in cezayı iptal edişine kadar sürüncemede kaldı. 1692 sonlarında P.V. Şeremetev'in evindeki bir ziyafette Prens Romadonovskiy, boyarlardan A.S. Şein'e fahişenin oğlu deyince ondan bir yumruk yedi. Bu kez, olay Streşnev'e değil, Boris Golitsin'e gitti; sonunda Romodanoskiy, utanç verici davranışı için muazzam bir para cezasına çarptırıldı.

Boyarların hırgürü sürerken, Petro Preabrazenskoye'de askerleriyle birlikte daha fazla zaman geçirir olmuştı. En azından, "oyun" alayı 1691'den itibaren, Preabrazenskiy ile Semenovskiy muhafızları olmak üzere, iki muhafız alayına dönüşmüştü. Bunlar, Rus ordusunda ve siyasetinde önemli bir rol oynayacaklardı. Eski oyun birliklerindeki gibi, askerler çarın maiyetinden seçiliyor, yani muhafız alaylarında, aristokrasinin en üst seviyesinde bulunanların oğulları hizmet veriyordu. Petro'nun askerlikle ilgili meşgalesi, Patrick Gordon'ın rehberliğiyle giderek daha da profesyonelleşmişti. Alman banliyösünde çok zaman geçiren Petro, orada tanıştığı Cenevreli François Lefort'la samimiyet kurdu. Lefort, çarın gözdesi oldu ve Petro'yu Alman bir hancının kızı olan Anna Mons'la tanıştırtarak etkisini güçlendirdi. Mons'un Petro'nun metresi olması, Rus tarihinde bir ilkti. Ayrıca Petro, gemiler konusunda yoğun bir ilgi beslemeye başlamıştı; bu ilgi kısa sürede yaşamı boyunca sürececek bir saplantıya dö-

nüştü. 1688'de Moskova yakınlarındaki bir ambarda küçük bir yelkenli bulmuş, Moskova'nın kuzeyindeki Pleşçeyevo Gölü'ne açılmak üzere tamir ettirmişti. Bu deneyim sayesinde yelkenlileri tanımıştı, ama gerçek denizi görmek istiyordu. O dönemlerde Rusya'nın tek limanı, oldukça kuzeyde, Divina'nın Beyaz Deniz'e döküldüğü yerde bulunan Arhangelsk'ti. 1693'te, arkadaşları ve hizmetkârlarıyla Preabrazenskoye'den çıkıp buraya kadar uzun bir yolculuk yaptı; hatta *St. Peter* adını verdiği bir 12 toplu yat edinmişti. Petro, annesi kesinlikle yasakladığı için açık denize çıkamıyordu. Fakat Natalya'nın fazla ömrü kalmamıştı, 1694 Ocak'ındaki ölümüyle Petro da bağımsızlığını kazanmış oldu.

İlk olarak Kremlin'deki merasimlerden ayağını tümüyle kesti. Paskalya'dan önceki son pazar yapılan geçit töreninde yüzyıllardır tekrarlanan, Patrik'in eşeğinin sürülmesi ritüeli, ilk kez çarın katılımı olmadan yapıldı. 1694 Yaz'ında, Petro yeniden Arhangelsk'e gitti ve bu kez *St. Peter*'le denize açıldı. Sonbaharda Moskova'ya döndüğünde, Rusya'nın Türklere karşı savaşının devam edeceğini, fakat bu kez farklı bir yol izleneceğini ilan etti. Yüzlerce marangozun ve büyük miktarda malzemenin Don kıyısındaki Voronezh'de toplanmasını emretti; onlara eğitim vermesi için Hollandalı gemi inşacıları getirtti: Petro bir donanma kuruyordu. Boyarların ne düşündüğü kayda geçirilmiş değil; fakat Petro, yalnızca köylülerden değil, onlardan ve Kilise'den de filo için para alıyordu.

Filo, inşayı kendi elleriyle yapmayı öğrenmek isteyen çarın bizzat katılımıyla rekor bir sürede tamamlanarak 1695 İlkbahar'ında hazır edildi.³ Küçük yelkenlilerden ve Akdeniz tipi kürekli kadırgalardan oluşan filo, Don boyunca aşağıya doğru yol alarak nehrin ağzında, Azak Denizi'nin ku-

3 Elimizde bulunan kelime listesi sayesinde marangozlardan Hollandaca öğrendiğini biliyoruz. Bu dil konusundaki hâkimiyetini sonradan Hollanda'da geçirdiği dönemde mükemmel seviyeye çıkardı.

zeydoğu köşesinde bulunan, Türklere ait Azov Kalesi'ne geldi. Petro'nun düşüncesi, yalnızca Türklere karşı yürütülen savaşa, onların kolay kolay savunma yapamayacakları uzak bir harekât alanından yardım etmek değil, aynı zamanda denizlere ulaşmaktı. İlk kuşatmada Lefort, Gordon ve diğer uzmanların varlığına rağmen, başarıya ulaşamadı. Petro erte si yıl, bu kez yaşlı boyar A.S. Şein'in kumandasındaki ordu- suyla döndü; onun yönetimindeki organizasyon daha iyiydi. Kale bu kez düştü ve Petro'nun ordusu, Moskova'ya Avrupa tarzı bir zafer kutlamasıyla döndü. Ancak sonradan gelenek- sel şükran duası için kiliseye gittiler.

Olup bitenler yeni tarzda merasimlerle sınırlı değildi. Petro Avrupa'ya, yeni gözdesi Lefort'un başkanlığında büyük bir elçi heyeti göndermeye karar verdi. Öncelik sıralamasın- da Lefort'tan sonra gelen boyar Fyodor Golovin, kısa süre evvel Çin İmparatoru ile yaptığı başarılı pazarlık neticesinde Nerçinsk Anlaşması'nı (1689) imzalamıştı.⁴ Heyet birkaç yüz kişiden oluşacaktı: Avrupa'yı görmeyi kabul eden "gö- nüllüler", kimliğini gizleyerek heyete katılacak olan Petro ve çok sayıda genç Rus soylusu. Elçiliğin diplomatik hedefi Os- manlılara karşı ittifakı güçlendirmekti; Petro'nun şahsi ama- cı ise Hollandalı gemicilerle gemi inşacılarını kendi yerlerin- de görmektir. Petro ayrılırken, bir grup genç Rus aristokra- tı da yabancı dil ve denizcilik öğrenmeleri için Venedik ve Amsterdam'a gönderdi. Batı'dan yeni şeyler öğrenecek olan tek kişi kendisi değildi.

Rus elitinin önünde yepyeni bir dünyanın kapıları açıl- dı; fakat pek çoğu halinden memnun değildi. Bu mutsuz- luğun en ciddi göstergelerinden biri, 1697 Şubat'ında mey- dana çıkarılan komplo oldu: *Okol'* niçiy Aleksey Sokovnin,

4 Bu anlaşmayla Amur Nehri Rus-Çin sınırı olarak kabul edildi. Golovin sıra dı- şı bir eğitim almıştı; örneğin, Çin İmparatoru'nun Portekizli Cizvit danışman- larıyla yürüttüğü pazarlıkta Latince konuşması sayesinde eskiden Rus-Çin iliş- kilerinde başvurulan Moğol aracıları aradan çıkarmıştı.

onun üç oğlu ve boyarlardan Matvey Puşkin gibi Duma kademesinden birkaç kişi, *streltsı* albaylarından İvan Tsikler'le Petro'nun yerine ne yolla başka birinin geçirilebileceğini konuşmuştu. Sokovnin ile Puşkin'in memnuniyetsizliği, vakti gelen terfilerinin yapılmamasındandı; üstelik bir de oğullarının yeni şeyler öğrenmek üzere yurtdışına gönderilebileceğini öğrendiklerinden beri korkuyorlardı.⁵ Görünüşe bakılırsa Tsikler, Petro'nun yurtdışı seyahatine çıkmasından hoşnut değildi ve tutuklu bulunan Sofya'ya yakınlık duyuyordu. Hepsi de şu ya da bu şekilde, muhtemelen *streltsı*'yı yeni bir ayaklanmaya teşvik ederek Petro'dan kurtulmak istiyordu. Sokovnin, Petro'nun yerine A.S. Şein'in gelmesini istiyordu; Tsikler ise boyarların önemli bir üyesi ve ordu da sevilen bir general olan B.P. Şeremetev'i tercih ediyordu. Sofya'yı yeniden iktidara getirmeyi tartıştılar; fakat Sokovnin ne Sofya'nın ne de V.V. Golitsin'in dönmesini istiyordu. Komplocular, planlarını tam olarak somutlaştıramadan foyaları meydana çıktı; fakat cezalandırılmaları için bu kadarı yeterliydi: Sokovnin, Puşkin ve Tsikler asıldı. Petro, uzun süre önce ölmüş olan İvan Mihailoviç'in bedeninin mezarından çıkarılıp komplocuların infazı sırasında yakılmasını emretti, çünkü ona göre Sokovnin-Tsikler komplosu, Mihailovski'nin entrikalarının örneklerinden biriydi.

Petro, vatanında herhangi bir sıkıntı yaşanmasından korkup çekinmeden Rusya'dan ayrılabilceğini düşünüyordu;

5 Tarihçiler, eskiden beri Sokovkin'in Kadim İman'a duyduğu söylenen bağlılığını sebeplerden biri olarak anarlar. Bu bilginin kaynağı, A.A. Matveyev'in yazdığı Petro'nun yaşamöyküsünde geçen, Sokovnin'in muhaliflerden biri olduğuna dair ifadedir. Tamamı muhafaza edilmiş olan soruşturma ve mahkeme belgelerinde dinî mevzulara ait hiçbir kayda rastlanmıyor, fakat Kadim İman'a ilişkin ifadeler yer alıyor. Matveyev ve sonraki tarihçiler, muhtemelen Sokovnin'in kız kardeşi olan, Vasili Surikov'un meşhur tablosunda resmedilen Kadim İman şehidi "Boyarinya Morozova"nın (ö. 1675) hikâyesi nedeniyle yanlış yönlendirilmişler. Kadim İman kaynaklarında da, Morozova'nın erkek kardeşlerinin Kadim İman'a bağlı olduklarına dair bir bilgi yok. Sokovnin yabancı kültürlerle korkuyla yaklaşıyor olabilirdi, ama Kadim Müminler'den değildi.

gerçekten de sorumluluğu belli başlı boyarlara vererek bunu yaptı. Preonrazhenskiy İdaresi'nin (Petro'nun şahsi makamı) başkanı ve ana muhafız alayının yöneticisi olan Prens F.Y. Romodanovskiyy Moskova'nın asayişinden sorumlu olacaktı. Petro, diplomasiye göz kulak olan amcası L.K. Narişkin'le, ayrıca Prens B.A. Golitsin, A.S. Şein ve T.N. Streşnev'le düzenli olarak yazışlıyordu. Rusya'ya yerleşmiş Hollandalı bir tüccar ailesinin oğlu olan Andrey Vinius'la da sürekli irtibat halindeydi. Vinius ona aristokrasi dışından bir kaynak sunuyordu. Düzen, tıpkı Azov Seferi'nde olduğu gibi, tamamen gayriresmîydi: Boyarlar ülkeyi idare edeceklerdi; çarla esas irtibat, Romodanovskiyy tarafından yürüyordu. Düzenin son derece gayriresmî olması, Petro'nun elitin becerilerine ve motiflerine ilişkin kaygı duymadığını düşündürüyor. Fakat fikrini değiştirecek şeyler olacaktı.

Sorunların ilk işareti, karısı Evdokya'dan boşanma kararının onaylanmasında gecikme yaşanmasıydı. Görüldüğü kadarıyla Petro bu kararı, karısının Lopuhin ailesinden akrabalarının birkaçını uzak bölgelere vali atayarak sürgüne gönderdiği dönemde, yola çıkışının arifesinde almıştı. Evdokya'nın Petro'yu nasıl kızdırdığı tam olarak bilinmiyor, ama 1698 ilkbahar'ında Leo Narişkin'e ve başkalarına yazarak Evdokya'ya kararını kabul ettirmeleri emrini verdi. Lopuhin ailesinin üyeleri, doğal olarak dehşete düşmüşlerdi. Petro'nun oğlu ve varisi Çareviç Aleksey (1690-1718) bile Leo Narişkin'i annesinin başına gelenleri tezgâhlamakla suçluyordu. Boyarların çoğu Evdokya'nın duygularını paylaşıyor, Petro'nun müttefikleri işi ağırdan alıyorlardı. Daha da önemlisi, Petro'nun tütün satışına izin vermesine ve Katoliklere aşırı müsamaha göstermesine kızgın olan Patrik Adriyan'ın (1690-1700) muhalefeti idi.⁶ 1698 ilkbahar'ının

6 17. yüzyılda Ortodoks Kilisesi, tütünü günah kabul ediyordu. Rusya, geleneksel olarak Protestanlara Katoliklerden daha dostça bir tutum sergilemekteydi

sonlarında, bundan da önemli bir engel meydana çıktı. Polonya sınırında konuşlanmış olan, Prens Romadonovski komutasındaki *streltsi*'ler çeşitli baskı biçimleri ve suiistimaller hakkında iddialar içeren dilekçelerle yönetime başvurdular. Yazın ilerleyen günlerinde *streltsi*, Moskova'ya doğru harekete geçti: Talep, yerini ayaklanmaya bırakmıştı. Başkent'in birkaç kilometre batısındaki Yeni Kudüs Manastırı'na kadar geldiler. Burada onları Patrick Gordon'ın komuta ettiği, yeni stil ordunun alaylarından ve geleneksel seçkinler süvari birliğinden müteşekkil bir ordu karşıladı. Kısa bir çarpışmanın ardından mesele halloldu; *streltsi* 18 Haziran'da teslim bayrağını çekti. Şein ve boyarlar, ayaklanmanın liderlerini apar topar sorguya çektiler, sonra da astılar.

Petro, bunun haberini 15 Haziran'da, İngiltere'ye yaptığı başarılı bir ziyaretin ardından geldiği Viyana'da aldı. İngiliz gemi inşasıyla ilgili incelemelerde bulunmuş, bir *Quaker* toplantısına seyirci olarak katılmıştı. Habsburg İmparatorluğu'nun başkentinden ayrıldı, gezisinin İtalya durağını atlayıp Saksonya ve Polonya'ya doğru yola çıktı. Polonya meclisi, daha bir yıl önce Saksonya Prensi Augustus'u Polonya Krallığı tahtına çıkarmıştı. II. Augustus ("Güçlü") savaşlarda oldukça başarılı bir kumandandı ve büyük ihtirasları olan taze bir Katolik'ti (Polonya'nın koşullarını yerine getirmişti). Livonya'yı İsveç'ten almak isteyen Augustus'un, özellikle Azov'daki zaferden sonra Petro'yla ittifak yapmaya ihtiyacı vardı. Moskova'dan gelen mektuplar acil olduğundan apar topar çıktığı dönüş yolu üzerinde Petro, Augustus'la Polon-

16. yüzyılın sonunda Alman Lüteryenlerin Moskova'da bir kilise inşa etmelerine izin verilmiştir. Yabancı Calvinistler de bir şekilde aynı izni aldılar; fakat Moskova'da Katolik rahiplerine ancak 1680'lerde izin verildi. Petro, 1689'da kovulan rahiplerin, 1692'de kimliklerini gizleyerek, 1698'de ise açıktan dönmelerine izin verdi. Fakat Adriyan, sıradan bir muhafazakar değildi: Yabancı dinlere, tütüne ve sakalların kesilmesine karşı olmasına rağmen, eğitim ve edebiyatta Bau'ya yönelik kültürel etkinlikleri destekliyordu.

ya'da kısa ama önemli neticeler doğuran bir görüşme yaptı. İki hükümdarın görüşmesi Kuzey Savaşı'nın temellerini atıysa da, o sırada çar açısından yalnızca ilgisini daha önemli meselelerden uzaklaştırmak anlamına geliyordu.

Petro'nun dönüşü

Petro, Moskova'ya dönüşünde düşüncesini açıkça ortaya koydu. Karısını değil, metresini görmeye gitti. Yeni bir merasimle halkıyla selamlaştı: Hepsini öptü ve herkesle kucaklaştı.⁷ Şein ile Romadonovski'yı kendi elleriyle tıraş etti; boylara da tıraş olmalarını emretti. Patrik Adriyan'a gidip karısıyla ilgili düşüncelerini anlattı ve kısa bir süre içinde karısını bir manastıra gönderdi. Ayrıca birtakım rahiplerin sorgulanması emrini verdi; çünkü Kilise'yle ilgili derin şüpheler taşıyordu ve din adamlarının *streltsi*'yı desteklemiş olabileceğine inanıyordu. Yüzlerce *streltsi*'nin işkence altında sorgulanmasını da emretti.

Petro'nun bu denli kapsamlı bir soruşturma yapılmasını emretmesinin nedeni boylara güvenmemesiydi; özellikle isyanın liderlerinin çarçabuk asıldıklarını ve Gordon ile diğer generallerin bu karara karşı geldiklerini öğrendiğinden beri. Petro, ayaklanmanın arkasında üvey kız kardeşi Sofya'nın bulunduğu inandı; kendisinin dönüşünden evvel asılan liderlerle prenses arasında bir tür mesaj alışverişi gerçekleşmiş olduğunu teyit etmeyi de başardı. Hatta Sofya'nın karşısına bizzat çıktı; fakat ağzından pek az laf alabildi. O yılın sonbaharında verilen ve yabancı diplomatların da bulundukları birkaç resmî yemekte Şein'i ordudaki rütbeleri para karşılığı dağıtmakla suçlayarak boylara karşı aniden öfke-

7 Bu teklifsizlik, Avrupa âdetlerini taklit etmenin bir sonucu değildi; zira Batı'daki saray protokolü aşırı derecede biçimseldi. Petro bunlardan, özellikle de Viyana Sarayı'nda uygulanan, kuralları son derece katı merasimlerden hiç hoşlanmıyordu.

lendi. Daha da ağır bir şekilde boyarları, kendisine karşı kal-
leşçe planlar yapmakla suçluyordu. İmparatorluk Elçisi Ig-
naz von Guarient raporunda şunları anlatıyordu:

Birkaç gün önce [Petro] benim de bulduğum bir ortam-
da şöyle konuştu: “İnsanlara değil, köpeklere ve mantık-
sız hayvanlara çarlık yapıyorum. Beni daha da dertlendi-
ren, uzun bir süre boyunca beni mahvetmeyi denemekle
kalmayıp gerçekten (iki ya da üçü hariç) ruhlarının derin-
liklerinde hıyanet taşıdıklarını ve sürekli başıma neler aç-
abileceklerini kurduklarını itiraf etmek zorunda olmam.”
Tüm bu sözleri duymuş olması gereken boyar Narişkin, ça-
ra “Efendim, neden şimdi canınızı sıkıyorsunuz? Tek bir
komutunuzla hepsinin icabına bakılır. Durun ve düşünce-
lerinizi adalet terazisine koyun: Tebaanız içinde hainliğin
farkına vardıysanız canlarını bağışlamayın.” Bunun üzeri-
ne çar, “Öyle olsun. Kendi tavsiyenizi en kısa zamanda uy-
gulayın” dedi.

Aslında Petro boyarların ihaneti konusunda soruştur-
ma açmış değildi, boyarlar arasındaki rekabete öfkeleniyor-
du. Noel zamanı verilen ziyafetlerden biri, Narişkin ile Bo-
ris Golitsin arasında geçen bir ağız dalaşına dönüştü. Sar-
hoş olan Narişkin, Golitsin’i çıkar elde etmek için çara büyü
yapmakla suçladı; prens de onu, daima sadakatsiz ve iktidar
delisi olmakla suçladı. Bu tartışma çarı çok kızdırdı; bir ka-
deh şarabı alıp Narişkin’in ayağının dibine fırlattı ve onu sa-
kinleştirmeye çalışan Lefort’u itti. Öfkesi burnunda bir hal-
de Preabrazenskoye’ye gitti ve ikisini de en ciddi cezalara
çarptırmakla tehdit etti.

Bu çekişmenin bedelini ödeyen *streltsı* oldu. Petro yüzler-
ce kişiyi idam ettirdi ve soruşturmaların, yapılan işkencele-
rin ve cezaların infazının denetimini boyarlara verdi. Boyar-
lar isyanın bastırılması hareketinin içine tam anlamıyla ka-

tıldılar. Fakat isyancıların idamı o kışın tek meşguliyeti değildi. Petro idare biçimini bütünüyle değiştirmeye başladı. Elçi Guarient şu yorumda bulunuyor:

En önemlisi, çar gitgide, imparatorluk içinde, kan bağı olan kişilerden de boyarlardan da önemli daireleri emanet edebileceği kimse çıkmayacağını anlıyor. Bu yüzden imparatorluğun ağır yükünü tek başına taşımak zorunda. Yeni ve farklı bir hükümet kurmak için ise boyarları (onlara sadakatsiz köpekler diyor) etrafından uzaklaştırması şart.

Değişiklikler Ocak'ta başladı. Petro, Şein'in ordudaki yetkilerini elinden aldı. Ardından boyarların önemli bir rol oynadıkları eski yönetim hiyerarşisini alt edecek gelir artışını sağlamanın yeni yollarını buldu. Halkın, devlete dileklerini ve diğer meseleleri para karşılığı alacakları resmî damgalı kâğıtlarla iletmelerini emrederek yeni bir vergilendirme çeşidinin uygulanması emrini verdi. Bu fikir, B.P. Şeremetev'in serfi olan ve ismini gizli tutarak bu planı öneren, Katoliklik'ten dönme Aleksey Kurbatov'dan geldi. Petro fikrin kaynağını bulup Kurbatov'un planını benimsemekle kalmadı, ona yönetimde bir mevki de verdi. Daha da büyük önem taşıyan başka bir reform da, şehir halkından esas vergilerin ve satış vergisinin toplanması ve emlak vergilerinin belirlenmesi için kentlerin çoğunda seçilmiş komitelerin kurulmasıydı. Almanca'dan gelen *burmistr* unvanını taşıyan yeni vatandaş-idarecilerin çok büyük bir gücü olmayacaktı, fakat onların varlığı, Rus hazinesinin en önemli nakit gelirinin toplanması işini taşra yöneticilerinin, aristokratların ve sıradan soyluların kontrolünden çıkardı.

Petro'nun dış siyaset yönetimi daha da radikaldi; zira yeni dönemde adeta boyarlara işten el çektiriliyordu. 16. ve 17. yüzyıllarda boyarlar dış siyaset yönetiminde hep önemli bir rol oynamışlardı: Geleneksel olarak, yabancı ülkelerin elçi-

leri çarla asla baş başa görüşmezler, onunla yalnızca herke-
se açık toplantılarda bir araya gelirlerdi. Tüm büyük elçilik-
lerde ve müzakere oturumlarında birkaç boyar, az sayıda da
halktan kişi olurdu. Büyükelçilik Dairesi'nin başında âdet
olduğu üzere genellikle bir kâtip bulunurdu; tek bir boyar-
rın dış siyasete hâkim olmasının engellenmesi amacıyla, bu
kâtiplik görevine boyarlar atanmazdı. Boyar Duması'nın sesi
bu daireden sorumlu bir kâtile birlikte daha gür çıkardı.⁸
1690'larda Duma kâtibi olan Ukraintsev'in atanmasıyla dış
siyasetin boyarlardan ziyade profesyonel idarecilere emanet
edilmesi geleneği sürdürülmüş oluyordu. Petro'nun 1697-
1698 arasındaki yokluğunda amcasının, Petro'nun yurtdı-
şından idare edemeyeceği tarzda dış ilişkilerin denetimi-
ni açıkça üstlendiği görülüyor. Geleneksel yapı bu şekilde
1699'a dek ayakta kalmıştır.

Petro'nun yeni idare biçimi eskisinden olabildiğince fark-
lıydı. Karşısına çıkan en önemli mesele, hem Danimarka
hem de Polonya'nın o dönemde Kuzey Avrupa'nın egemen
gücü olan İsveç'e karşı kurmayı teklif ettikleri ittifaktı. İkisi
de, mevzuu, yurtdışında olduğu sırada Petro'yla birlikte göz-
den geçirmeye başlamıştı; fakat 1699'un ilk aylarında Dani-
marka resmî bir ittifak kurulması için baskı yapmaya başla-
dı. Lefort da Golitsin de ittifaka ve İsveç'le savaş tasarısının
bütününe karşıydı. Leo Narişkin ise tam tersine ittifak fikri-
ni destekliyordu; hatta Danimarka Elçisi Paul Heins'e ken-
di tavrını aylar öncesinden bildirmişti. Petro, destekçilere de
muhaliflere de kulak asmıyordu.

Çar, güneydeki Voronezh'e gidip filonun inşa sürecini de-
netleyeceğini duyurdu ve Danimarka Elçisi'nden ve ayrı-
ca Fyodor Golovin'den kendisine eşlik etmelerini istedi. Le-

8 A.L. Ordin-Naşçokin (1667-1672), Matveyev (1672-1676), V.S. Volins-
kiy (1681-1682) ve Prens V.V. Golitsin (1682-1689) birer istisnadır. Petro
1689'dan sonra bu dairenin başına yine bir Duma kâtibini atadı: Yemelyan Uk-
raintsev 1699'a kadar bu görevde kaldı.

fort'u da (zaten kısa süre sonra ölecekti) Leo Narişkin'i de davet etmedi. Çar, Heins'la Voronezh'de gece vakti gizlice kapısı kilitli bir kulübede kapalı kepenklerin ardında buluştu. Toplantıda yalnızca Heins, Petro, Golovin ve çevirmenler hazır bulundu. Birlikte anlaşma üzerinde çalıştılar; buna göre Rusya, İsveç'e karşı açılacak savaşa Danimarka'nın (ve sonuç olarak Saksonya-Polonya'nın da) safında katılıyordu. Petro Osmanlılarla sürmekte olan müzakereleri en kısa zamanda ateşkes ya da barış kararına bağlamayı kabul etti. Heins'a anlaşmayı ve görüşmeleri gizli tutmasını, özellikle de Rus boyarların hiçbirine anlatmamasını tembihledi. Yalnızca çarı kendi başına takip etmiş olan Narişkin neler döndüğünü tahmin etmiş ve öfkeden kudurmuş olabilir. Boyarlar, Petro'nun onları neredeyse yılın sonuna kadar sürecek bir savaşa dâhil ettiğini sezmediler.

Sonraki yıl Petro'nun planları açısından büyük önem taşıyordu; çünkü her şeyden önemlisi Baltık Denizi kıyısında bir liman istiyordu. Neva Nehri ile çevresindeki toprakların yakın geçmişte Rusya'ya ait olduğunun farkındaydı elbette, ama Rusya'nın orta kesimine ve Avrupa'nın kalbine Arhangel'sk kadar uzak olmayan bir liman da istiyordu. O bölgeyi ancak İsveç'i yendiği takdirde yeniden ele geçirebilecekti; sonuç olarak Saksonya-Polonya Kralı II. Augustus'un ve Danimarka'nın teklifine hevesle yanıt verdi.⁹ Petro, ticaretin Avrupa'da kazanacağı önemin farkında olduğundan, burayı ticari liman yapmak ve Batı'ya daha kısa bir yol açmak için yıllar sonra Puşkin'in bir dizesinde dile getirdiği gibi, "Avrupa'ya açılan bir pencere" olarak istiyordu. Aristokrasinin bu planlar hakkındaki düşüncesini umursamaz görünüyordu; elbette planlarına yönelik olası bir müdahaleyi engelleme konusunda kaygıları vardı.

9 Augustus, İsveç'ten Riga ve Livonya'yı almayı istiyordu; Danimarka'nın isteği ise 1645-1658'de kaybettiği bölgelerdi.

Boyarlara giderek daha az danışması da, Petro'nun eski kıdem sitemini aşamalı olarak terk edişiyile koşuttu. 1694'ten sonra boyar kademesine de başka Duma kademelerine de hiçbir atama yapmadı. Kısa süre sonra danışılacak Duma kalmayacaktı. Boyarlar, onların İsveçli diplomatlar karşısında çarın hizmetindeki beceriksizlikleri ve ataletleriyle dalga geçen Petro'nun saray soytarısının alaylarına da katlanmak zorundaydılar. Sakallarını kestireceklerini zaten öğrenmişlerdi; çok geçmeden farklı kıyafetler giyeceklerini fark ettiler; çünkü 1700'lere gelinirken Petro, üst sınıfların "Macar" ve "Fransız" kıyafeti giymelerine karar vermişti. Bu, kaftanların ve boyarların yüzyıllardır taktıkları kalpakların sonu demekti. Artık 18. yüzyıl Avrupalıları gibi kısa ceketler, diz boyunda pantolonlar ve çoraplar giyeceklerdi. Ertesi yıl Petro kadınların da Batılıların giyim tarzını benimsemelerini emrederek onlara 1 Ocak 1701'e kadar mühlet verdi. Bilhassa aristokrat kadınlar, çorapları tutturmak için takılan jartiyer ve (bitmek bilmez bir acı kaynağı olan) yüksek topuklu ayakkabı giydikleri yeni giyim tarzından, elbiselerin yakalarının kısa oluşundan ve en kötüsü, saçlarını açıkta bırakacak olmaktan hiç hoşlanmamışlardı.¹⁰ 1699 sonlarında, Petro bu kez Rusya'nın Batı'nın kullandığı takvime geçmesi emrini verdi; böylece yıl, dünyanın varsayılan yaratılış günü yerine İsa'nın doğum gününde başlayacaktı. Yeni uygulamayla 7202 yılı 1700 oldu. Bu hususların hiçbirinde boyarlara danışılmadı; özellikle yeni kıyafetler için yapılacak harcamalar konusundaki şikâyetler aldı yürüdü.

Bu talimatların içerdiği kültürel değişimler, o dönem için

10 Rus geleneğine göre edepsiz kadınlar, fahişeler saçlarını açıkta bırakırlardı; bu düşünce köylüler arasında 20. yüzyıla kadar varlığını korumuştur. Kısa kesim elbiseler ise aksine o kadar da sorun edilmiyordu. 1707-1708'de, aralarında Petro'nun yakınlarının da bulunduğu pek çok aristokrat kadının, fırsat buldukça geleneksel giysiler giydiklerine dair ihbarlar alınıyordu. Petro bunlar hakkında herhangi bir hamlede bulunmadı.

ordudaki radikal değişikliklerin gölgesinde kaldı. Geçmişten beri Rus ordusunun komutanları ve subayları boyarlar arasından çıktığından bu yenilikler onların her birini etkiledi. Alman ve Hollanda kökenli Rus General Adam Weyde ile çalışan Petro, baştan sona yepyeni bir idman ve eğitim talimnamesi hazırladı. Öncelikle Avrupa modellerine göre eğitim ve talim yapacak bir piyade ordusu kurulacaktı. Avrupa metotları, birimlerin düşman üzerine gelişigüzel atılmak yerine, muharip sınıflar ve dört köşe gruplar halinde hareket ederek savaşmasını icap ettiriyordu. Piyadelerin yanı sıra süvariler de eski eşraf süvarileri gibi yığın halinde değil, düzen içinde savaşacaktı. Bu tür taktikler hakkında bir fikri olanlar yalnızca Petro'nun muhafız alaylarında veya muhafızların haricindeki az sayıda yeni tip alayda hizmet verenler, yani Rus subayların ve soyluların çok dar bir kesimiydi. Pek çok subayın yeni savaş tarzından haberi bile yoktu. Ayrıca Petro, eskisinden farklı olarak, yeni alaylarda yalnızca köylü sınıfından kişilere değil, hizmetkârlara ve saray mensuplarının atıl durumda bulunanlarına da iş vermeye başlamıştı. Aristokrasi bu yeniliklerin hiçbirine hoş gözle bakmıyordu.

Petro orduyu şekillendirirken önemli aileleri bütünüyle bir kenara atmadı. Muhafız alayları, kuruluşundan itibaren aristokratlara aitti. İlkmal şubesinin başına, *Kriegskommissar* rütbesiyle Prens Yakov Dolgorukiy'i atadı. Bazı eşraf süvarilerini muhafaza etti ve başlarına İtalya'dan kısa süre önce dönmüş olan B.P. Şeremetev'i getirdi. Weyde'in dışındaki komutanlar, yani A.M. Golovin, Prens İ.Y. Trubetskoy ve Prens N.İ. Repnin tipik aristokratlardı. Önceki dönemde muhafız alayında bulundukları için yeni taktikleri anlıyorlardı; fakat bu alaylarda hizmet vermiş olanlar arasında, onlar kadar soylu ailelerden gelmeyen, Petro'nun terfi için yeterli bulmadığı pek çok başka kişi de vardı. İlk başta, bu aristokrat generallerin komutası altına girecek albayların ve ast-

subayların büyük kısmı Avrupalı paralı askerler arasından istihdam edildi, ama zamanla Rus soyluları profesyonelleştiler ve terfi aldılar. Yine de, Petro döneminin sonuna kadar en üst seviyedeki ordu komutası aristokratların elinde kaldı. Petro Boyar Duması'nın görüşlerine başvurmak istemese de ordudaki önemli komuta kademeleri konusunda aristokratları ezip geçmedi.

* * *

Rusya'da 17. yüzyılın son otuz yılı oldukça sorunlu geçti. Yalnızca pek çok halk ayaklanması ve dinî görüş ayrılığı yaşanmakla kalmadı; saraydaki hizipler arasında geçen mücadeleler sonunda seçkinler de kendi aralarında bölündüler. 1682'de olduğu gibi, iki durum aynı döneme denk geldiğinde saray eliti açısından vahim sonuçlar doğuyordu. Saraydaki bu çekişmelere çarların tepkisi, bir ya da birkaç gözdenin yardımıyla bunlardan uzak durmaya çalışmaktı. Çar Aleksey'in gözdesi Artamon Matveyev'di; Çar Fyodor'un ki Yazikov, Likaçevler ve Prens V.V. Golitsin'di; Sofya ise daha çok Golitsin'e itimat ediyordu. Petro kendi başına ilk olarak hızla Lefort'u, ardından Golitsin ve Aleksandr Menşikov'u buldu. Gözdeleri aristokratlar arasındaki rekabet ağının dışından kimselerdi. Bunlar, 1676'da Matveyev'in, 1689'da ise Golitsin'in başına geldiği gibi, elitin onların aleyhinde birleşmesine yol açıyorlardı. Bununla beraber, Petro'nun selefleri büyük aristokrat ailelerden gelenleri hükümette ve orduda en önemli dairelere atayarak onlarla çalışmayı sürdürmüşlerdi. Petro 1698'de Avrupa'dan dönüşünden sonra bu siyaseti kırmaya çalışan ilk kişi oldu. Önemli kişileri mevkilerinde tuttu, ama zamanla kendisine bu mevkilerin etrafından dolaşma imkânı sağlayan yeni yapılar oluşturdu; bunlar kâh gözdelерinin çevresinde şekillenen gayriresmî yapılar, kâh ordunun yeniden düzenlenmesinin getirdiği türde yeni yapılardı.

Petro'nun yeni siyaseti hükümette bir devrimdi; çünkü Duma ile yaptığı toplantılara son vermiş, tüm kararları Golovin ve kâtip Vinyus, Kurbatov ve Menşikov gibi halk sınıfından birkaç kişiyle birlikte almaya başlamıştı. Menşikov hâlâ gözdeleler içinde Golitsin'den sonra ikinciydi ve hükümet erkânının bir üyesinden ziyade çarın içki arkadaşıydı. Sahip olduğu önemli mevkiler yalnızca Preabrazenskiy muhafızları arasında bir ast rütbe ve Petro'nun varisi Çareviç Aleksey Petroviç'in eğitimini denetleme göreviydi. Menşikov'un göz kamaştırıcı yükselişi sonradan gerçekleşecekti.

Yeni bir siyasete iki farklı açıdan ihtiyaç vardı. Petro, elitler arasındaki rekabetten ve onun isteklerini etkin bir biçimde ve hızla yerine getiremeyenlerinden usanmıştı. Gücünü arttırmak için aristokratların arasındaki çekişmeleri kullanmadı ve tırmandırmadı, rekabetleri bastırmaya ve başarısız olduğunda tarafları memnun etmeye çalıştı. Diğer sebep, aristokratların ona ve siyasetine karşı takındıkları tutumdur. Belki haklı belki haksızdı, ama gizliden gizliye ona karşı olduklarından şüpheleniyordu. Boşanmasından, yaptığı kültürel yeniliklerin pek çoğundan, yeni askerî düzenlemeden ve pahalıya mal olan yeni donanmadan rahatsızlardı. Batılı olan her şeye muhalif değillerdi. Barok stilde kiliseler inşa ettirenler, Lehçe ve Latince öğrenenler, hatta Batı dinlerine merak salanlar da yine boyarlardı.

Kırılma noktası, 1698'deki *streltsı* ayaklanması ve yaklaşan İsveç Savaşı oldu. Ayaklanmanın gerçek sebebinin Sofya'yı yeniden tahta çıkarmak olduğunu varsayan Petro, boyarların ayaklanmanın esas mahiyetini sakladıklarından kuşkulanıyordu. Buna müsamaha gösteremezdi. Danimarka ve Polonya-Saksonya ittifakına katılıp İsveç'e karşı savaşa girme fikrini zihninde geliştirirken, Boris Golitsin gibi en yakın destekçilerinin, hatta gözdesi Lefort'un dahi ona muhalif olduğunu gördü. Boyarlara danışmaksızın gerekli an-

laşmaları yaptı ve orduyu yalnızca aristokratik kademenin değil, profesyonel askerî yetkinliğin de hakkını verecek biçimde yeniden düzenledi. 1698-1699'da, Rusya'yı boyar eli-tiyle modernize edemeyeceğine inanıyordu. Çok geçmeden Rusya'yı onlarsız modernize etmesinin de mümkün olmadığını öğrenecekti.

KAYNAKÇA

- Bushkovitch, Paul, "Aristocratic Faction and the Opposition to Peter the Great: The 1690's", *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte* 50, 1995, s. 80-120.
- Hughes, Lindsey, *Sophia, Regent of Russia 1657-1704*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1990.
- Soloviev, Sergei M., *History of Russia*, c. 25: Rebellion and Reform: Fedor and Sophia 1682-1689, Lindsey A.J. Hughes, çev. Gulf Breeze, Fla.: Academic International Press, 1989.

Deneyler Çağı (1700-1716)

1700'de yeni ordusu Narva'da girdiği ilk büyük savaşta yenilirken, Petro ülkesini yönetmek için geleneksel eliti yerinden etmektense görmezden gelme yolunu seçmişti. On yıl içinde, görevlerinin bu tür geçici önlemlere izin vermeyecek kadar büyük olduğunu fark etmiş ve Rusya'yı idare etmek için yeni yapılar yaratmaya başlamıştı. Bu yeni yapılarda konuşlandıracağı kadroyu esas olarak geleneksel elitin genç erkeklerinden ve kendisi rütbelerinin kaybolup gitmesine izin vermiş olsa da aileleri hâlâ toplumun zirvesinde bulunan eski boyarların oğullarından devşiriyordu.

* * *

1699-1708 arasında ön hazırlık yapılmaksızın oluşturulan yapılar, eski idare birimlerinin yerini bütünüyle almamıştı. Eski idari işler yapısı varlığını sürdürse de, birimlerin görevleri özel olarak bu görevlere atanan kişiler tarafından devralınmıştı. Petro, bu kadroların siyaseti koordine etmek üzere bir araya gelmeleri için bir Özel İdare Birimi kurmuştu; fakat bu birim pek seyrek toplanıyor ve sıradan finans konu-

larına eğilmekle yetiniyordu. Devletin idaresi çok büyük ölçüde bir avuç insanın elindeydi. Başlıca figür amiral, feldmareşal ve dış siyaset sorumlusu Fyodor Golovin'di. Diğerlerinin pek çoğu, örneğin Andrey Vinyus veya Aleksey Kurbatov daha aşağı kademelerdeydi; Petro genelde doğrudan bunlarla yazışırdı. Vinyus hem ağır silahların hem de Sibirya'dan gelen pek çok malın tedarik ve levazımından sorumluydu. Golovin'in de farklı farklı görevleri vardı; ayrıca ülkenin çeşitli bölgeleri onun denetimindeydi. Sonuç olarak, Golovin'in muazzam gücüne karşılık işi başından aşkındı.

Golovin feldmareşal olarak Petro'yla birlikte Narva'ya gitti. Narva'daki Estonya limanının İsveç'ten alınması Avrupa'ya açılacak pencere için atılan ilk adım oldu. İsveç Kralı XII. Charles'ın birkaç hafta içinde Danimarka'yı savaşın dışına itmesi ve II. Augustus'un Riga'ya çok yavaş ilerlemesi Ruslar açısından talihsizlik oldu. Petro, Narva'yı kuşatma altına alırken Charles hızla gelip 1700'ün Kasım'ında Rusları yenilgiye uğrattı. Petro'nun subaylarının çoğu ve pek çok askeri esir alındı; yeni askerler, atlar, üniformalar, bölükler için ulaşım araçları ve cephane temin edilerek ordunun sil baştan yapılandırılması gerekti. Hepsi birden Novgorod ve Pskov yakınındaki kuzeybatı sınırında toplanmak zorunda kaldı; çünkü Charles'ın ordusu hemen batıda, Livonya'da kamp kurmuştu. Petro, Charles'ın bir sonraki adımını nereye atacağını bir türlü kestiremiyordu.

1701'de Charles güneye, Polonya'ya doğru harekete geçti ve Petro'ya, çok ihtiyaç duyduğu alanı bıraktı; çar bunu, ordusunu yeniden donatmak için kullandı. Petro, aristokrat ve boyar olan B.P. Şeremetev'i feldmareşal olarak atadı ve İsveç'in ülke dışındaki topraklarını yakıp yıkacak olan ana ordunun başına getirdi. Petro, 1702'de Ingria'daki İsveç kalelerine yöneldi; Finlandiya Körfezi'nin güney kıyısı boyunca uzanan bu toprakları İsveç 1609-1618 yılları arasında Rus-

ya'dan almıştı. 1702'nin Sonbahar'ında Neva Nehri'nin Ladoga Gölü'nde doğduğu yerin yakınlarındaki Nöteborg'u aldı. Nöteborg, Petro'nun Schlüsselburg ("Anahtar Kale") diyerek yeniden adlandırdığı Ortaçağ Rusyası'ndaki Oreşek Kalesi'nin ("Ceviz") biraz iyileştirilmiş bir versiyonuydu. Nöteborg'un zaptı sırasında, o zamana dek esasen Petro'nun yakın bir dostu olarak tanınan Aleksandr Menşikov, Petro'nun kendisine ödül sözü vermesine sebep olacak denli sivrildi: Ruslar Ingria'nın geri kalanını da ele geçirdiklerinde, yönetimi Menşikov'a verilecekti.

Bu adım ertesi sene geldi. Küçük bir Rus birliği Neva Nehri'nden aşağıya doğru indi; amaç, Neva Nehri'nin Baltık Denizi'ne döküldüğü yerden birkaç kilometre ötedeki küçücük bir yerleşim ve kale olan Nyenskans'taki İsveç bataryalarını ele geçirmektir. Petro burada bir kale inşa edip yeni bir şehir kurmaya karar verdi; Rusya'nın Baltık kıyısındaki limanı olacak bu şehir, St. Petersburg'du. Oreşek gibi, bu bölge de 1618 öncesinde Rusya'ya aitti, ama önemli bir yerleşime veya limana sahip değildi; zira baş etmesi gayet zor olan bataklıklarla kaplıydı. Fakat 1703'te ilk olarak Hollanda'nın uyguladığı bataklıkları kurutmaya yönelik yeni metotlar her şeyi değiştirmişti; Petro, bunlardan Hollanda'ya yaptığı gezi sırasında haberdar olmuştu. Çalışmalar derhal başladı ve Petro'nun söz verdiği gibi idaresine Menşikov getirildi. Menşikov, Petro devrinin büyük bölümünde şehrin inşası ve korunması görevinde kaldı.

Menşikov'un yükselişi, Petro'nun sarayındaki karışıma yeni bir unsur eklemiş oldu. Golovin'le fena geçinmiyorlardı; fakat Golovin siyasetin idaresini yalnızca Petro'yla değil, Menşikov'la da paylaşmak zorunda olmaktan bıkip usanmıştı. Aristokratlar arasındaki hoşnutsuzluk hızla büyüyecekti; Menşikov aslında Petro'nun fikri olan siyasetten dolayı eleştirilmeye başladı. Bir sürü düşmanca dedikodu ya-

yıldı. Gya Menşikov ahşaba, hatta ahşap tabutlara bile vergi koymuştu ve toplanan para çara değil, onun cebine gidiyordu. Daha da fenası, bazı kişiler Menşikov'un çara büyü yaptığına inanıyordu; bir de çarın gözdesinin, şareviş Aleksey'in saçını şektiği, çarın ise hiçbir şey yapmadığı dedikodusu vardı. Prusya Elçisi Baron Johann Georg Keyserling'e göre yeni vergilerin görüşülmesi sırasında

bu yüzden feryatlar yükseldi ve çarın gözde yeni bir rt-be alacağı işin projeyi hararetle desteklediğinden, ona duyulan nefret günden güne arttı. Ülkenin en önemli kişileri de şok hoşnutsuzlar ve İsveç Kralı'nın ordusuyla bu sınıra gelip hoşnutsuzlara biraz nefes alma şansı vermesi halinde muhtemelen genel bir ayaklanma çıkacak olması da kaygılara yol açıyor.

Ayrıca Menşikov'un tüm balıkçılık faaliyetini, hatta Ukrayna'dakini bile kontrolü altına almasından da şikâyet ediliyordu. Gerçekten de yeni vergilerin pek çoğunun idaresi Menşikov'daydı. 1704'n başlarında Petro, değirmenlere, hamamlara ve başka kalemlere bir dizi yeni küçük vergi konması talimatı verdi. Yeni vergilerin hepsi Ingria Finleri Idaresi'ne gidiyordu. Bu dairenin yönetimi de Menşikov'daydı ve gelir, ordu ile yeni şehrin inşasına aktarılıyordu.

Menşikov'un çar üzerindeki etkisi, arkadaşlığın ve idari yetkinin ötesine geşmişti. 1703'te Petro'nun Anna Mons ile yıllardır devam eden ilişkisi sona erdi ve şok geçmeden onun yerini Marta Skavronskaya olarak bilinen Litvanyalı bir hizmetçi aldı. Marta, ynnda çalıştığı Livonya'daki Marienburg şehrinden saygın bir eğitimci ve dilbilimci olan Alman papaz Ernst Glck'le birlikte Rusya'ya gelmişti. Hikyesi hakkında rivayet muhtelif, fakat kısa süre işinde Petro'nun kardeşi Natalya'nın evinde çalışmaya başladığına dair güvenilir bilgiye sahibiz. Marta, Menşikov'un metresi ve

sonraki karısı Darya Arsenyeva ile yakın arkadaşıtı. Darya, Petro'nun annesinin hizmetinde bulunmuş olan soylu bir kadının kızıydı. Marta bu dönemde Petro'yla duygusal yakınlık kurarak Anna'nın yerine geçti; bu ilişki Menşikov'un etkisini pekiştirdi. Önceki yıllarda da benzer bir şey yaşanmıştı: Anna Mons da Lefort'un gücünü yansıtmakta ve pekiştirmekteydi. Kısa süre sonra Ortodoks Kilisesi'nde vaf-tiz olarak Katerina adını alan Marta, hızla sarayın en önemli isimlerinden biri haline geldi.

O yıllarda elitler arasında en ciddi rekabet, Menşikov ile Feldmareşal Şeremetev arasında yaşandı. Ingria'nın idaresi-ni üstlenen gözde, önemli askerî komutaları, yetki gücünü ve birlikleri Şeremetev'in elinden aldı. Keyserling, raporun-da şunları belirtiyordu:

Feldmareşal Şeremetev iki hafta önce buradan yüzü beş ka-rış ayrıldı, çünkü çarın gözdesi Aleksandr Daniloviç hem istediği zaman Şeremetev'in ordusunun en iyi ve deneyim-li subaylarını bulup kendi alayına kattı hem de en iyi zırh-lı süvari alaylarını aldı. Bu alayların Ingria'da geçecek süre boyunca onun komutası altında kalması gerekiyor; bu ko-nuda bazı şikâyetlerle çarın huzuruna çıkıp verdiği emre engel olmaya çalışan feldmareşal, oldukça ağır sözleri sine-ye çekmek zorunda kaldı.

1705'te Astraganlı *streltsi*'lerle şehir halkı, esas olarak üst-lerinin istismarına ve keyfi davranışlarına karşı isyan etti-ler; bunun yanında, sakal bırakma ve eski usullerin yeniden yürürlüğe konması gibi talepleri de vardı. Petro, Şereme-tev'i ordudan uzaklaştırıp isyanı bastırmak üzere gönderdi; bunun üzerine Moskova'da müthiş dedikodular dolaşmaya başladı: Şeremetev isyancıları öldürmeye istekli değildi, ama Petro katı bir baskı kurulmasını istiyordu (doğrusu, tam ter-siydi). Şeremetev isyancılarla anlaşmaya varacaktı. Isyancı-

ları ordusuna katıp Menşikov'u düşürecekti. Bunların hiçbirisi gerçekleşmedi; feldmareşal şiddetli bir hücumla isyancıları bozguna uğratarak şehri aldı. Yine de dedikodular, memnuniyetsizliğin ölçüsünü ve Şeremetev'in popülerliğini ortaya koyuyordu.

Yeni Danimarka temsilcisi Georg Grund, Petro'nun yeterli zamanı olsa reformlarını uygulayabileceğine, ama her şeyin onun üzerine kaldığına inanıyordu. Hasta düştüğü veya öldüğü takdirde tüm reformlar ve savaş sona erecekti. Ne yazık ki bu, varisi Aleksey Petroviç için de muhtemelen tahtın sonu anlamına gelecekti; çünkü "halkının saygısını kazancak şekilde yetiştirilmemişti." Herkesin malumu olan gözde, "müthiş niteliklere sahip olduğuna tüm Rusya'nın kani olduğu" Şeremetev'di, esas destekçileri de çara muhalif eski boyarlardı. Bu grup, Şeremetev'i seviyordu da, "çünkü büyük bir generaldi ve babası da büyükbabası da onların komutanlarıydı; bu nedenle her bakımdan aralarında en fazla sivrilmiş olan O'ydu."

1706'nın sonunda ordu içindeki çekişme nihayet çözüldü. O yaz Golovin aniden öldü; o sıralar Menşikov, Petro'nun biricik gözbebeği idi. Baş koordinatör rolü şimdi, daha alt kademeden memurların yardım ettiği Menşikov'a geçmişti. Ordunun başına İskoç-Avusturyalı profesyonel asker Georg von Ogilvy'yi getirme girişimiyle yaşanan kısa bir maceradan sonra Petro, Şeremetev'i ilk feldmareşal olarak atadı. Çar, Şeremetev'in popüleritesinden korkmuyordu. Menşikov'a süvari birliğin sorumluluğunu verdi, böylece feldmareşal ile gözdesi arasındaki potansiyel çatışma alanını daraltmış oluyordu. Ordudaki rekabetlerin çözülmesinin sivil idare üzerinde de önemli bir etkisi oldu; çünkü Menşikov her ikisinde de önemli rol oynuyordu. Golovin'in yerine Menşikov'un geçmesiyle yönetimin Petro ve gözdesi etrafında merkezileştirilmesi siyaseti sürdürülmüş oluyordu.

Ordudaki uzlaşma kısa süre içinde sağlanamadı; çünkü 1706'da XII. Charles, Polonya ve Saksonya Kralı II. Augustus'u mağlup etmeyi ve onu Polonya tahtından indirmeyi başardı. Augustus küçük düşürücü bir anlaşma imzalamak zorunda kaldı; ardından Charles, Polonya tahtına İsveç'in kuklası olan Stanislaw Leszczyński'yi (1677-1766) getirdi. Artık Petro'nun tek bir müttefiki dahi kalmamıştı. 1708 Yaz'ında Charles ordusuyla doğuya hareket edip Polonya üzerinden Rus sınırına doğru ilerledi.

O dönemde Petro, geçici düzenlemeler yaparak idareyi Menşikov ve birkaç başka güvenilir danışmanla yürütme girişiminden vazgeçmişti. Onların yerine, ülkeyi dokuz vilayete (*guberniya*) ayırmıştı. *Gurbeniya*'ların yöneticileri, vergi tahsili, yerel finansal ihtiyaçların karşılanması, emrinde hizmet vereceklerin atanması ve adalet konularında tam yetkiliydiler. Yalnızca ordu için gereken çok büyük miktarları devredecekler ve her bakımdan yalnızca çara karşı sorumlu olacaklardı. Petro bu makamlara gözdelerini atamadı; tek istisna Menşikov'du ve onun valiler arasındaki tek müttefiki ise himayesindeki Gagarin'di. *Guberniya*'ların çoğu aristokratlara gitti. Yeni sistemin uygulandığı ilk yıl olan 1709'da görev yapan güçlü valiler şunlardı:

Petersburg: Prens A.D. Menşikov

Arhangelsk: Prens P.A. Golitsin

Moskova: Tihon Streşnev

Smolensk: P.S. Saltikov

Kazan: P.M. Apraksin

Kiev: Prens D.M. Golitsin

Voronezh: F.M. Apraksin

Azov: İ.A. Tolstoy

Sibirya: Prens M.P. Gagarin

Bu dokuz kişiden yalnızca Menşikov, himayesindeki Prens Gagarin ve I.A. Tolstoy yüksek aristokrasiden gelmiyordu; elbette Gagarin'le Tolstoy da soyluydu.¹ Tolstoy'un kardeşi Petr, İstanbul'da görev yapan önemli bir diplomatı ve ileride daha yüksek kademelere gelecekti. Apraksin ve Saltikov, kız kardeşlerinin Petro'nun üvey kardeşleri Fyodor ve Ivan'la evlenmeleri neticesinde çarla akraba olmuşlardı. Streşnev, Petro'nun çocukluğundaki özel öğretmenin oğluydu ve Petro'nun büyükannesi tarafından bizzat çarın akrabasıydı. Geriye kalan ikisi, yani Prens Golitsin ve Salikov, büyük önem taşıyan sınır bölgelerinin idaresi gibi mühim görevleriyle dikkati çekiyorlardı. Kırım'a, Osmanlı İmparatorluğu'na ve ayrıca Polonya'ya bakan, Ukrayna bölgesindeki Kiev esas merkezdi. Smolensk ise Moskova'dan batıya uzanan yol üzerindeki anahtar kale ve ana şehirdi. Polonya'dan gelen bir istilacı gücün önce Smolensk'i alması gerekiyordu. Arhangelsk, Rusya'nın dış ticaretinin merkeziydi. Bu aristokrat idareciler stratejik sınır bölgelerini ve devasa toprakları kontrol etmelerine karşın, bu görevlere getirilmelerinin nedeni deneyimleri değildi. Yalnızca Menşikov ve Streşnev önemli mevkilerde hizmette bulunmuşlardı (Streşnev, Askerî Idare'nin [Razriyad] başkanlığını yapmıştı). Sonraki gelişmeler, yeni atanan kişilerden bazılarının Petro'nun sadık destekçileri bile olmadıklarını gösterecekti; zira Petr Apraksin de Prens D.M. Golitsin de farklı zamanlarda Petro'ya ve vasiyetlerine karşı geleceklerdi. Fakat Charles'ın durmaksızın doğuya hareket ederek Moskova'ya yaklaşıyormuş gibi görüldüğü bu dönemde, Petro orduyu izlerken, onlar ülkenin iktidarını ellerinde tuttular. Charles, Rus elitinin de halkı-

1 Rusya'da prens ve ailesinin unvanları mutlaka aristokratik statü anlamına gelmiyordu. Bir prensin tüm oğulları ve kızları bu unvanı miras aldıklarından, birkaç nesil sonra her prens sülalesinde, unvan taşıyan fakat serveti ya da önemli bir mevkii olmayan kişilerin sayısı fazlasıyla artıyordu.

nın da memnuniyetsizliğinin gayet farkındaydı ve niyeti, aristokratları Petro'nun yerine geçirmek, hatta belki de ülkeyi farklı eyaletlere bölmek için bunu kullanmaktı. İsveç, doğu sınırında modern ve güçlü bir Rusya'yı hiç mi hiç istemiyordu.

Bu amaçlara ulaşmak için Charles'ın öncelikle Moskova'ya ulaşması lazımdı. 1708 yılı boyunca doğuya doğru ilerledi. Petro, İsveç ordusu Rusya sınırına ulaşana kadar savaşmamak konusunda kesin bir karar vermişti; çünkü bir yenilgi yaşanması durumunda ordusunu kolaylıkla takviye edebilmek istiyordu. Charles'ın planlarında geniş yer tutan hoşnutsuz soylulardan çekinmiyordu. İlk aşamada zafer kazanan Charles oldu: Temmuz 1708'de Polonya'nın doğu kesiminde yer alan Golovçino'da Prens Repnin'i yendi ve yolu izi olmayan ormanlardan, geri çekilen Rusların erzaklarına el koyduğu köylerden geçerek ilerledi. Çatışmalar devam ederken, İsveç ordusunun subayları, Rusların, bilhassa şimdiye kadar Petro'ya sorun yaratan astsubayların savaşmayı öğrenmekte olduklarını korkuyla fark etmeye başladılar. XII. Charles'ın ordusunda gönüllü olarak bulunaniskoç Yüzbaşı James Jeffreyes şu raporu veriyordu: "İsveçliler şimdi, Moskovalıların derslerini, önceki dönemde Narva ve Fraustadt'takinden çok daha iyi öğrenmiş olduklarını ve hem disiplin hem de yiğitlik bakımından, Saksonlar'dan üstün değillerse de onlarla eşit olduklarını teslim ediyorlar ve 'süvari birliği bizimkilerle baş etcek gibi değil tabiki, ama piyadeleri karşımızda dimdik duruyo' diyorlar..." İsveç ordusunun yiyeceği ve cephanesi tükenmeye başlamıştı. Charles, General Löwenhaupt'a ikmal kervanına ve yeni birliklere katılmak üzere Riga'dan güneydoğuya doğru ilerlemesini emretti. Bu sırada İsveç kralı Rusya sınırına varmış bekliyordu. Beklediği, muhtemelen ayaklanma haberi idi, ama hiçbir haber gelmedi. Birkaç gün sonra güneye, Ukrayna'ya

dönmeye karar verdi. O bölgenin daha yumuşak olan havası, en azından teorik olarak, daha bol ikmal malzemesi anlamına geliyordu.

Petro, takviye birliklerinin yaklaştığını öğrendi ve zaman kaybetmeden ikmal kervanını dağıtarak Lesnaya'ya hücum etti (28 Eylül-8 Ekim 1708); Löwenhaupt kralın yanına kaçmış, yanında yeni birlikler, yani doyurulacak yeni adamlar getirmişti. Charles, güneye hareket etti. Sefer sırasında yaşanan tek aristokratik hoşnutsuzluk, Ukrayna hetmanı Ivan Mazepa'nın ve ona bağlı bazı Kazak subayların İsveç tarafına geçme kararı alması oldu. Birkaç bin Kazak, sınırda İsveç kralına katıldı. Charles bütün Kazak ordusunu bekliyordu, fakat öyle olmadı. Kazak erler, Menşikov'u Baturin'deki direnişin merkezini dağıtmak üzere gönderen ve Ivan Skoropadskiy'in seçimden yeni hetman olarak çıkmasına uğraşan Petro'ya bağlı kalmıştı. Petro, Charles'ın hareketini durdurmuş oluyordu.

Ana ordusunu, Ukrayna'daki kışlaklarda bulunan İsveçlilerin peşinden, onları izleyip rahatsız etmesi için güneye yürüttü. İlkbahar geldiğinde Charles yeniden kuzeydoğuya doğru yola çıktı, fakat önce müstahkem şehirleri almak istiyordu. Mayıs ayında küçük bir Ukrayna şehri olan Poltava'yı kuşattı. Şimdi Petro da savaşa hazırdı. Ordusunu şehrin birkaç kilometre kuzeyindeki bölgeye getirdi ve Charles'ın saldırmasını bekledi. Beklenen saldırı 27 Haziran (8 Temmuz) 1709'da gerçekleşti. Öğle vaktinde her şey olup bitmişti bile; İsveç kesin bir yenilgi yaşamıştı. Ruslar, Türkiye'ye kaçan Charles ve onun şahsi muhafızları hariç, tüm orduyu ele geçirdi. Bu haber Avrupa'da şok etkisi yarattı ve uluslararası sistem bir gecede baştan inşa edildi. Rusya artık başlıca güçlerden biriydi. Petro, Danimarka ve Saksonya-Polonya ile ittifakını yeniden inşa etme sürecini hızlandırdı. Ertesi yıl da, Livonya ve Estonya'da kalmış olan İsveç'e ait şehirleri (Riga

ile Reval) ve Finlandiya'nın güneydoğusundaki Viborg'u ele geçirdi. Böylece hem yeni başkente uzanan yolları güvenli kıldı hem de üç önemli ticari limanı almış oldu.

Memlekette reform

Rusya'nın askerî ve uluslararası konumunda yaşanan radikal değişim, Petro'ya iç meselelere el atma imkânı sağladı. Birkaç yıl içinde Rusya'daki resmî ve gayriresmî güç yapısını yeniden inşa etti. 1708-1709 seferi sırasında Menşikov'a rakip olacak yeni bir gözde meydana çıkmıştı: Prens Vasiliy Vladimiroviç Dolgorukiy, ülkenin en aristokratik boylarından birinin mensubuydu. Moskova'da yapılan Poltava zafer geçidinde, çarın bir yanında Menşikov diğer yanında Dolgorukiy yürüyordu. Petro 1711'de, metresi Marta, Ortodoks ismiyle Katerina ile evlenebileceğini açıkladı. Bu, özel hayatını düzene sokar, Katerina'dan olan kızlarını meşru çocukları haline getirir ve sarayda bütünüyle yeni bir gruplaşma yaratırdı.

Petro'nun resmî iktidar yapısını da değiştirme isteğinin ilk işareti muhtemelen 1710'da geldi. O yılın kordiplomatları, Petro'nun onları, nadiren kullanılan Kremlin Sarayı'nda, geleneksel Rus tarzından ziyade Avrupalı ama yine de ihtişamlı bir biçimde organize edilen resmî görüşmelere davet etmeye başladığını kaydediyorlardı. Orduyla birlikte kamp kurulan ve Preabrazenskoye'deki mütevazı evde geçirilen günler sona ermiş gibi görünüyordu. Esas önemli gelişme, 1711'de Senato'nun kurulmasıydı. Bu, ilk başta Türklere karşı düzenlenen kısa süreli Prusya Seferi sırasında ilişkileri yürütmek için yapılan geçici bir düzenleme mahiyetindeydi.² Se-

2 Osmanlılar, İsveç'in müttefiki olan Fransa'nın teşvikiyle 1711'de Rusya'yı savaş ilan etmişti. Petro'nun ordusu Prusya Nehri boyunca Osmanlıların elinde bulunan Moldavya'ya doğru ilerledi ve kısa sürede etrafı sarıldı. Ruslar, bu sırada Azov'u verip yeni *guberniya*'ları dokuzdan sekize indirme şartlarını im-

nato'nun görevi, sekiz "büyük" *guberniya*'ya ilişkin siyaseti koordine etmek, valilerin topladıkları vergileri bir araya getirip ödemeleri yapmak, temyiz mahkemesi görevi görmek ve alt kademelerin atamalarını denetlemektir. Ayrıca Senato'nun emrinde yolsuzlukları (*fiskalı*) araştırarak istihbarat görevlileri bulunmaktaydı; çünkü Petro, memurlarının görevlerini ne denli kötüye kullandıklarını fark etmekteydi.

1711'de atanan senatörler çok seçkin bir grup değildi: En kıdemli aristokrat üye Prens V.V. Dolgorukiy'in kardeşi Mihail'di; senatoda onun dışında, boya bağlı kişilerden olan donanma yetkilisi Grigoriy Plemmyannikov yer alıyordu. Senatörler arasında Feldmareşal Şeremetev'e bağlı iki kişi vardı: Bunlardan biri, ordunun eski maaş kâtibi M.M. Samarin, diğeri ise yine benzer bir mevkide bulunan V.A. Apuhtin'di. Yeni *guberniya*'ların valiliği görevinde bulunmuş olan Senatör Tihon Streşnev de Prens Petr Golitsin de aristokratlardı ve kimseye bağlı değillerdi. Benzer şekilde, Patrik Yoakim'in yakını olan Senatör Ivan Musin-Puşkin, yabancı ülkelerin ileri gelenleriyle Latince konuşan iyi eğitilmiş bir kimseydi ve onyıllardır hem sarayda hem hükümette önemli bir figürdü. Manastırlara küçük bir ödenek vererek kilisenin sahip olduğu geniş toprakların gelirlerini toplayıp Petro'nun hazinesine aktaran Manastır İdaresi'nin başındaydı. 1708-1709'daki valilik atamalarında olduğu gibi, Menşikov'un durumu yine iyi değildi; çünkü aristokratların ve himayelerindekilerin arasında ona bağlı olan tek kişi Volkonskiy'di.

Daha kıdemsiz aristokrat senatörlerin resmin dışına itilmesiyle ve tam da bu zamanda Senato'nun başına büyük ölçüde rastlantı eseri yeni ve güçlü bir başkanın gelmesiyle Senato'nun karakteri hızla değişti. Prens Yakov Fyodoro-

zakere ederek Türklerle (Türk idarecilerin çoğu savaşmak istemiyordu) ateşkes anlaşmasına vardılar. Petro kendisini ve orduyu Ağustos 1711'de zor durumdan kurtarabildi. Kesin bir barış mutabakatına varılması ise yıllar alacaktı.

viç Dolgorukiy, 1700'deki Narva yenilgisinden beri İsveç'te savaş esiriydi. İsveç, gitgide kritik bir noktaya sürüklendiği 1711'in Bahar'ında Dolgorukiy'i ve bir grup başka Rus tutsağı, nispeten rahat olan Stokholm'den İsveç'in kuzey ucundaki bölgelere gönderme kararı almıştı. Bothnia Körfezi'ne giden bir gemiye bindirilen Dolgorukiy ile arkadaşları geminin kontrolünü ele geçirerek rotanın Rusya'ya çevrilmesini istediler. İsveçli kaptan bunu yapamayacağını, çünkü yolu bilmediğini söyledi. Bunun üzerine Prens Yakov –sonradan Petro'ya yazacağı gibi– gemicilerin koruyucu azizi olan Aziz Nikola'ya güvenerek gemiyi Rusya'nın yeni fethettiği Estonya'ya sağ salim ulaştırmayı başardı. Bu cesur kaçışın hikâyesini zevkle dinleyen Petro, Dolgorukiy'i derhal Senato başkanlığına getirdi. Dolgorukiy mensubu olduğu boyunca en yaşlı üyesiydi; 1684-1686 arasında Fransa elçisi olarak görev yapmış ve Petro'ya tahta çıktığı günden itibaren hizmet vermişti. Onun atanması, aynı zamanda, çarın yeni gözdesi Prens V.V. Dolgorukiy'in, kardeşi Mikail'i, himayesindeki Plemyanikov'u ve Senato'daki tüm boyların en yaşlı ve yetkili temsilcisi olan Prens Yakov'u yanına alması anlamına geliyordu. Yeni oluşturulan kurumlarda bir rolü olmasına karşın egemenliği bulunmayan Menşikov'un ezici gücü bir kez daha azalıyordu. Elbette halen Ingria valisiydi; burasının savunma ve yönetim işlerinden ve yeni şehir St. Petersburg'un inşasından sorumluydu. Petro 1712-1713'te hükümeti St. Petersburg'a taşımaya başladığından bu görevin önemsiz olduğu söylenemezdi, ama merkezî idarenin yeni araçları Menşikov'un değil, eski aristokrasinin ve aristokratlara bağlı kişilerin elindeydi.

İlleride göreceğimiz gibi, Menşikov ile Dolgorukiyler arasındaki rekabet kişisel olmanın ötesine geçmişti. Dolgorukiyler ve müttefikleri, yeni idare biçimlerini kullanmaktan mutluluk duymalarına rağmen, Petro'nun siyasetine gitgi-

de daha fazla karşı çıkar olmuşlardı. Fakat Dolgorukiylar de diğerk aristokrat senatörler de, saf Ortodoks inancının yaşadığı günlerinin hasretini çeken ve Avrupa kültüründen bihaber olan eski boyarlardan değillerdi. Tıpkı, Katolik inancından çok etkilenip işi neredeyse din değiştirmeye vardi-ran Şeremetev gibi, Dolgorukiy de dar Ortodoksluğa yakınlık duymuyordu. Kendi içinde önemsiz olan Grigoriy Tveritinov hadisesi, onun bu konudaki görüşlerini açıkça ortaya koyuyor.

Tveritinov, Moskova'da yaşayan bir cerrahtı. O dönem cerrahlık, temel eğitim gerektirmesine rağmen, Avrupa'da olduğu gibi Rusya'da da berberliğe yakın bir meslek olarak görülüyordu. Tveritinov, cerrahlığın yanında Latince ve Almanca da öğrenmiş gibi görünüyor. Arkadaşlarından ödünç aldığı din konulu kitapları okumaya başlayan cerrah, yabancı meslektaşlarıyla bu konuda konuşuyordu. Ortodokslukta ikonalara gösterilen saygı nedeniyle inancından şüphe etmeye ve kendi başına yarı-Protestan bir öğreti geliştirmeye başladı. 1713'te birileri inançlara aykırı fikirleri olduğunu ihbar etti; işkence altında sorgulandıktan sonra St. Petersburg'a kaçtı. Orada Senato'nun, özellikle de Yakov Dolgorukiy'in himayesinde bir yere yerleşti. Kilise'nin başında bulunan Rızan Metropolit Ukraynalı âlim Stefan Yarovskiy öfke-den deliye dönmüştü ve acıması yoktu: Tveritinov'un ve himayesindekilerin idamını istiyordu. Fakat senatörler pes etmeyeceklerdi; özel bir dava görüldü (Menşikov, Streşnev, Musin-Puşkin ve Kiev valisi Prens D.M. Golitsin ile) ve Stefan mahkûmiyet kararı alınmasını sağlayamadı. Sonunda, 1716'nın başlarında Petro, davanın kapatılmasını emretti ve Tveritinov'a hatasını itiraf edip bağlı olduğu piskoposun gözetiminde kalma şartı koşuldu. Tövbe etmeyen müritlerinden biri idam edildi. En büyük cezanın verilmesi konusunda direten Stefan, Senato'nun olduğu kadar Petro'nun da ka-

rarıyla kaybetti.³ Aristokrat senatörler, sırf Kilise'yi hoş tutmak için Tveritinov'u idam etmeye yanaşmamışlardı.

Menşikov ile senatörler arasında, kültürel ve dinsel konularda radikal biçimde farklı bakışlara sahip olmalarından bağımsız, hakiki bir rekabet vardı. Bunun su yüzüne çıkması, Menşikov'un geçici de olsa çarın güvenini kaybetmesine mal olan ufak tefek hataları neticesinde oldu. İlk hata, sürmekte olan İsveç Savaşı'yla bağlantılı arap saçına dönmüş siyasetlerden çıktı. Yaşanan yenilgilerden sonra, İsveç'in Otuz Yıl Savaşları'ndan altmış yıl önce alınmış olan Kuzey Almanya'daki dış toprakları (Bremen, Stralsund, Stettin ve başka yerler) kıskanç komşuları için açık hedef haline gelmişti. İsveç topraklarıyla yalnızca Danimarka ve Saksonya-Polonya değil, Hanover ve Prusya da ilgileniyordu. Petro, St. Petersburg'u ve fethettiği diğer yerleri elinde tutmayı garantileyemediğinden XII. Charles'a şartlarını kabul ettirebilmek için onunla savaşmayı sürdürmek, başka bir deyişle müttefiklerinin İsveç'in Almanya'daki dış topraklarını almasına yardım etmek durumundaydı. 1713'te Menşikov'u, bu küçük ama değerli toprakları, Danimarka'yla ve diğer güçlerle işbirliği halinde İsveç'ten zorla alacak bir Rus ordusunun başına getirdi.

Geride kalan İsveç sahra birliği Holstein'da müttefiklere teslim olunca Menşikov'un başı Petro'yla derde girdi. Çarpışmaların büyük kısmını Rusya yaptığından, Petro esirlerin büyük kısmını almak ve onları Narva'da esir tutulan Ruslarla değiş tokuş etmek için Charles'a karşı kullanmak istiyordu. Menşikov bunu yapmayı başaramadı; Petro'nun kulağına derhal Menşikov'un rüşvet aldığı dedikoduları geldi. Bu olumsuz gelişmenin ardından gelen aylarda, Menşikov'un ordusu bazı Prusyalıların yardımıyla Stettin şehrini

3 Stefan'ın tek tesellisi, Tveritinov'a ve Protestanlığa saldırma ve Kilise'nin ve din adamlarının otoritesini savunma konusunda tesirli bir risale (*Kamin Veri*, "İnanç Kalesi") yazmak oldu. Petro bunun basılmasına izin vermedi.

İsveç'ten aldı. Petro'nun da onayladığı üzere şehri Prusya'ya verdi, fakat Petro'nun onaylamadığı koşullarla. Çar küple-re bindi ve diplomatlarına, Berlin'le yapılan anlaşmayı yeni-den yazmalarını emretti.⁴ Kendi içinde önemsiz olan bu me-seleler, Menşikov'un efendisi çarın gözündeki kıymetini fe-na halde zedeledi.

Meseleler aylarca gündemde kaldı. Petro'nun ordusu 1713-1714'te Finlandiya'yı İsveç'ten aldı; böylece çara ge-lecek barış görüşmeleri için büyük bir pazarlık kozu verili-yor ve İsveç tamamen izole ediliyordu. Zaferi, 27 Temmuz 1714'te Hangö Takımadaları Savaşı'nda İsveç'e karşı aldığı küçük ama hayati önemde bir deniz galibiyetiyle perçinlen-di. XII. Charles, birkaç ay sonra Türkiye'den çıkıp düzeni yeniden tesis etmeyi denemek üzere krallığına döndü; Pet-ro ile müttefikleri daha ciddi bir savaşın yolda olduğu kay-gısına kapıldılar.

Yine de Petro, St. Petersburg'a dönüp bir süreliğine do-nanma zaferini kutlama fırsatı buldu. Hemen ardından bam-başka bir meseleye eğildi: Menşikov ve diğer memurlar ara-sında yaşanan büyük çaplı yozlaşmayı ortaya çıkarmıştı. Menşikov'un 23 Kasım 1714'teki isim gününden sonra, Pet-ro, keşfettiklerini anlatmak üzere Menşikov'la bir araya gel-di. Danimarka temsilcisi Peter Falck, Petro'nun iki saat sü-ren nutkunu şöyle özetliyordu:

Evet Aleksandr! Bugün, inançsızlığının işaretlerini gör-düm. Ben seni hiçlikten alıp yükselttim, sense kendini be-

4 Holstein Dükü teslim şartlarının görüşüldüğü müzakerelere katıldı. Ticari se-beplerle şehri mutlaka isteyen Prusya, Holstein ve Menşikov'la, şehri Holste-in'la Prusya'nın müşterek olarak almasını öngören ve Rusya adına, Petro'nun müttefikleri olan Danimarka'ya karşı Holstein'ın taleplerini destekleme konusun-da Prusya'ya yardım taahhüt eden bir anlaşma yaptı. Petro, Prusya'nın Stettin'i almasına karşı değildi, ama Danimarkalı müttefiklerine karşı Holstein'ı destek-lemesi söz konusu bile değildi; bu nedenle, Prusya'yla bu maddeyi içermeyen yeni bir anlaşma için müzakereye girdi.

nim üzerime çıkardın; beni soyduğunu gayet iyi biliyordum ve buna müsaade ettim, fakat şimdi, yüz binler değil milyonlar çaldığından ve sırf bu yıl içinde bir milyondan fazlasını iç ettiğinden de haberim var. Prens Menşikov özür dilemek istedi ve başka şeylerin yanı sıra, siz Majestelerinin [Danimarka Kralı] kendisine hakkındaki şikâyetlerinizin ardından, çarın kendisini artık sevmediğini iyice gördüğünü söyledi. Çar, bahanesi kalmadığını söyledi ve Holstein'da ne yaptığını iyi bildiği, bunun için onu henüz affetmediği cevabını verdi. Çariçe araya girmek istediye de, çar ona "Hanımefendi bu konu üzerinize vazife değil. Kızgın değilim, yalnızca gerçekleri anlatıyorum ve bunu samimiyetle yapıyorum" dedi. Prens Menşikov başkasından yardım alamayacağını görünce ağlamaya başladı ve "efendim, her şey sizin" sözlerini de ekleyerek, efendisi çara her şeyi alması için yalvardı.

Çar bu olaydan sonra suçlamalar hakkında geniş bir soruşturma başlattı ve Menşikov'un korktuğu başına geldi: Soruşturmayı yöneten en büyük rakibi Prens V.V. Dolgorukiy'di. Komisyon düzinelerce memuru tutukladı; bunların çoğu Menşikov'un yardımcıları (Ingria Vali Yardımcısı Yakov Rimskiy-Korsakov) veya ona bağlı kişiler, örneğin G.I. Volkonskiy, Sibirya valisi Prens M.P. Gagarin ve hem Menşikov'a hem de çara yakın bir deniz kuvvetleri memuru olan Aleksandr Kikin'di. Petro gelecek yıllarda Kikin isminden nefret edecekti.

Menşikov'un entrikaları ortalığa serildi. Orduda ve St. Petersburg'un inşaatında kullanılacak malların tedariki için gider kalemini şişirerek haksız kazanç sağlamıştı. Tahıl fiyatlarını ve Amsterdam'da bulunan kendisine ait acentenin getirdiği lüks malların fiyatlarını manipüle etmişti. Devlet hazinesinin parasını kendisi için harcamış ve giderleri gizlemişti. So-

nunda, yasadışı kazancının hazineye dönmesi için bir milyon rubleyi aşkın, müthiş bir ceza ödemeye mahkûm edildi.⁵ Kendisine bağlı muhafızları ve askerî birlikleri dağıtmak zorunda kaldı ve bazı başka ayrıcalıklarını da yitirdi; fakat idarecisi olduğu daireyi ve unvanını yitirmedi. İşlediği suçlara ortak olan Rimskiy-Korsakov, Senatör Prens Volkonskiy ve ayrıca yol-suzluğu idare etmiş olan Senatör Aputkin kırbaçlandı, burun delikleri yırtıldı ve Sibirya'ya sürüldüler. Buna karşılık Kikin işin içinden sıyrıldı: Fiziksel bir cezaya çarptırılmadı ve önce Kazan'a, ardından Moskova'ya sürüldü. 1715'in Yaz'ında St. Petersburg'a döndü. Anlaşıldığı kadarıyla Menşikov için de Kikin için de aracılık yapan, Petro'nun karısı Katerina'ydı. Kikin konusunda yaptıklarından pişman olacaktı; çünkü Kikin cezadan kurtulmasına rağmen öfkeyle dolmuştu.

1715'te Menşikov, Petro üzerindeki etkisini kaybetmiş ve çarın iki gözdesinden biri olma statüsünden orta dereceli bir idare memuru seviyesine gerilemiş gibi görünüyordu. Ardından kader iki farklı yoldan onun adına devreye girdi: İlki, 1715 Sonbahar'ında iki varisin birden doğmasıydı; ikincisi ise Senato'nun savaşı yönetme konusunda yaptığı hatalar oldu. Senato'nun hatası, eğer gerçekten öyle olmuşsa, Petro'nun Danimarka'da, İsveç'in güney sahillerine çıkarma yapmak üzere bir Rus-Danimarka ortaklığı kurma çabası sırasında gerçekleşti.⁶ Petro sonunda bu yolculuğu iptal etti, ama Finlandiya'daki oyalama harekâtı zaten devam ediyordu. Bu, Senato'nun çuvalladığı, Finlandiya'daki eşzamanlı yanılmacaydı.

5 Bu miktarın ne anlama geldiğini göstermek için 1709'da Rusya'nın tüm bütçesinin üç buçuk milyon ruble ve giderlerinin bundan biraz yüksek bir miktarda olduğunu, 1720'de ise yedi milyon olacağını belirtelim.

6 Çıkarma manevrası Danimarka'nın 1658'de kaybettiği eyaletleri geri alması ve XII. Charles'ın barış yapmak zorunda bırakılmasına imkân tanıyabilirdi. Petro'nun o bölgede bulunan generalleri ve Moskova'da bulunan Menşikov, İsveç ordusunun hâlâ aşılması zor ve Danimarkalıların güvenilmez olduklarını öne sürerek bu fikre karşı çıkmışlardı.

Plana göre İsveç'e baskın yapmak üzere Finlandiya'nın güneybatısına bir kolordu ve kadirga filosu gönderilecek ve İsveç birliklerinin güneyden çekilmesini sağlamak üzere küçük bir çıkarma yapılacaktı. Fakat Prens M. M. Golitsin'in komutasındaki ordu taarruza geçeceği noktaya gelene kadar yiyecek stoku azalmaya başlamıştı bile. Golitsin, yiyecek ikmalini yapılmasını istemek için St. Petersburg'a ardı ardına ulaklar gönderdi; fakat çarın yokluğunda bu tür meselelerden sorumlu olan Senato hiçbir şey yapmadı. Golitsin'in Petro'ya gönderdiği mektuplar sayesinde acil istekler Senato'ya iletil-di; fakat netice, Menşikov'la ağız dalaşı oldu. Ağustos'ta salgın ve açlık, Rus ordusunda on kişiden birinin ölümüne yol açmaktaydı; Menşikov, o noktada idareyi eline almaya karar verdi. St. Petersburg Limanı'ndaki tüm gemilere el konmasını emretti, bulabildiği yiyecek stokunun tamamına el koydu ve bunları, yaşanacak felaketi engellemek için tam vaktinde Golitsin'e gönderdi. Ardından Petro'yu olaylardan haberdar etti. Menşikov yeniden çarın lütfuna mazhar olmuştu; Petro, ertesi yıl yapılacak seferi planlarken senatörlere "Bu kez cevap verecek olan sizsiniz" diye yazdı. Dolgorukiy, her ne kadar Menşikov'un hırsızlık yaptığını ortaya çıkarsa da, Petro onu affedecekti (ve para cezası verecekti); senatörler ise çarın lütfundan daima mahrum kalacaklardı.

Aleksey Petroviç

Menşikov'un Petro üzerindeki tartışmasız etkisini geri kazanmasına yardım eden diğer şansı ise 1715 Sonbahar'ında gerçekleşti. Petro'nun karısı Katerina'nın, Petr Petroviç adındaki erkek çocuğunu doğurduğu günlerde, Aleksey'in karısı Charlotte de Petr Alekseyeviç adıyla vaftiz edilen oğlunu, yani Petro'nun torununu doğurdu. Herkes Çareviç Aleksey'i Rus tahtının varisi olarak görüyordu; fakat

Petr Petroviç'in doğumu potansiyel bir rakibin varlığı anlamına geliyordu. Avrupa'da erkeklerin sırasını izleyen, açık bir veraset düzeneği mevcuttu; buna göre, Petro'nun kaç tane başka oğlu olursa olsun taht Aleksey'in oğluna kalacaktı. Gerçi Rusya'da da mutasit durum buydu ve en büyük oğul babasının ardından tahta çıkıyordu, ama yine de bunu öngören resmî bir kanun bulunmuyordu. Dahası, Rusya'nın miras gelenekleri, Avrupa'dan farklı olarak küçük kardeşlerin dışarıda bırakılmasını icap ettirmiyordu. Hatta zamanında Rusya'da, tahta geleceği varsayılan varisin oğlundan olma torunun yerine ikinci oğlun tahta çıkması gibi bir olay bile yaşanmıştı.⁷ İşte bu yüzden, teorik olarak artık tahtın iki olası varisi vardı: Aleksey ve Petro'nun yeni doğan oğlu Petr Petroviç. Katerina'nın ve müttetiki Menşikov'un ikinci seçeneekten kârlı çıkacakları ortadaydı.

Petro'nun en büyük oğlu Çareviç Aleksey ile ilişkileri yıllardır kötüye gitmemiş olsaydı, iki oğlun doğumu pek de büyük bir değışikliğe yol açmazdı. Petro'nun 1698'de Evdokia'dan boşanmasının ardından, oğlan annesinin yanından alınmış, boşanma süreci tamamlanınca Petro onu Menşikov'a emanet etmişti. Bu durum gelenekler açısından büyük bir kırılmayı temsil ediyordu; çünkü o güne kadar çarın oğullarının eğitmenleri daima büyük soylular ve sık sık da akrabalar arasından seçilirdi. Gelenek aynı zamanda, oğulların, onlara okumayı, yazmayı ve diğer önemli konuları öğretecek uzman kişilerin (bunlar genellikle eğitilmiş papazlar olurdu) eline verilmesini buyuruyordu. Petro ile Menşikov bu rolü üstlenecek öğretmeni yurtdışında aradılar ve sonunda Heinrich Huyssen adlı bir Alman baronda karar kıldılar. Aleksey, baronun vesayeti altında Avrupa usulü eğitim aldı. Almanca, biraz Lehçe, Latince ve Fransızca öğrendi; o dö-

7 1505'te III. Ivan'ın ikinci evliliğinden olan küçük oğlu III. Vasiliy, çarın ilk karısından olan en büyük oğlu Dmitriy'i tahttan indirip yerine geçmişti.

nemde genç Avrupalı soyluların ve prenslerin aldıkları laik bilgi birikimini edindi. Eğitimi çok parlak geçmemiş olsa da, geleceğin hükümdarlarının ihtiyaçlarına uyarlanmış olan ahlak eğitimini almış ve ayrıca tarih, coğrafya, askerî ilimler ve aritmetik alanlarında bilgi sahibi oldu. 1707'de Petro, 17 yaşındaki Aleksey'i Moskova'nın savunmasından sorumlu kılmış, ona şehirde yapılan güçlendirme faaliyetini yürütmesi ve XII. Charles oralara ulaştığı takdirde ve ihtiyaç doğması halinde, birliklerin çarpışmaya hazır halde bulunmalarını sağlama emri vermişti. Aleksey, Poltava sonrasına kadar bu işle meşgul oldu.

İsveç'e karşı kazanılan zaferle birlikte, Petro'nun Avrupa'daki itibarı aniden müthiş arttı ve hemen o dönemde oğlunun evlenme vaktinin geldiğine karar verdi. Avrupa'nın asil ailelerindeki gelin adaylarını araştırdıktan sonra, 1710'da Braunschweig-Wolfenbüttel Dükü'nün kızı Charlotte'yi beğendi. Burası küçük fakat çevresi geniş bir Alman dukalığıydı: Charlotte'nin kız kardeşi, ülkesini Viyana'daki sarayından yöneten Kutsal Roma İmparatoru VI. Karl'la evliydi. Petro Aleksey'den, Almanya'ya, onun yanına gitmesini istedi. Bunun üzerine çareviç, Saksonya'nın o dönem revaçta olan başkenti Dresden'e geldi. Aleksey orada, Charlotte'nin yakınlarının rehberliğinde eğlenceli zaman geçirdi; kraliyet tiyatrosunda sergilenen Fransız komedilerini izledi, aristokrat hanımefendilerle flört etti. 1711 Sonbahar'ında Torgau'da, elektör prenslerden birinin dul karısının sarayındaki şapelde evlendi.

Aleksey'le karısı St. Petersburg'a hemen gitmediler. Petro ısrarla oğlunun o dönemde büyük kısmı Polonya'da konuşlanmış olan ordunun ikmalini yapmasını rica ediyordu. Aleksey, neredeyse altı ayını Polonya'nın kuzeyindeki Torun'da geçirdi; bu arada parası tükeniyor, Charlotte'den uzakta geçirdiği zaman gitgide uzuyordu. 1713'te yeni Rus

başkentine vardıklarında türlü türlü tören yapılsa da, Charlotte sıcak bir şekilde karşılandığını hissetmemişti. Ona gerçekten yakınlık gösteren tek kişi Petro'ydu ve yeni gelin, Katerina ile Menşikov'un Aleksey'i rakip addettiklerini, kocasıyla kendisinin başına çorap örmeye çalıştıklarını görebiliyordu. Kralın gözdesi, Aleksey'e, Charlotte'nin kibirli bir kadın olduğunu ve kendisini sevmediğini; çareviçin ona nasıl davrandığı düşünülürse bunun hiç de şaşırtıcı olmadığını söylemişti. Charlotte, bir mektubunda annesine şunları anlatıyordu: Aleksey, kendisine, onu zerre kadar önemsemediğini söylemiş, Charlotte de ona, Almanya'da bir ayakkabıcının ya da terzinin bile karısına Aleksey'in ona davrandığı gibi davranmadığı cevabını vermişti. Aleksey'in cevabı şöyle olmuş: "Almanya'da değilsin, buradasın." Aleksey, karısını her geçen gün daha da açık bir biçimde görmezden geliyordu. Habsburg Elçisi Pleyer, 1713 Ağustos'unda "çareviçin Alman beğenisinden ve âdetlerinden pek de nasibini almamış olduğunu; zamanının çoğunu Moskovalı papazlarla ve kötü, sıradan arkadaşlarıyla geçirdiğini; ayrıca kendisini içkiye verdiğini" bildiriyordu.

Aleksey'in pek çok arkadaşının sık sık kilisede boy göstermesi, Aleksey'in Eski Moskova fanatizmini ve usullerini özleyen muhafazakâr dindarlardan olduğunun işaretiydi. Aslında Aleksey, dinî görüşleri bakımından Şeremetev'e veya Metropolit Stefan Yavorskiy'e yakındı; yani Katolik inancına dair kitaplar okuyor, Ortodoks olmayanlarca yazılan itiraf-lara yoğun bir ilgi duyuyordu, ama neticede Ortodoks inancına sadıktı. Kiev'deki Ukraynalı din adamlarıyla ve pek çok yerel keşiş ve papazla iyi dost olan Kiev Valisi Prens D.M. Golitsin'le yazışıyor ve kitap değiş tokuşu yapıyordu. İlk başlarda, Stefan Yavorskiy de, Aleksey'i Petro'nun alternatifi olarak görmüştü. Stefan, bilhassa yeni kurulan *fiskalî*'nin, Kilise'nin elindeki, hazineye aktarılmış olması gereken pa-

rayla ilgili gerçekleri meydana çıkarması ihtimaline öfkeliydi. 17 Mart 1712'de bunlar hakkında bir vaaz verdi. Sorumsuz iftiracılar olduklarını söyleyerek *fiskalı*'dakilere saldırırken, hassas mevzulardan bahsediyordu. Karılarını başlarından savanlara, Ortodoks inancının buyurduğu tüm oruçları tutmayanlara, yani çarın da mensubu olduğu bir gruba saldırdı. Vaazının sonunda çareviçe göndermede bulunarak, o gün yortusu kutlanan adaşı Aziz Aleksiyus'u andı: "Evini bıraktı, o da kendisine yabancı haneler arasında gezerdi; ana babanı bıraktın, tıpkı onun gibi; kölelerden, hizmetkârlardan, tebaadan, arkadaşlardan, eşinden dostundan mahrum kaldın, tıpkı onun gibi; Tanrı'ya adanmış bir adamsın, o da öyleydi ve Tanrı'nın gerçek hizmetkârlarındandı. Dua edelim, Tanrı'nın azizi, adaşını koru, biricik umudumuzu." Stefan vaazında Senato'yu bile hedef almıştı; zira ertesi gün o dönemin senatörleri, *fiskalı* hakkında tek söz etmeyip buna karşılık halkı isyana teşvik ettiği, çarın haysiyetine dokunduğu şikâyetiyle ona geldiler. Metropolit, gayet ikiyüzlü bir biçimde sözleriyle belli bir kişiye atıfta bulunma niyeti olmadığını iddia ederek Petro'dan af diledi. Aleksey Kilise için kadim inanca dönüş umudu değil, sadece reformcu çara karşı finansal olarak ve diğer bakımlardan korunma umuydu. Öte yandan, Menşikov'la Katerina'nın düşmanı haline gelmekteydi.

1714'te Petro yönetimde oğlunun yardımını almak için son bir kez çabaladı; fakat fazla bir şey elde edemedi. Menşikov'un yıldızının söndüğü dönem boyunca çoğu zaman hasta olan Aleksey hakkında pek az şey duyuyoruz. 1715'in sonlarında iki potansiyel varisin doğumu üzerine baba ile oğlun hem siyasal hem de şahsi ilişkileri patlama noktasına geldi. Bunun nedeni, doğumun hemen ardından yaşanan bir sorundu: Petro, Aleksey'i veya onun oğlu ve kendisinin torunu olan Petr Alekseyeviç'i değil, yeni doğan oğlu Petr

Petroviç'i varisi olarak gördüğünü açıkça dile getirdi. Aleksey'in mutsuz karısı Charlotte'nin doğum sırasında ölmesi işleri daha da karmaşık bir hale getirdi. Evlenmediği takdirde Aleksey'in başka varisi olamayacaktı.

Oğlunun doğumu şerefine düzenlenen kutlamalardan birinde Petro, Fransa Kralı XIV. Louis'nin yalnızca iki ay önceki ölümünün ardından yaşanan naiplik süreci hakkında Danimarka Elçisi Hans Georg von Westphalen'la uzunca bir konuşma yaptı. Çar konuyu açıp Westphalen'a, XIV. Louis'nin Fransa'nın en büyük kralı olduğunu, onun müthiş ve kahramanca eylemlerine hayranlık duyduğunu anlattı. Gelgelelim, kendisinden sonra yerine geçecek kişilerle ilgili yapmış olduğu düzenlemeler konusunda aynı fikirde değildi: Kralın ikinci kuşaktan torunu olan XV. Louis üzerinden Orleans Dükü naip olmuştu. Eğer XIV. Louis ikinci kuşaktan torununda gelecekte iyi bir hükümdar olacağına dair bir ışık görmüşse, çocuğu onu kolaylıkla zehirleyebilecek ve tahta kendisi geçebilecek birinin ellerine bırakmamalıydı. Eğer dük bizzat kral olacak bir adamsa ve XV. Louis, söylendiği gibi o kumaşa sahip değilse, XIV. Louis işi dolandırmayıp Orleans Dükü'nü halefi ilan etmeliydi. Westphalen, Fransa'daki temel yasalara göre, Louis'nin varisi ergenliğe varana kadar, naiplik görevini kraliyet ailesindeki en yakın akrabasına emanet etmek zorunda olduğu cevabını verdi. Fransa Kralı her istediğini kral ilan edemezdi; zira o durumda yasa geçersiz ve hükümsüz kalır, ayrıca böyle bir karar iç savaş çıkmasına yol açabilirdi. Petro, Danimarka elçisinin sözleri üzerine adeta bir tirat attı. Bu konuşma, 1715 Sonbahar'ında oğluna yazdığı ve düşüncelerini anlattığı mektuplardan bile daha açıklayıcı:

Peki, dedi çar, öyleyse kendisine müreffeh ve güçlü kuvvetli bir ülke kurmak için hayatını yüz defa ortaya koymuş,

sağlığını feda etmiş, itina ve yeteneğiyle meseleleri bir çözümlük noktasına getirmiş, öyle bir nokta ki bu, kendisi de ülkesi de tüm komşularının saygı ve korku duyacakları bir hal alsın... İşte bu kişi, sizin varsayımınıza göre kesinlikle emeklerinin meyvelerini, hepsini birden mahvetsin diye, bir aptalın ellerine bırakmaya mecbur.

Aslına bakarsanız ben aynı fikirde değilim. Bana göre doğru olan, bir hükümdarın kendisini topraklarını genişletmeye, ülkesini daha da bayındır kılmaya adanması ve kendi kendini yemesi değil, aynı zamanda meydana getirdiği eseri ölümünden sonra nasıl koruyacağını da bilmesidir ki bunu, onun elde ettiklerini ve kurduklarını korumakla yetinmeyip geri kalan planlarını da uygulayabilecek bir halef edinmek konusunda özenli davranarak yapabilir. Peki ya tebaasından birini seçmesi gerekirse? Siz, diye devam etti, damarlarındaki kandan daha kıymetli olması gereken ülkesini koruyup kollayacak bir prens, kan bağına değıştirmeyi başarabilirse onu zalimlikle mi suçlayacaksınız? Ve ben, ben devletin sırf yerleşik veraset kanununa kurban edilmesini en büyük zulüm sayarım.

Veraset, Petro'nun düşüncesinde en hassas meselelerden biri haline gelmişti. Aleksey'in, kendisinin elde etmiş olduğu hemen her şeye karşı olduğuna dair en ufak bir şüphesi yoktu.

Petro, torununun doğumuna kayıtsız kalmış, fakat kendi oğlunun doğumundan müthiş sevinç duymuştu. Havai fişeklerin atıldığı, bira ve votka ikram edilen muazzam kutlamalar yapılmasını emretti. Tüm şehir ve saray sarhoş olmuştu. Menşikov öylesine içmişti ki Petro'nun kendisine verdiği mücevherlerle bezeli nişanlardan birini kaybetti; bir asker onu yolda bulup kendisine getirene kadar da bunu fark etmedi. Ne yazık ki Aleksey'in oğlu gözle görülür şekilde sağ-

lıklı, Petro'nunki ise fena halde hastalıklıydı ve uzun yaşamayacağı benziyordu.

Vaftiz törenlerinin tamamlanmasından kısa süre sonra Petro, Aleksey'e bir mektup yazdı. Aleksey'i askerî meselelerde ihmalle, ülkeyi yönetme konusunda genel anlamda bir uygunsuzlukla ağır şekilde eleştiriyor ve kendi vasiyetiyle onu mirasından mahrum bırakmakla tehdit ediyordu. Aleksey, 31 Ekim'de babasına cevap yazdı. Ülkeyi yönetmek için zekâyâ ve fiziksel güce sahip olmadığını, "çürük" olduğunu kabul ediyordu. Babasından kendisini veraset sırasından çıkarıp yerine yeni doğan kardeşi Petr Petroviç'i getirmesini istiyordu. O sıralarda hasta olan Çar Petro, oğluna ancak 19 Ocak 1716'da cevap yazdı:

Son hatırlatma.

Hastalığım nedeniyle bir karar veremediğim için şimdi cevaplıyorum: İlk mektubuma cevaben yazdığın mektubunu okudum. Yalnızca verasetten bahsetmişsin ve bana, zaten daima benim olmuş olan her şeyi teklif etmişsin. Pe ki neden, benim mektubuma uygun bir cevap yazmadın? Orada senin bahsettiğin tek şey olan bedensel güçsüzlükten çok, irade ve meselelere karşı tutku eksikliğinin hakkındaki yazmıştım. Ayrıca, yıllardır senden hoşnutsuz olduğuma aldırıyor, bunu görmezden geliyorsun. Üstelik ben bu konuda daha önce de pek çok şey yazmış olduğum halde. Bu yüzden, babanın emrine pek aldırış etmediğini düşünüyorum. Bu son mektubu yazmaya beni iten de bu: Zira benden şimdi korkmuyorsan, ileride vasiyetime nasıl sadık kalacaksın? Yemin edecek olsan bile, kalbinin katılığı sana inanmamı imkânsız kılıyor. Bir de, Davud'un şu sözü var: Her insan bir yalandır [Mezmur 116, 11 = 115, 2]. Ayrıca vasiyetimi gerçekten yerine getirmek istesen de, aylıklıkları yüzünden şu anda etkili olmayan ve senin şimdi-

lerde çok meyilli olduğu koca sakallar⁸ seni yönlendirebilir, sıkıştırabilirler.

Peki ya, doğumunun karşılığını babana nasıl ödeyeceksin? Aynı olgun çağına geldiğinde katlanılmaz kederlerim ve zahmetlerim konusunda elimden tutacak mısın? Hayır, hem de hiç! Benim görev bildiğim her şeyden ziyadesiyle nefret ettiğin ve nihayetinde onları yok edecek kişi olduğun, herkesin malumu. Bu sebeple, şu anki gibi, ne idüğü belirsiz halde kalman mümkün değil; ya davranış tarzını değiştirir ve kendini içtenlikle varis olmaya değer biri haline getir ya da bir keşiş ol. Bunlardan biri gerçekleşmeden ruhumun huzur bulması imkânsız, özellikle de şimdi bu denli hastayken. Bu mektubu alır almaz kararını bildir, yazılı olarak ya da yüz yüze. Bunu yapmadığın takdirde seni bir canı yerine koyacağım.

Aleksey, cevabını ertesi gün birkaç satırlık bir mektupla verdi: Keşiş olmayı seçiyordu. Petro, oğluna tekrar düşünmesi için zaman verdi.

Aleksey'in düşünüp taşınması uzun zaman aldı. Sesinin soluğunun çıkmadığı aylar boyunca, Petro'dan gizli, 1714'te yolsuzluktan hüküm giymiş olan Aleksandr Kikin adlı deniz kuvvetleri memuruyla ve rejimden hoşnutsuz olan başkalarıyla verdiği söz hakkında konuştu. Bazıları pes edip bir manastıra gitmesini veya babasının serzenişlerini kabul edip gelecekte yaşanacak olayları beklemesini öğütledi. Daha etkin bir yol öneren başkaları da vardı; bunlar Aleksey'e, Karğaşa Devri sırasında yaşanan Sahte Dmitriy'in hikâyesini ve Stuartlar'ın, Fransız yardımıyla İngiltere tahtını geri alma girişimlerini hatırlatıyorlardı.⁹

8 "Koca sakallar" ifadesiyle boyarlara ve soylulara sakallarını kesmelerini emrettiği 1698'de sakallarını korumalarına izni verilmiş olan din adamlarını kastediyor.

9 1688 Devrimi'yle [Şanlı Devrim] İngiltere ve İskoçya Kralı II. James tahttan indirilmişti. O ve oğlu James Stuart, tahtlarını geri almak için Fransız birlikleriyle-

Bu sırada, Petro savaşıla ilgili planlarını sürdürüyordu: Başarısız işgal için Danimarka'ya gitti ve Senato'nun yaz aylarında oyalama planını yüzüne gözüne bulaştırmamasının ardından Menşikov'u yeniden gözdesi konumuna getirdi. Sonra Avrupa'ya yapacağı yolculuğa Aleksey'i de çağırды; çünkü yeniden Hollanda'ya gitmeyi ve bu kez Fransa'ya geçmeyi planlıyordu. Bu davetler, belli ki Aleksey'in uygun bir biçimde davrandığı takdirde manastıra gönderilmeyeceğini ve eskisi gibi varis olabileceğini ima ediyordu, ama çareviç çara itaat etmedi. Belki de yeniden gözde olan baş düşmanı Menşikov'la gelecekte yaşayacaklarından korkuyordu. Buna karşın, 26 Eylül 1716'da Menşikov'a Almanya'da babasına katılacağını söyleyip St. Petersburg'dan ayrıldı. Senato tarafından uğurlandığı sırada, Prens Yakov Dolgoruki'yin kulağına eğilip "Beni yüzüstü bırakma" diye fısıldadı.

Aleksey babasının yanına gitmedi. Yanına yalnızca metresi Yefrosinya'yı ve birkaç hizmetkârını alarak ölen karısı vesilesiyle akrabası olan Kutsal Roma İmparatoru VI. Karl'dan, Petro'ya karşı yardım istemek için Viyana'ya gitti. Rus sarayındaki kavgalar böylece ortalığa dökülmüş oldu.

* * *

Petro'nun Avrupa'dan ilk dönüşünün ve ülkeyi uygun bir biçimde ve sadakatle yönetme konusunda yakınlarına da boyarlara da güvenemeyeceğine kanaat getirişinin üzerinden on sekiz yıl geçmişti. O günden sonra on yıl boyunca işleri, gözdesi Golovin'le, ardından Menşikov'la ve ayrıca Vinys ya da Kurbatov gibi daha düşük kademedeki idarecilerle birlikte yürütmüştü. Başlarında boyarların bulunduğu idari kurumları atlayıp mektuplarını doğrudan bu kişilere ya-

le İskoçya'ya veya İrlanda'ya çıkarma yapmak için tekrar tekrar girişimde bulundular. 1715'te İskoçya'ya düzenledikleri ilk seferde geçici bir başarı elde ettiler. Son girişimlerinde ise ordunun başında James Stuart vardı ve yıl 1745'ti.

zıyordu. Duma'ya atama yapmayı ve Boyar Duması'nı toplamayı bırakmıştı. En önemli kararlar, anlaşmalar, savaşlar, kültürel alandaki değişiklikler ve yeni vergilerle savaş harcamalarını yedeklemek üzere gerekli idari yapı –ve St. Petersburg'un sıfırdan inşası– konularında Golovin veya Menşikov dışında kimseye danışmamıştı.

Petro, böyle bir siyasetin uzun vadede işleyeceğini düşünmüşse de yanılmıştı. Tek bir önemli hususu, yani aristokratlarla birlikte çalışmak zorunda olduğunu erkenden kavradı ve Şeremetev'i ordunun başkomutanlığına getirdi. Şeremetev, ilk başta soylular ve ordu mensupları arasındaki hoşnutsuzların umudu olsa da, Ogilvi'nin onun yanına atanması girişimine de Menşikov'un giderek genişleyen askerî rolüne de göğüs gerebilmişti.

Petro, yalnızca 1708 tarihli dokuz “büyük” *guberniya* kurma planından faydalanarak aristokratları yeniden orduya dâhil etme siyasetini, kamu alanındaki benzer bir siyasetle birleştirme kararı almıştı. Bu plana göre altısı büyük aristokratlardan olan dokuz adam tüm ülkeyi aralarında paylaşacak ve her biri kendi bölgesinde neredeyse tam yetki sahibi olacaktı. Onların üzerinde yalnızca Petro bulunacaktı. Bu düzenlemenin de acemice olduğu kanıtlandı: Aslında Rusya'nın merkezî hükümeti yoktu ve çar, koordinasyonu tek başına sağlayabilecek durumda değildi. Rusya'yı yalnızca çarın yokluğunda idare edecek bir komite sıfatıyla kurulan Senato, devletin merkezî kurumu haline geldi. Petro artık, eskiden olduğu gibi daha düşük kademedeki memurlarla değil, çoğunlukla Senato'yla yazışlıyordu. Senato aristokratlardan ve onlara bağlı kişilerden meydana gelen bir kurum olma yolunda ilerledi ve zaman içerisinde daha aristokratik bir kimlik kazandı. Sarayda olduğu gibi Senato'da da baskın figürler, iki Prens Dolgorukiy'di; bu noktaya Petro'nun Prens V.V. Dolgorukiy'i gözdesi yaptığı 1710'dan itibaren ve Men-

şikov'un gözden düştüğü 1713-1716 arasında gelmişlerdi.

Dolgorukiylar ile müttefiklerinin hâkimiyeti, sadece bir grubun diğer grubun yerine getirilmesi anlamına gelmiyordu. Dolgorukiylar, Çareviç Aleksey ile yakın bir ittifak içindeydiler; Aleksey'in babasına olan muhalefeti, reformların ve kazanımların da büyük kısmına karşı apaçık bir muhalefet anlamına geliyordu (dinî gelenekçilik bir efsane değilse). Bu, Senato'nun ve çareviçin muhalefetine, hem şahsen Petro hem de Rusya'da yaptığı değişiklikler için bir tehlike yaratması demekti. Petro, elitlerin muhalefetine mahiyetini ancak sonradan keşfedecekti; fakat o an için oğlunun ortadan kaybolup Avusturya'ya gitmiş olması, başlı başına ciddi bir kaygı sebebiydi.

KAYNAKÇA

- Bushkovitch, Paul, *Peter the Great: The Struggle for Power 1671-1725*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.
- Englund, Peter, *The Battle of Poltava: The Birth of the Russian Empire*, Londra, Golancz, 1992.
- LeDonne, John P, *Absolutism and Ruling Class: The Formation of the Russian Political Order 1700-1825*, New York, Oxford University Press, 1991.

Kriz ve Çözüm (1716-1725)

Petro 1716'ya gelindiğinde gerek Senato gerek eyalet valiliği gerekse orduda, hükümetin idaresini yeniden Rus aristokrasisinin ellerine bıraktı. İki Prens Dolgorukiy ve onların mütefikleri Menşikov'u bastırmış gibi görünüyorlardı, ta ki çarın gözdesi, yaza doğru etkili bir dönüş yapana kadar. Petro'nun oğlu Çareviç Aleksey'in kaçışıyla Menşikov'un eski konumuna kesin bir biçimde döndü, aristokratlar ise mağlubiyeti tattılar.

* * *

Çareviç Aleksey St. Petersburg'dan ayrılırken, nereye gideceğini hiç kimseye söylememişti; bu sayede Viyana'da geçirdiği ilk haftalarda başını dinleyebildi. Şehre varır varmaz şansölye yardımcısı Kont von Schönborn'un yani Friedrich Karl'ın sarayına gitti. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun karmaşık yapısı içinde Schönborn'un ünvanı, imparatorun Almanya'nın büyük kısmıyla ve ayrıca Avrupa'nın kuzey ve doğusuyla ilişkilerinden sorumlu olduğu anlamına geliyordu. Kont sonradan, misafirinin gece vakti çıkagelmesine,

özellikle de babası çara karşı imparatorudan koruma istemesine şaşırdığını itiraf edecekti. İmparatorun konseyi bu meseleyi tartışmak için toplandı ve Aleksey'in tam olarak neden korktuğunu ve ne istediğini öğrenmek için özel bir temsilci gönderdi. İddialara göre Aleksey, bir yandan babasının vasetinden çıkarılmaktan, diğer yandan da canını yitirmekten korkuyordu. İmparatorluk hükümetinin aldığı karar kayıtlarda bulunmamaktadır; fakat çok geçmeden onu ve metresi Yefrosinya'yı önce Tirol'e, ardından Napoli'ye (o dönemde Avusturya toprağıydı) naklettiler.

Petro 1716'nın Aralık'ında, yani Aleksey'in Viyana'ya varışından hemen önce, oğlunun kayıp olduğunu fark etti. Aleksey evliliği dolayısıyla imparatorla akraba olduğundan nereye gittiğini tahmin etmek zor değildi. Petro, Viyana'ya bir mektup yazdı. Aldığı kaçamak cevaplar işe yaramadı, ama Rus Elçisi Veselovskiy, çareviçin Tirol'da olduğunu çarçabuk öğrenmeyi başardı. Petro, Preabrazenskiy muhafızlarından Yüzbaşı Aleksandr Rumyantsev'i, oğlunun izini sürmek üzere oraya gönderdi. Bu kez de Rumyantsev, kısa sürede Aleksey'i Napoli'de buldu. Bunun üzerine Petro, VI. Karl'a yeniden yazarak, oğlunu dönmeye ikna etmeye çalışacak bir elçi göndermesine izin vermesi için ricada bulundu. Bahsi geçen elçi, İstanbul'daki eski Rus sefiri Petr Tolstoy'du.

Tolstoy, Aleksey'i düşüncesinin savunulur tarafı olmadığı ve babasının merhametine sığınması gerektiği konusunda ikna etti. 1717 Ekim'inde Aleksey, yanına Yefrosinya'yı da alıp Rusya'ya doğru yola çıktı. Bu küçük grup Habsburg topraklarından geçmekteyken, imparatorluk hükümeti başka bir çözüm için son bir girişimde bulundu. Tolstoy ile Aleksey'i Moravya'da durdurdular; Viyana'da ise imparatorun Gizli Konferans'ında seçenekler gözden geçiriliyordu. Şansölye yardımcısı, Aleksey'in yoluna devam et-

mesine izin verilmesi gerektiğini; zira *babasına karşı çıkarılacak bir isyanı yönetmesi için gereken kararlılık ve cesareten yoksun olduğunu* öne sürdü. Karl, Aleksey'le isyan çıkarması konusunda bir gizli anlaşma yapmıştı. Viyana açısından bu, mükemmel bir plandı; çünkü Habsburglar, Petro'nun Kuzey Avrupa'da artan gücünden korkuyorlardı. İlk bakışta, Aleksey onlara kolay ve ucuz bir çözüm sunuyor gibi görünüyordu.

Çareviç yalnızca imparatorun yardımını almaya çalışmakla yetinmemişti. 1717 Yaz'ında, Hollanda'da diplomatik görevle bulunan İsveç Kralı'nın temsilcisi Baron Georg Heinrich von Görtz'le buluşması için bir elçi gönderdi. Aleksey'in elçisi, Görtz'e XII. Charles'ın Aleksey'i himayesi altına almasını teklif etti ve olumlu cevap aldı; fakat İsveçli bakan, kralıyla görüşmeden anlaşmayı sonuçlandırmazdı. Sonuçta, ulaşımın yavaşlığı ve savaşın yarattığı karışıklıklar yüzünden Charles'la bu konuyu ancak aylar sonra konuşabildi. İsveç Kralı, teklif konusunda istekli bir tavır sergiledi. Görtz de Aleksey'e yazarak, onu desteklemek üzere Viyana'nın sunabileceğinden daha iyi ve Rusya'ya çok daha yakın bir yerde konuşlanmış bir ordu sözü verdi. Ne yazık ki İsveçli temsilci de mektubu da Aleksey'e ulaşamadı; çünkü Aleksey çoktan ülkesine doğru yola çıkmıştı.

Soruşturma ve dava

Çareviç, Moskova'ya Ocak 1718'de vardı ve derhal Petro tarafından, kaçıışı ve niyetleri hakkında sorguya çekildi. Anlaşıldığı kadarıyla Aleksey, Napoli'de, Rus tahtını ele geçirme mücadelesinde Kutsal Roma İmparatoru tarafından silahlı olarak destekleneceği konusunda övündüğünü itiraf etti. Bu cevap, Petro'nun yalnızca kapsamlı bir soruşturma başlatmasına değil, aristokratları, resmî yetkilileri, subayları ve

bir kısım Moskovalıyı ertesi pazartesi Kremlin'e çağırmasına sebep oldu. O gün, Aleksey herkesin önünde taht üzerindeki hakkını Petro'nun henüz çocuk olan oğluna bıraktığını bildirdi. Orada toplanmış olanlar, resmî açıklamayı imzaladılar. Rizan Metropolit'i Stefan Yavorskiy imzasını atarken ağlıyordu.

Petro, davanın Petr Tolstoy'un yönetiminde soruşturulması için Gizli Servis denilen yeni ve ayrı bir daire kurdu. Soruları birkaç meseleye odaklanıyordu: Çareviçe kaçma öğüdünü veren kimdi? Kaçacağını ve nereye gideceğini kimler biliyordu? Sorgulamalar sırasında elbette Petro hakkında pek çok olumsuz fikir dile getirilse de, araştırmayı yürütenler salt görüş kabilinden şeylerle ilgilenmiyorlardı. Aleksey'in tüm akrabalarını ve arkadaşlarını araştırdılar ve Aleksey'in annesi ile Petro'nun eski karısı olan Evdokya'nın suçlarını ortaya koyan kanıtlar bulmakta gecikmediler. Evdokya, Suzdal'daki manastırda yaşadığı halde, asla Petro'nun emrettiği gibi gerçek bir rahibe olmamıştı. Petro'nun vefat edeceğine dair türlü türlü önsezisi olan ve rüyalar gören yerel kilise adamlarıyla pek çok kez görüşmüş, üstelik bir de sevgilisi olmuştu. Bunlar, Evdokya'ya ve çevresindekilere karşı ayrı bir dava açılmasına yol açtı, ama onun veya çevresinden birinin Aleksey'in kaçışında rol oynadığına dair bir kanıta rastlanmadı. Bu dava, taşralı soylular ve din adamları arasında büyük bir memnuniyetsizlik olduğunu, yani Petro'nun zaten bildiği bir şeyi gösteriyordu.

Kaçak çareviçin iki işbirlikçisi olduğu hızla anlaşıldı. Biri, 1714'te yolsuzluktan hüküm giyen deniz kuvvetlerinde memur Aleksandr Kikin'di. Kikin, Rusya'da Sahte Dmitriy'in ve İngiltere ile İskoçya'da James Stuart'ın başlarına gelenleri hatırlatarak, Aleksey'e ısrarla kaçmasını önermişti. Evdokya'nın kardeşi ve Aleksey'in dayısı olan Avram Lopuhin, yeğeninin Avusturya'da olduğunu biliyordu ve davayla ilgi-

li olarak Habsburg Elçisi Otto Pleyer'le konuşmuştu. İşe karışanlar arasında bir de, Rusya eliti içinde çok daha büyük önem taşıyan P.M. Apraksin ve Prens V.V. Dolgorukiy bulunuyordu. Önce Dolgorukiy tutuklandı. Bu, daha iki yıl evvel çarın gözdesi Menşikov'un yerini almanın eşiğine gelmiş bir adam için muazzam bir itibar kaybıydı. P.M. Apraksin, haftalardır tutuklanmayı bekliyordu; kardeşi Amiral Fyodor Apraksin ise yardım istemek için Menşikov'un kapısını aşındırıyordu. Bu yalvarışlar muhtemelen işe yaradı; zira Petr Apraksin Şubat başında tutuklanmasına rağmen, bir ay geçmeden tehlikeyi atlattıverdi.

Dava, martın ortasında hızla sonuca bağlandı. Evdokya'nın davasına karışanların birçoğu, çara yönelik suikast planı yaptıkları gerekçesiyle idam edildi. Evdokya ise, St. Petersburg yakınındaki Schlüsselburg Kalesi'ne hapsedildi. Aleksey'in, metresi Yefrosinya'nın, birkaç düzine şahidin ve tutuklunun, Petro'nun peşinden St. Petersburg'a gitmeleri emredildi. Dönüşte Aleksey, Petro'nun sarayının yanında ev hapsine alındı; hatta birkaç resmî dinî törene bile katıldı. Fırtına dinebilirmiş gibi görünüyordu.

Fakat öyle olmadı; çünkü Nisan sonunda çok büyük ihtimalle Yefrosinya'nın safça itirafları sayesinde Petro bazı yeni bilgiler edindi: Aleksey, Avusturya ve İtalya ziyaretlerinde görüştüğü kişilere, ülkesindeki aristokratlar arasında ve orduda birçok taraftarı bulunduğunu ve babasını tahttan indirmesinin hiç de zor olmayacağını söylemişti. Aleksey bu sebeple işkence altında yeniden sorgulandı ve 16 Mayıs'ta baklayı ağzından çıkarıp arkadaşlarının ve taraftarlarının yer aldığı uzunca bir liste saydı. Onları, ne çara karşı komplo kurmakla hatta ne de onun planlarından haberdar olmakla suçladı, ama onlara ihtiyacı olduğunda kendisini destekleyeceklerine güvenmiş olduğunu belirtti. VI. Karl'ın kendisine bir ordu tahsis edeceğine dair vaadine bel bağlamış ol-

duğunu da itiraf etti.¹ Petro, şimdi ciddi bir ikilemle karşı karşıyaydı. Yalnızca Aleksey'in hizmetkârlarının, evinde görev yapan papazın ve diğerlerinin değil, Dolgorukiy ile bazı başka aristokratların da sorguları yeniden başlatıldı. Neticede, çareviçin çizdiği tablo tasdik edildi. Petro, ya ibret olsun diye birkaç kişiyi cezalandırarak davayı kapatacak ya da Rus elitine mensup pek çok kişi aleyhine dava açacaktı ki o durumda, devletin istikrarını bozmayı göze alması gerekiyordu. Danimarka elçisi durumu şöyle yorumluyordu:

Rusya tacının yaşça en büyük prence [Aleksey Petroviç] kalmasını isteyenlerin sayısı öylesine fazla ki çar, eğer tüm din adamlarının ve eski soylularının başlarını vurdurmak istemiyorsa pek çok insanın olayla ilişkisini örtbas etmeli.

Petro, daha güvenli olan yolu seçti. 14 Haziran 1718 Cumartesi günü Senato'yu, devlet bakanlarını, diğer memurlarla görevlileri ve Kutsal Ruh'tan yardım dilemek için din adamlarını topladı. Hepsini Senato binasına götürdü ve oğlunun işlediği, hakkında kanıt niteliğinde bir kutu dolusu mektup bulunan suçları duyurdu. Din adamlarından ve illeri gelenlerden, onu yargılayıp hükmü bildirmelerini istedi. Aralarından düzinelerce kişinin adının çareviçin verdiği ifadelerde anıldığını söylemeye gerek bile yok.

Üç gün sonra, 17 Haziran'da Aleksey yeniden Senato önüne çıkarıldı. Resmî rapor, Aleksey'in içeriği çok kısıtlı görünen beyanatının yalnızca kısa bir özetini sunuyordu. Çareviç, Avram Lopuhin'in İmparatorluk Büyükelçisi Pleyer ile irtibata geçerek kendisinin Viyana'ya kaçışı olayına karıştığına dair ifadesini tekrarladı. Sonra, Menşikov'u, Tolstoy'u ve öteki önde gelenleri bir kenara koyarak, Tihon Nikitiç Streşnev gibi, eski usule bağlı insanlara güvenmiş olduğu-

1 Petro, Aleksey'in tarafına İsveç'in desteğini sağlama girişimi hakkında herhangi bir şey açıklamadı.

nu anlattı. Ayrıca kendisine, babasından daha akıllı olduğunu, ama insanları tanımadığını söylemiş olan Prens Vasiliy Dolgorukiy'in sözleriyle de umuda kapılmıştı. "Sen" demişti Dolgorukiy, "akıllı insanları daha iyi tanıyacaksın". Dai-ma halka (*narod*) ve 1712'deki vaazından sonra Metropolit Stefan Yarovskiy'e güvenmişti. Petro ağladı ve pencerelerin açık bırakılmasını, mahkûmların ifadeleriyle mektuplarının sokakta toplanıp mahkemeyi dinleyen sıradan insanların duyacakları kadar yüksek sesle okunmasını emretti. Petro, oğlunu kurulun karşısına getirdi ve oğlunun geçen şubatta, doğruyu söyleyeceğine dair ettiği yemini bozmuş ve tasarı-larını uzun bir süre boyunca geliştirmiş olduğunu duyurdu.

Bunun üzerine Aleksey, Petro'nun ayaklarına kapanıp af diledi. Çareviç artık dayanamaz hale gelince ayağa kalktı ve Petro'yu, kendi kanından ve canından olan oğlunu görmez-den gelmekle; onu bir varis olarak, olması gerektiği şekil-de yetiştirmemekle ve onun bir aptal, bir düzenbaz olduğunu düşünen düşük kademedeki adamlara asalet unvanı ver-mekle suçladı. Petro ona, bel bağlamış olduğu kişileri sordu. Aleksey şöyle cevap verdi:

Tüm ülke, istisnasız herkes benim arkamda ve görüyo-rum ki senin için bu, benim hayatıma mal olacak bir şey. Eğer beni bir hırsız, bir düzenbaz ve bir katil olarak niteli-yorsan, seve seve olurum, öyleyim ve sevinçle ölüme gide-ceğim, ama gör bak bakalım benim ölümümden sonra ne-ler oluyor.

Petro piskoposlara baktı ve "Siz de benim kadar hayrete düşmediniz mi ve siz de, hâlâ ne kadar inatçı olduğunu gör-müyor musunuz?" dedi. Aleksey'in umutsuzluğa kapıldığı görülüyordu. Petro onu tuttu, öptü ve hüküm verilmesi için din adamlarına ve bakanlarına teslim etti. Ardından ça-reviç, hapis tutulduğu Aziz Petro ve Pavel Kalesi'ne döndü.

Karar hükme bağlanmadan evvel, çareviçi desteklemekle suçlanan diğerleri sorgulandı. Aleksey'in günah çıkardığı Papaz Yakov Ignatyev, çareviçin geçmişte babasının ölmesini dilediğini itiraf etti. Bu bilgi mahkûmiyeti kesinleştirecek nitelikte olsa da, aslında yeni bir şey değildi. Aleksey'in verdiği isimler arasında, iktidardaki elitler içinden tek kişi olan V.V. Dolgorukiy yeniden sorgulandı. Gizli Servis, Aleksey ile Prens Dolgorukiy'i yüzleştirdi; Prens V.V. Dolgorukiy'in "eski usulleri sevenler" arasında sayıldığı da dahil, Aleksey'in verdiği tüm ifadeler hakkında sorular soruldu. Prens, Aleksey'in kendisi hakkında söylemiş olduğu her şeyin doğru olduğunu kabul etti; Petro'nun zeki insanlardan hoşlanmadığı ifadesi hariç. Bunu söylememişti. İki gün sonra, aslında Aleksey'e, babasına bir mektup yazıp veraset sırasını bıraktığını bildirmesini kendisinin söylediğini iddia ederek af diledi. Sorgulamalar neticesinde Petro, oğlunun suçlu olduğuna artık kanaat getirmişti. 22 Haziran'da Petr Tolstoy'a, o gün akşam yemeğinden sonra Aleksey'e gidip "soruşturma için değil, bilgi için" bazı sorular sormasını emretti. Sorular gayet basitti: Aleksey niçin babasına itaatsizlik etmiş ve bu itaatsizliğin sonuçlarından neden korkmamıştı? Aleksey, bu tavrının, aldığı kötü eğitimden kaynaklandığı cevabını verdi. Küçük bir çocukken, annesi, eğitimci Nikifor Viyazemskiy ve Narişkin sülalesinden akrabalarıyla kalmıştı. Onlardan, "köylü oyunları" (*izvne zabavy*) dışında hiçbir şey öğrenmemişti. Babası onu alıp bir çar oğlu olarak büyütmeye çalıştığında ise iş işten geçmişti. Kendisine verilenleri doğru düzgün öğrenemedi, ama daha o yaşta riyakârlığı âdet edinmişti. Sonra, aslında yalnızca, ruhunda zaten var olan şeyleri harekete geçirmiş olan Kikin çıkageldi. İçinde korkuya yer olmaması da, yine bu zayıf karakterden ileri geliyordu. Geri kalanı anlaşılabilir şeylerdi. Eğer VI. Karl, söz verdiği gibi, Petro'yu tahttan indirmesi için ona bir ordu tahsis etmiş olsaydı, bunu yapardı.

Aleksey'in işkence altında sorgulandığı son gün olan 24 Haziran'da Senato, orada hazır bulunan devlet görevlileri ve yetkililer, cezayı tartışmak üzere bir araya geldiler. Altı gün önce din adamları Eski Ahit'in, yasanın gereği neyse öyle ceza verilmesini; Yeni Ahit'in ise, merhamet edilmesini emrettiğini, seçimin kişiye kaldığını belirterek sözlerini sonlandırmışlar, yani tam anlamıyla kaçamaklı bir görüş bildirmişlerdi. Asilzadeler böyle kaçamak cevaplara başvurmazlar. Aleksey'in suçuna ilişkin delilleri kısaca saydılar ve son kararı Petro'ya bırakmakla birlikte ölüm cezasını telaffuz ettiler. Sonra karar, Menşikov'dan başlayarak, Aleksey'in destekçileri arasında saydığı neredeyse herkes (halen hapiste olan Prens V.V. ve M.V. Dolgorukiy kardeşler hariç), yani Streşnev, Musin-Puşkin, Samarin, Prens Yakov Dolgorukiy, Petr Apraksin, Gavriyl Golovkin, Petr Şafirov², Prens Dimitri Mihailoviç ve Prens Petr Alekseyeviç Golitsin ve kendisi başkent dışında bulunan Feldmareşal Şeremetev'in birkaç akrabası tarafından imzalandı.

Petro şimdi kararı onaylayıp onaylamamak konusunda bir karar vermek durumundaydı; din adamları ve resmî yetkililer affetmesini önermişlerdi. Aleksey'in tam olarak neyi amaçlamış olduğunu ve yandaşlarının isimlerini tespit et-

2 Alt kademedeki soylu ailelerden birine mensup olan Gavriyl Ivanoviç Golovkin (1660-1734) ilk önce Prenses Natalya'nın evinde çalışmaya başlamış, ardından Petro'nun şahsi *stolnik*'i ve sonra da başmabeyinci (*postel' niçiy*) oldu. Kâtip ünvanı alarak (1709) Elçilik Dairesi'ni ve sonradan Dış İlişkiler Akademisi'ni yönetti (1718). Petr Pavloviç Şafirov (1669-1739), Elçilik Dairesi'nde çevirmen olarak çalışan ve 1697'deki Avrupa gezisinde Petro'ya eşlik etmiş olan, dönme Yahudi bir ailenin oğluydu. 1703'ten itibaren Fyodor Golovin'in özel kâtibi oldu; 1709-1723 arasında Golovkin'in altında, kâtip vekili olarak çalıştı. 1725'ten sonra, öncelikli olarak Ticaret Akademisi'nde görev yaptı. Bu iki kişi, Petro'nun dış siyasetinin önemli bir kısmının planlanması ve yürütülmesi işini sürdürüyorlardı. Gözlemcilerin çoğu, daha yeterli, bilgili ve yabancı dillere hâkim olanın Şafirov olduğuna, Golovkin'in sadece onun talimatlarına göre hareket ettiğine inanıyordu. Her ikisi de Menşikov'un ilk yıllarında onunla dostluk kurdular; 1715'ten itibaren ona düşman olsalar da muhaliflerine katılmayarak büyük bir ölçüde saray hiziplerinden bağımsız kaldılar.

mek için sorulacak birkaç soru daha vardı. Petro'nun, Menşikov ve çok sayıda başka yüksek rütbeli yetkiliyle birlikte hapishaneye gittiği 26 Haziran günü, baba ile oğul birbirlerini son kez gördüler. O akşam Aleksey ağırlaştı ve aynı akşam öldü. Poltava'nın yıldönümü olan ertesi gün, Çar her zamanki gibi kiliseye gitti ve ardından kutlamalara katıldı. Aleksey'in ölümüyle sorun çözülmüş oluyordu.³

Aslında dava kapanmıştı; fakat Evdokya'nın kardeşi Avram Lopuhin'in sorgusu, Aleksey'in hizmetindeki dört hizmetkârla birlikte idam edildiği sonbahara kadar sürdü. Gerçek anlamda yeni denebilecek hiçbir şey ortaya çıkmadı; yalnız Lopuhin, VI. Karl'ın elçisinin Aleksey'in yandaşlarından biri olduğunu ve bilgi taşıdığını söyleyerek, onun adını da komploya karıştırdı ve Petersburg'la Viyana arasındaki diplomatik ilişkilerde bir çatlak oluşmasına yol açtı. Her halükârda, Petro yeniden güvendediydi ve yoluna devam etti.

Son reformlar

Çareviç'le yaşananlar, Petro'nun iktidarının son yıllarındaki hükümet reformlarıyla ilgili her türden hamlesini etkiledi. Çar, henüz Aleksey'in kaçışıyla başlayan olaylar yaşanmadan önce, hükümeti büyük ölçüde yeniden örgütleme kararı almıştı. Senato'nun kurulması, geniş topraklara yayılan vilayetler arasında bir koordinasyon sağlamıştı; fakat Rusya'nın hâlâ etkili bir merkezî hükümeti yoktu ve eski idari birimle-

3 Doğal olarak, Aleksey'in büyük ihtimalle Petro'nun emriyle ya da bilgisi dâhilinde öldürüldüğü dedikodusu yayıldı. Resmî açıklamaya göre ölüm sebebi "apopleksi"ydi ki normalde bunun anlamı felçti. Aleksey'in gerçekte nasıl öldüğünü ortaya koyacak herhangi bir güvenilir kanıt bulunmamaktadır. Sağlığı zaten yıllardır kötü olan Aleksey, ara sıra yaşadığı ağır krizlerle zayıf düşmekteydi. Ölümü hakkındaki cinayet yakıştırmaları tümüyle dedikoduydu; hatta bazıları, 19. yüzyılda uydurulmuş kaynaklardandı. Bu muammayla ilgili tek dürüst cevap, kesin bir şey söylemenin mümkün olmadığıdır: Elimizdeki kaynaklar bir neticeye varmamıza izin vermemektedir.

re dönüş istenen sonucu sağlamayacaktı. 1715'te Petro, geliştirilmiş bir yönetim modeline yönelik mevcut ihtimalleri araştırmak üzere, hayatı boyunca İsveç Hükümeti'nde görev yapmış Holsteinlı Heinrich Fick'i işe aldı. Fick, İsveç modelini tanıttı ve 1716'da, İsveç idari yönetmeliklerinin kopyalarını almak üzere gizli görevle İsveç'e döndü ve görevini yerine getirdi. 1717 sonlarında, Aleksey henüz yurtdışındayken, Petro hükümet etkinliklerinin çeşitli safhalarıyla bağlantılı dokuz akademi kurulmasına karar verdi: adalet, maliye, savaş, dış ilişkiler ve diğer konular. Genellikle yabancı bir uzmanın üstleneceği başkanlık ve başkan vekilliği de dâhil olmak üzere, her bir akademinin yönetim kurulunda on bir kişi bulunacaktı. İşlerin sıkışıklığı nedeniyle Petro, bu planın uygulamasını Aleksey'in davasının sonrasına ertelemek durumunda kaldıysa da, sonunda akademiler kuruldu ve 18. yüzyıl boyunca varlığını sürdürdü.

Akademilerin personeli Çareviç'in kaçıışının yarattığı siyasal durumu yansıtıyordu. Başkanların büyük kısmı büyük aristokratlardan değildi. En seçkinleri olan Prens D.M. Golitsin (Hazine), Prens Yakov Dolgorukiy (Denetleme) ve İvan Musin-Puşkin de kalıcı olamadılar. Dolgorukiy 1720'de öldü, Golitsin ile Musin Puşkin ise 1722'de görevden alındılar. Dolgorukiy'in dairesi kapatıldı, diğer ikisi ise sıradan soylulardan biri olan ama yıllardır orduda görev yapan A.L. Pleşçeyev'e emanet edildi. 1723'e gelindiğinde, akademilerden yalnızca ikisinin başında aristokratlar bulunuyordu: Apraksin kardeşlerden Fyodor, her zamanki gibi donanmanın başındaydı; Aleksey meselesinde aldığı rolü affedilmiş olan Petr ise Adalet Akademisi'nin başkanıydı. Kararların, kurullarda yapılan oylamalarda çoğunluk usulüne göre alındığı akademi yapısı başkanları her açıdan denetliyordu. Başkanların çoğu, ya Petro'nun müttefikleri (örneğin Menşikov [Savaş] veya Golovkin [Dış İlişkiler]) ya

kıdemsiz eşrafa mensup Ruslar (Pleşçeyev ve V.Y. Novosiltsev), ya da Adam Weyde ve James Bruce gibi yabancı generallerdi. Tüm akademi başkanları, makamları gereği Senato üyesi olduklarından, Senato'nun yapısı aristokratik kimlikten, kuruluşunun hemen sonrasından beri olduğundan da fazla uzaklaştı.

Stefan Yavorskiy'in 1712 tarihli vaazından beri Aleksey'i destekleyenler arasında gösterilen Kilise de çareviç davasının kurbanlarındandı. Petro bir süredir Ortodoks Kilisesi'nin yapısında değişikliğe gitmeyi tasarlamaktaydı; 1718 Ağustos'unda Novgorod Başpiskoposu Feofan Prokopoviç'e, Kilise işlerini yönetecek bir "Din Akademisi" için plan hazırlatmasını emretti. Feofan da, Stefan gibi Ukraynalıydı ve Kiev Akademisi'nde yetişmiş, üzerine bir de Roma'da eğitim görmüştü. Tanışıklığına rağmen Katolik Kilisesi'nin yapısına hayranlık duymayan Feofan, Rusya için Lutherci Almanya ve İskandinavya'daki devlet kiliselerini model alarak alan bir plan hazırladı. Patriklik feshedildi ve yerini, üyeleri Çar'ın atadığı din adamlarından ve bu sınıfa mensup olmayan kişilerden oluşan Kutsal Meclis aldı. Meclis'in başkanı (*ober-procuror*), din adamları sınıfından olmayan üyelere biriydi. Böylece Çar, muhalifleri daha kolay kontrol altında tutabilecekti ve Kilise'yi kendisinin uygun bulduğu eğitim ve sosyal yardımlaşma işlerinde kullanabilecekti. Yeni düzenlemeler, manastır gelirleri üzerindeki devlet denetimini devam ettirdiği gibi, manastır sayısını da keskin bir şekilde düşürdü.

Akademilerin ve Kutsal Meclis'in kurulması, 1718'den sonra alınan ve 1801'e kadar, bazı örneklerde ise daha sonrasına kadar süren, Rus devlet yapısının büyük kısmını yarattığı söylenebilecek önlemler dizisinin yalnızca ilk adımıydı. Petro, 1719'da sekiz büyük vilayeti bölüp sayılarını on beşe çıkardı. Ana hatları İsveç modeline göre belirlenen bu

sistemde, vilayet valisinin yardımcıları olarak muhasebeciler, saymanlar, savcılar ve halk idare örgütü idarecileri olması öngörülüyordu. Valilerin hâkim olarak atayacakları belli başlı tüccarların görevi, adalet ve kamu düzeninin idaresi ile ticaret ve zanaatın teşvikeydi. Petro, ayrıca veri sistemini de baştan aşağı yeniledi. Her bir köylü hanesi başına alınan eski vergi, bir sürü karışıklığa neden oluyor ve ek vergiler getiriyordu. Bunun yerine, aşağı yukarı tek vergi olan erkek köylü başına bir vergi (“can” vergisi) kondu. Bu yeni vergilendirme şekli daha gelişmiş bir nüfus sayımını gerektiriyordu; bu nedenle 1718 ve 1719 kararları Petro iktidarının sonuna dek tam anlamıyla hayata geçirilemedi. Köylüler ile şehirlerde yaşayan yoksulların geniş bir vergi kategorisinde birleştirilmesinin, Rusya tarihinin ileri dönemlerini de etkileyen uzantıları oldu. Köleler gibi, nüfus içindeki daha eski tüzel grupların bazıları ortadan kaldırıldı ve serfi, devlet köylülerini ve şehirli yoksulları tek bir gruba, eşraf ile imtiyazlı tüccarları ise bir başkasına yerleştiren bir ayrımı devreye sokuldu. “Vergi yükü taşıyanlar” (*tiaglye*) ile nüfusun can vergisinden muaf kesimi olan üst sınıflar arasındaki bu ayrım, 1860’lardaki Büyük Reformlar’a kadar geçerliliğini korudu.

1722 Rütbe Tablosu, Rus nüfusunun can vergisinden muaf kesiminin hukuki statüsünde de önemli değişiklikler ve ayrımlar getiriyordu. Petro, 1690’lardan başlayarak eski rütbe sistemini atıl bıraktığından, ordu ve devlet bünyesindeki faaliyetlerde görev alan seçkinlerin statüsü geçici olarak tanımlanmaktaydı. 1713’e kadar memurlar boyarların yıllık listesini tutmayı sürdürdüler, sonlara doğru da, vali, feldmarşal, general ve benzeri yeni titrleri dahil ettiler; fakat neyi ekleyip neyi bırakacakları konusunda emin olmadıkları belliydi. Rütbe Tablosu, sivil memurları birbirleriyle açık bir ilişki içine yerleştiren, Almanca’dan (*Geheimrat*) alınma “gizli meclis üyesi” gibi titrlerle, askerî olana paralel bir si-

vil hiyerarşı tesis ederek bunu düzene koydu. Ayrıca, tablo hem askerî hem de sivil idare için benzer bir terfi izleği oluşturuyor; en aşağı kademede bulunan ve soylu ailelerden gelmeyen kişilere, şahsen soylular arasına girme ve yükseldikleri takdirde unvanlarını aile üyelerine aktarma imkânı sunuyordu. Petro'ya, aristokrat memurlarının ve generallerinin yanına, halk tabakasından yetenekli –ya da şanslı– kişileri ilave etmesi için kanuni yol açılmış oluyordu. Rütbe Tablosu bu haliyle 1856'ya; farklı bir versiyonuysa çarlık rejiminin sonuna dek yürürlükte kaldı.

Petro son yıllarında yaptığı reformlarla Rus kültürünü geliştirme girişimlerini sürdürdü. Sadece mimarlık, askerî bilimler ve matematik değil, aynı zamanda tarih, siyasi fikir eserlerinin ve hatta Batı dillerinde yazılmış bazı edebi eserlerin sadeleştirilmiş hallerinin çeviri ve basım masraflarını karşılıyordu. 1724'te St. Petersburg'da bir Bilimler Akademisi kurdu. Bu kurumun, Rusya ve dünya için faydalı olabilecek Avrupalı biliminsanlarını bulup desteklemesi öngörül-müştü. Bir başka görevi de genç Rusların bilim alanında eğitilmesi idi; Petro bu amaçla akademiye bağlı olarak, bir tür üniversite denebilecek bir okul açılmasını planlıyordu. Kurduğu akademi, çarlardan da Sovyetler'den de uzun yaşadı ve bugün hâlâ ayakta.

Petro, gündelik hayat düzeyinde dahi Rus yaşamını yenilemeye çalışıyordu. Yeni başkentin inşası sırasında yalnızca kanallar açtırıp saraylar ve devlet daireleri yaptırmakla yetinmeyip halka örnek niteliğinde ev tasarımları sundu, ahşap ev yapılmasını yasakladı (ahşap evler yangın riskini artırıyordu; fakat genellikle bu karara uyulmadı) ve elitlerle tüccarlara başkente taşınmalarını emretti. Yeni şehrin inşasında, hatta kiliselerin çoğunda bile bütünüyle Avrupa mimarisi model alındı. Kaledeki Aziz Petro ve Pavel Kilisesi, küp şeklinde veya dikdörtgen yapı üzerine oturtulmuş so-

ğan biçimli kubbeleriyle bilinen Rus geleneğinden farklı olarak, Alman Lutherci kiliseleri gibi tuğladan yapılmış, kuleli bir binadır. Dairesel bir plan üzerine oturtulmuş olan şehrin merkezinde çarın sarayı değil, deniz kuvvetleri komutanlığı bulunuyordu. Petro, şehrin merkezinde kendisinin koskocaman bir heykelinin bulunacağı bir dizi devasa meydana inşa etmeyi öneren Fransız mimar Jean-Baptiste Leblond'u geri çevirmiş ve onu Peterhof Bahçeleri'nde çalışmaya göndermişti. Petro'nun derdi, sırf kendisini göklere çıkaracak bir şehir değildi; rasyonel biçimde tasarlanmış, uygar bir şehir istiyordu.

18. yüzyılın başlarında kullanılan dilde, uygar bir şehir “güvenliği polisle sağlanan” anlamına geliyordu; çünkü o dönemde “polis” bugünkü gibi suçun ve muhalif düşüncenin baskı altında tutulması iması taşımıyordu. Anlamı bundan çok daha kapsamlıydı. Petro, Mayıs 1718'de St. Petersburg'da görev yapacak bir polis kuvveti kurarak, başına Yahudi dönmesi Portekizli-Hollandalı Anton Devier'yi getirdi. Avrupa modeline göre işleyen yeni polis gücü, köşe başlarında nöbet tutan gece bekçileri ve kontrol noktası görevi gören bariyerleri sayesinde geçmiş yılların yaygın suç oranını keskin bir biçimde düşürdü. Devier, sokakların temiz tutulması, yolların ve köprülerin bakımı ve onarımı, hatta cepheleri sokağa bakan binalarda gerekli iyileştirmelerin yapılması konularında ise daha bile fazla emek sarf ediyordu. Çöplerin toplanması için basit de olsa bir girişimde bulunuldu; halkın sokakların kenarlarına ağaç dikmesi emredildi. Moskova'da da benzer bir polis gücü oluşturuldu.

Bunlarla eşzamanlı olarak toplumsal hayatın yeni biçimlerinin, yani “meclisler”in kurulmasına karar veren Petro, taşralılara nezaketi ve zaman geçirmenin akılcı yollarını tanıtmayı umuyordu. 1718 kararnamesi, Fransa'daki uygulamalardan bahsediyor ve soylulara, herkese açık davet ile balo

arası bir şeyler düzenlemelerini buyuruyordu. Petro aslında mevcut bir uygulamayı kurala bağlamış oluyordu; zira Batı tarzı sosyallik 1700'lerden beri yaygındı. "Meclisler"e kadınların da katılması, yalnızca erkeklere yönelik ziyafet ve iştret âlemi geleneginden bir kopuştu. Yalnızca içki içilen eğlenceler daha akla uygun kılınacaktı. Petro'nun belirlediği kart oyunları, dans, müzik ve bunlarla birlikte sigara içilmesi ise dindar yaşam anlayışına indirilen bir başka tokattı.⁴ Bu tür ilişkiler soylularla sınırlı değildi; çünkü Petro, ev sahiplerinin meclislere diğer sınıflardan akli başında erkek ve kadınları da davet etmelerini destekliyordu. Modern insana acayip ve gerçekdışı görünen bu toplum mühendisliği girişimleri, bütünüyle yepyeni uygulamaların devreye sokulmasına yönelik hamleler değildi: Ruslar, 1718'den önce de taştan binalar inşa ediyorlar, ağaç dikiyorlar ve Batı stilinde partiler düzenliyorlardı. Petro'nun yapmak istediği, Avrupa'nın iyi düzenlenmiş, "güvenliği polisle sağlanan" devletinin ideallerine uygun düşecek yeni uygulamaları bir sisteme oturtmaktı.⁵ Hükümetin reformları gibi, "güvenliği polisle sağlanan" bir topluma doğru atılan adımlar da, Çareviç Aleksey'in ölümünün ve ardından saraydaki Dolgorukiy hizbinin yenilgisiyle kayda değer bir hız kazandı.

4 Rus Kilisesi 17. yüzyılda tütüne karşı çıkmıştı, fakat sağlık nedeniyle değil, şeytanca olduğu gerekçesiyle. Muhtemelen şeytanilikten kasıt, keyif verici olmasıydı.

5 Modern anlamda bir "polis devleti" şöyle dursun, Petro'nun modern "polis" gücüne benzer herhangi bir birimi dahi yoktu. İki başkentte görev yapan gece bekçileri dışında, suçla veya muhaliflerle savaşan profesyonel bir grup da bulunmuyordu. Hükümet, siyasi meselelere ancak isyanlar ve Aleksey'in kaçışı gibi başkaldırı eylemleri yaşandığında veya halktan suçlamalar geldiğinde eğiliyordu. Hükümetin bu suçlamaları soruşturduğu Preabrazenskiy İdaresi ise bir polis kuvveti değil, mahkemeydi. Çareviç Aleksey'i soruşturmak üzere 1718'de kurulan Gizli Servis, Petro'nun iktidarının sonuna kadar ve hatta sonrasında da varlığını sürdürmüştü, ama Preabrazenskiy İdaresi'nden daha geniş bir kadrosu yoktu. Petro'nun, Fransa'da 14. Louis zamanında meyhane dedikodularını dinleyip hükümete aktaran paralı muhbir ağı gibi bir ekibi de yoktu. Rusya böyle bir sistem konusunda çok geri kalmış sayılırdı.

1718'den sonra, daha düzenli, hukuka dayalı ve bürokratik bir modele doğru resmî yapı değişimleri yaşanmakla kalmadı, saraydaki gayriresmî yapı da değişti. Menşikov geri geldi; önceki yıllardaki istisnai hâkimiyeti kadar olmasa da, gücü iade edildi. Rakibi Prens V.V. Dolgorukiy sürgündeydi, ama 1722'de Senato'nun *genel-savcısı* konumuna getirilen General P.I. Yaguzinskiy gibi yeni gözdeleler peyda olmuştu. Yaguzinskiy de aristokrat sınıfından değildi; babası Polonyalı bir kilise müzisyeniydi. On sekiz yaşında muhafız alayına katılan Yaguzinskiy, Petro'nun dikkatini ancak hükümdarlığının son demlerinde çekebildi. 1690'larda zafer kazanan Narişkin hizbi örneğindeki gibi, Golitsin ile Dolgorukiylar'ın Menşikov'la olan eski rekabeti sürerken, zafer kazanmış olanlar arasında da rekabetler patlak verdi. En dikkat çekici olay, Senato'nun *ober-prokuror*'u [genel savcı] G.G. Skornyakov-Pisarev'in, Petr Şafirov ve Yaguzinskiy'in görevlerini kötüye kullandıklarına ilişkin şikâyeti oldu. Skornyakov-Pisarev, 1722 Sonbahar'ında bir mektup yazarak meseleyi açtı ve birkaç hafta sonra görülen davada, bir yanda Şafirov ve diğer yanda Menşikov ile Golovkin olmak üzere bir yüzleşme gerçekleşti. 31 Ekim 1722'deki yüzleştirmenin sebebi Şafirov'un posta idaresinde yaptığı yolsuzluk olarak gösterildiyse de, bu yalnızca kılıftı. Esas mesele, Menşikov'un Ukrayna'daki mülkünün çevresindeki arazileri yasadışı yollardan elde etmesi konusundaki soruşturmaydı; fakat Şafirov burada gözdeyi desteklemeyi beceremedi. Şafirov, Menşikov'a bağırarak, Prens Volkonsiy ve Prens Matvey Gagarin'in yaptığı gibi, onun için başını ilmeğe geçirirneyeceğini söyledi.⁶ Prens D.M. Golitsin ve Prens G.F. Dolgorukiy'in arka çıkmasıyla bu kez galip gelen Şafirov oldu. Şafirov, Senato'daki prens ailelerinin desteğini alıyordu ve Kont

6 Prens M.I. Volkonskiy ve Prens Gagarin yolsuzluk suçundan idam edilmişlerdi.

Andrey Matveyev de bu davada onlarla birlikteydi.⁷ Menşikov'un tarafında ise yalnızca Golovkin ve General James Bruce yer alıyordu. Sonunda Şafirov ile aristokratlar kaybettiler: Şafirov idam cezasına hüküm giydiyse de Petro bu cezayı Novgorod'da sürgüne çevirdi. Cezalandırılanlar, Dolgorukiy ve Golitsin ve bir de Skornyakov-Pisarev oldu. Petro dengeyi korumakta kararlıydı.

İktidarının en son yıllarında, saraydaki ilişkiler daha da gıriftleştii; çünkü Petro mirasını güvenceye almak istiyordu. Petro'dan sonra kimin tahta çıkacağı sorunu bu yıllar boyunca bir türlü çözüme kavuşmamıştı. Petr Petroviç 1719'da daha küçük bir çocukken öldü; böylece Petro'nun olası varisleri olarak geriye kızları ve Çareviç Aleksey'in oğlu olan, torunu Petr kalmıştı. 1722'de çarın, varisini seçme hakkı olduğunu ilan etse de, herhangi bir isim vermedi. 1724'te karısı Katerina'ya taç giydirdi; bu da, Petro'nun ardından Katerina'nın imparatoriçe olmasını mümkün kılıyordu. Katerina'nın başlıca müttefiki Menşikov'du; fakat 1721'den beri, Ukrayna'daki toprak meselesi yüzünden Menşikov'un tepesinde kara bulutlar dolaşıyordu ve 1724'ün başında yeni skandallar patlak verdi. Petro, Menşikov'un yolsuzluklarının tekrar etmesine öylesine öfkelenmişti ki onu Savaş Akademisi'nden kovup, yerine, bir zamanlar Menşikov'un himayesindeki Prens N.I. Repnin'i getirdi. Menşikov gözdelelerin en üstünü olarak kaldı, ama konumu 1716-1720 arasındaki gibi sağlam değildi; Petro'yla da eskiden olduğu kadar yakın değillerdi.

7 Kont Andrey Artamonoviç Matveyev (1666-1728), Çar Aleksey'in son gözdesi olan Artamon Matveyev'in oğluydu. İyi bir eğitim almış olan, Latince ve Fransızca bilen Kont, hem Hollanda Büyükelçisi'ydi (1699-1712) hem de Rusya'nın Büyük Britanya ve Fransa ile ilişkilerini yürütüyordu. Viyana'daki kısa süreli görevinden (1712-1715) sonra Rusya'ya döndü ve çeşitli idari kademelere atandı. Saray hiiziplerinin dışında kaldı, ama Petro'nun iktidarının sıkı bir taraftarı ve aristokratların muhalifiydi. Bu manzaraları, 1682-1698 yılları arasında gerçekleşen olaylar hakkında kaleme aldığı elyazısı tarih metninde aktardı. Bu konuya ileride değinilecek.

Petro'nun, Kasım 1724'te en büyük kızı Anna'yı, Holstein-Gottorplu Karl-Friedrich'le nişanlaması, olayları daha da karmaşık bir hale getirdi. Evlilik anlaşmasında, Anna ile kocasının Rus tahtı üzerinde hiçbir hak iddia etmeyecekleri belirtilmiş olduğu halde, Haziran 1723'te yapılan evlilik ilanı, Rus sarayında bir "Holstein tarafı"nın oluşmasına yetti. St. Petersburg'da kalan ve çarın damadı olarak nüfuzunu arttıran Karl-Friedrich, Petro'nun ölümünden sonra öne çıkacaktı. Petro, varisini ilân etmemiş olduğundan, 28 Ocak 1725 günü öldüğünde, onun ardından ülkeyi kimin yöneteceğini bilen yoktu. Sonunda, Menşikov ile diğer asilzadeler, Petro'nun dul karısında karar kıldılar ve Çariçe I. Katerina tahta çıktı.⁸

Siyasi düşünce

Büyük Petro'nun hükümdarlık döneminde, hem siyasi düşünce hem de sanat ve bilim alanlarında modern Rus kültürünün temelleri atıldı. Avrupa siyasi düşüncesinin alınıp adapte edilmesi, o yıllarda Rus eliti arasındaki genel bir fenomendi ve Petro'nun destekçileri de muhalifleri de bu tavrı benimsemişlerdi.

Petro'nun muhalifleri, yalnızca tahtta ve hükümette farklı bir kadroyu değil, farklı siyasetleri de destekliyorlardı. Prens V.V. Dolgorukiy, Rus idaresinde "eski usul"lere dönüşü ve önemli ailelerin, aristokratların daha önemli bir rolü olmasını savunuyordu. Aleksey'in en bilinen destekçisi, Petro'nun

8 Katerina ancak 1727'ye kadar yaşadı; onun ölümünün ardından talihsiz Aleksey Petroviç'in oğlu II. Petro (Petr Alekseyeviç) tahta geldi. Menşikov Sibiriya'ya sürgüne gitti ve dönmedi. II. Petro giderek Golitsin ve Dolgorukiy ailelerinin etkisi altına girdi ve saray yeniden Moskova'ya taşındı. Onun 1730'daki ani ölümü üzerine yerine Anna Ivanovna geldi ve Golitsinler ile Dolgorukiylere sürgüne gönderdi. Bu, onların Rusya'da iktidar için yaptıkları son girişim oldu.

ordusunun kumandanı Feldmareşal B.P. Şeremetev de aynı düşünceye sahipti. Şeremetev'e ve ailesine yakın diplomatlar, "eski yasalara ve dine" dönülmesini; önemli ailelerin yeniden nüfuz sahibi olmalarını ve vergi yüklerinin hafifletilmesini istediğini bildiriyorlardı. Diğer asilzadeler gibi Şeremetev de hapse atılmamak için 1718'de kaçtı ve ertesi yılın başında öldü.

Aleksey'in destekçilerinin oldukça geniş erimli bir dizi özel hedefi de vardı. İsveç'le en kısa sürede barış anlaşması yapmak, St. Petersburg'u devreden çıkarmak, vergileri düşürmek ve Avrupa tarzı, düzenli, yeni orduyu lağvetmek istiyorlardı. Donanmadan nefret ediyorlar ve hükümetle askerî örgütlenmede çok sayıda yabancı bulunmasına büyük tepki duyuyorlardı. Vergilerin büyük kısmı İsveç'le yapılan savaşa, orduya ve St. Petersburg'a gittiğinden (Petro basit bir hayat sürüyordu ve devasa, görkemli saraylar inşa ettirmiyordu), vergilere ilişkin şikâyetler, başlı başına siyasi bir ima taşıyordu.

Petro, eğer kendisinden sonra tahta oğlu Aleksey'i getirirse geride bıraktığı her şeyi riske atacağını düşünmekte haklıydı. Aleksey'in ve destekçilerinin fikirleri, hayata geçirilmiş olsa Rusya'nın Avrupalılaşmasını bıçak gibi kesecekti. St. Petersburg, Rusya'nın Avrupa'yla irtibatının sürdürülmesi için elzemdi; zira o günlerde nispeten kolay olan tek ulaşım yolu deniz taşımacılığıydı. Bu yolun kullanılmaması halinde Rusya Avrupa'yla ticaretini genişletemeyecek, yani yeni başkenti olmadan, hızla gelişen dünya ticaret ağının büyük ölçüde dışında kalacaktı. Ülkenin kuzeybatı sınırında bulunan St. Petersburg korunmasızdı; bu nedenle şehrin fethi ve korunması açısından yeni ordunun hayati bir önemi vardı. Yeni ordu soylulara çara karşısında yeni bir görev daha yüklüyordu ve bu hizmet daha kapsamlı olmasına karşılık aile vasıtasıyla yüksek rütbelere getirilmeyi garantilemiyordu. Pet-

ro, Şeremetev gibi aristokratları en yüksek komuta kademelerinde tutsa da, muharip generallerinden uzmanlık bekliyordu. İster askerî ister sivil olsun, reformların hiçbiri Rusların yeni yeni edindikleri bilgilere sahip yabancı uzmanların varlığı olmaksızın mümkün değildi. Neva üzerinde kanallar açılması ve bataklığın kurutulması gibi mühendislik projeleri; akademiler gibi idari reformlar ve yeni tarzda ordu bunun örnekleridir. Ülkenin kaynaklarını soğuran esas mesele İsveç'le süren savaş olsa da, bu iyileştirme çalışmalarının hepsi vergilerin arttırılmasını gerektiriyordu.

Aristokratlar, İsveç'le savaşı başından itibaren desteklemediler. Petersburg'dan ve Baltık vilayetlerinden az bir pay alabildiklerini görüyorlardı ve yaşamları sırf bunun için savaşmakla harcanacakmış gibi görünüyordu. Aslında 1716-1718 arasında savaşın devam edişi, tam olarak Petro'nun hatası sayılmazdı; Çareviç Aleksey meselesi de savaşın uzamasına yol açmıştı. Petro, istediği her şeyi 1710 itibariyle ele geçirmişti; hatta Charles'ı teslim olmaya zorlamak için Finlanda'yı almak üzereydi; fakat 1718'e kadar hiçbir şey yolunda gitmedi.⁹ Ardından, tam da Aleksey'in işkence odasında oturduğu sırada, İsveçli ve Rus diplomatlar müzakereler için Baltık Denizi'ndeki Åland Adaları'nda bir araya geldiler. Ne yazık ki Petro için Aleksey'in İsveç'ten destek alma girişimi, görüşmelerde Rusların elini zayıflatmıştı. Charles ve bakanları, Rusya'da her an bir isyanın patlak vereceğine inanıyorlar ve bu nedenle Petro'ya herhangi bir taviz verme konusunda adım atmıyorlardı. Hatta, Charles 1718'de

9 Charles, süreç içinde ülkesini güçsüz düşürerek ve neticede daha fazla toprak kaybederek inatçı bir şekilde savaşı. Bulunduğu durumun farkına varamadı ve vazgeçemedi. İleri gidip Norveç'i fethetme konusunda karmaşık komplolar kurdu. Hatta Petro ile barış yapabilirse, Rus çarını müttefiki olmaya ikna edebileceğini umuyordu! Petro savaşla ilgili umutlarını giderek yitiriyordu, ama İsveç Bakanı Baron Götz'ün Charles'ı müzakereye ikna ettiği 1718'e kadar elinden İsveç sahiline hücum etmekten fazla bir şey gelmedi.

barış fikrini gündemine getirmişti. Charles, 1718 Kasım'ında Norveç'in Fredrikshal Kalesi'nin önünde vurulunca acil bir barış şansı da ortadan kalkmış oldu; çünkü halefleri, İngilizlerin yardımıyla Rusları sınırlarından uzak tutacaklarını düşünüyorlardı. Bu girişimleri sonunda başarısızlığa uğradı, ama Aleksey'in kaçıışı ve manevraları, savaşın sonunu en az üç yıl geciktirdi.

Aleksey davasının ortaya çıkardığı muhalefet geçici bir durum değil, Rusya'da 18. yüzyıl boyunca varlığını koruyacak ısrarcı bir muhafazakâr, aristokratik ideolojinin açığa vuruluşuydu. Bu ideolojinin en ünlü yandaşlarından olan Prens M.M. Şçerbatov (1733-1790), Petro'nun reformlarının ülkeyi yabancı değerlere maruz bırakarak ahlaki yozlaşmanın kıyısına getirdiğine inanıyordu. Sonuç, despotizm, kadınların iktidara gelmesi ve yozlaşma olmuştu. Şçerbatov, Aleksey Mihailoviç'in hükümdarlığında yakalanacağını düşündüğü aristokratik bir idareye dönülmesini vazediyordu ki bu, gerçekte asla var olmamış bir yönetim biçimiydi. Ancak aristokratları özgür kılacak ve serflik yapısını koruyacak böyle bir aristokratik devlet Rusya'yı hakkıyla idare edebilirdi.

Şçerbatov bu fikirlerin en başarılı savunucusu olsa da ilki değildi. 1711'den ölümüne kadar Petro'nun kıdemli diplomatlarından biri olan Prens Boris Kurakin (1676-1727), bu fikri büyük ölçüde şekillendirmişti. Prens, Petro'nun 1697'de denizcilik eğitimi için Venedik'e gönderdiği birçok gençten biriydi. Eğitimini tamamlamayan Kurakin, Venedikli bir kadınla ilişkiye girdi ve iyi derecede İtalyanca öğrendi ve bu sayede Venedik'in tarihini de anayasasını da okuyabildi. (Hatalı bir biçimde) Venedik'in, savaşçılardan ve derebeylerinden oluşan en eski aristokrasisi yeni paranın girişini engelleyemediği için düşüşe geçtiği, fakat Venedik aristokrasisinin özünde kültürlü ve etkili olduğu sonucu-

na vardı. Aristokratik Venedik Cumhuriyeti'ne hayran olan Kurakin'in siyasi fikirleri tam anlamıyla batılıydı. Petro'nun hükümdarlık devrine dair yayımlanmamış elyazısı tarihinde, Çar'ın 1694'ten itibaren aristokrat aileleri ihmal ettiğini ve baskı altında tuttuğunu iddia ediyor; tüm destekçilerini ve yakın arkadaşlarını kötülüyordu. Bu müthiş abartılı görüş, aristokrasinin meziyetleri lehine bir sav işlevi görmekteydi. Kurakin, fikirlerini kendine sakladı, çünkü Çariçe Evdokya'nın kız kardeşi olan ilk karısı vesilesiyle Petro'yla akrabaydı ve diplomat olarak Çar'a bağlılıkla hizmet etti; fakat sadakatine rağmen, dünyayı efendisinden çok farklı bir şekilde görüyordu.

Kurakin, Petro'dan kısa süre sonra öldüyse de Petro'nun zamanından kalma başka aristokratlar 1730'da bu fikirleri hayata geçirmeyi denediler. Çareviç Aleksey'in oğlu Çar II. Petro 1730'da aniden ölünce tahta Petro'nun yeğeni Anna Ivanovna çıktı. Bazı asilzadeler, imparatoriçeyi aristokratlardan müteşekkil bir Gizli Yüksek Konsey'e yetki verecek bir anayasayı kabule zorladılar. Ne yazık ki çok açgözlülerdi; zira onlara kalırsa iktidar bütünüyle Golitsin ve Dolgorukiy ailelerinin elinde olacaktı. Bu girişimin liderleri, Petro'nun generalleri ve dönemin asilzadeleri olan Prens D.M. ve M.M. Golitsin kardeşler ile Petro'nun 1718'de sürgüne gönderdiği sabık gözdesi V.V. Dolgorukiy de dahil, Dolgorukiy ailesinin hayatta kalan prensleriydi. Genel olarak elitin, hatta diğer aristokratların bile desteğini alamamışlardı ve çok geçmeden alaşağı edildiler. Aristokratik muhafazakârlık güçlü bir düşünce akımı olarak kaldı, ama bir azınlığın sahip olduğu inançlardandı.

Petro'ya muhalif olan muhafazakârlar kararlı bir şekilde Batı karşıtlığını savunan kişiler değillerdi. Daha önce gördüğümüz gibi, Şeremetev Katolik inancıyla öylesine ilgiliydi ki neredeyse din değiştirme raddesine gelmişti ve Batı kültü-

rüyle yakından tanışmış bir insandı. Prens D.M. Golitsin'in Batı kitaplarından oluşan kapsamlı bir kütüphanesi vardı ve Leh kültürüyle yoğrulmuş Ukrayna'dan gelme Kievli din adamlarıyla yakındı. Kurakin aristokrasi hakkındaki savunmalarını, tam anlamıyla İtalyanca sözlerle dolu, Venedik'in geçmişini idealize eden bir dilde ve Venedikli bir metresi olmasıyla böbürlenir bir tavırla yazmıştı. Aleksey Petroviç Almanca okuyup konuşuyordu, Dresden'de Fransız komedilerini izlemişti ve Batı dillerindeki kitaplardan oluşan kapsamlı bir kütüphaneye sahipti. Prens D.M. Golitsin'le ve Ukraynalı din adamlarıyla kitap değiş tokuşu yapıyordu. Muhafazakârların hiçbirisi basit yabancı düşmanları değillerdi; yalnızca Batı'nın, Petro'nun baktığından farklı yönlerine bakıyorlardı. Genel anlamda Polonya'ya; daha Batı'da ise Venedik'teki aristokrasi ve oligarşiye bakmışlar ve köklü aileler ile onların değerlerine vurgu yapan bir toplum vizyonu geliştirmişlerdi. Güney Avrupa'ya hayranlık duyuyorlardı; bazıları da Katolik inancının etkisi altındaydı.

Petro ile gözdeleleri, örneğin Aleksey'in gözdesinin oğlu diplomat Kont Andrey Artomonoviç Matveyev, başka bir yöne gitmişlerdi. Onlar için ana toplumsal değer olan düzen, devletin akılcı eylemleriyle elde edilen bir şeydi. Matveyev'in Petro hakkında yazdığı hikâye, Kurakin'in tersine, *streltsi*'nin isyanları sonucunda meydana gelen düzensizliğe ve Sofya ile Miloslavkiylerin bu isyanlara karışmasına vurgu yapıyordu. Verilen mesaj, önemli soyluların alt tabakadan kişiler ve başka asilerle ittifak kurup çara zarar vermeye çalışmamaları gerektiği, çünkü bunun toplumsal ve siyasal kasa neden olacağıydı. Matveyev ve Petro'nun diğer destekçileri, çarın başarılarını, sonraki nesillerin göreceği derecede "ilerleme" olarak nitelememişlerdi; onlara göre bunlar daha çok, kaotik bir topluma düzenin zorla getirilmesine yönelik fiillerdi. Ayrıca Petro'nun Avrupa kültürünü teşvik et-

mesini, geri kalmış ve cahil bir topluma sanatın ve bilimin (yalnızca “Avrupa”nın değil) getirilmesi olarak görmüşlerdi. Petro ve adamları, muhafazakârlar için bir müttefik olan dini, gerekli ama siyasi meselelerin dışında bir alan olarak görüyorlardı. Kilise'nin görevi çara talimat vermek değil, halkı medenileştirmekti.

Petro'yu destekleyen tipik soyluların iyi bir örneği olan Matveyev'e karşılık, Başpiskopos Feofan Propokoviç, Batı siyasi düşüncesinin Rus entelektüel elitini etkileme derecesini yansıtan daha sofistike bir çizgiden ilerlemişti. 1722'de yazdığı, mutlakıyeti ve Petro'nun halefini seçme hakkını savunan *Monarkın İradesinin Adaleti* başlıklı risalesi, baştan sona, 17. yüzyıl Batı akılcılığının ve legalizminin terimlerini içeriyordu. İddiasını desteklemek için Hollandalı hukukçu Hugo Grotius'tan (1583-1645) ve İngiliz siyaset kuramcısı Thomas Hobbes'tan (1588-1679) alıntılar yapıyordu. Prokopoviç, Petro'nun halefini seçme taleplerini desteklemek için Hobbes'un toplumsal sözleşmenin toplumun temeli olduğu görüşünü ve kraliyet iktidarını kabul ediyordu. Feofan, Batı modellerini benimseyerek devletin kökenini ve doğasını gelenek temelinde değil, akılcı terimlerle analiz ediyordu. Feofan'ın risalesi, çarlığın önceki yüzyıllarda Rusya'da hâkim olan dinsel nosyonlarından dünya kadar uzaktı.

Petro'nun ölümünden sonra, tıpkı muhafazakâr ve aristokratik düşünce çizgisi gibi, çarın ve destekçilerinin savundukları düzen ve öğrenme nosyonları da varlığını sürdürdü. Batı'da vurgu, siyasi düşüncenin evrimi neticesinde düzenlemekten aydınlanmaya ve akılcı reforma kaydı. Başka yerlerde olduğu gibi, Rusya'da da Aydınlanma düşüncesinin güçlü siyasal akımlarından biri, reformunun lokomotifleri olarak mutlaki monarşiyi görüyor ve bu rejimin, nüfusun çeşitli gruplarının dar çıkarlarının üstesinden gelebileceğine inanıyordu. Sonraki dönemde, bilimsani Mihail Lomonosov (1711-1765);

satirik yazar, gazeteci, farmason Nikolay Novikov (1744-1818) ya da Büyük Katerina'nın kendisi (1762-1796 arasında Rusya'ya hükmetti) gibi, bu düşüncenin savunucuları, Petro'dan, onun ve takipçilerinin temsil ettikleri siyasi düşünce biçiminden esinlendiler. Onlara göre devletin siyasetinin temeli, yerel gelenekler ve imtiyaz sistemi değil, akıl olmalıydı. Petro'nun iktidarı döneminde, Rusya kültürel olarak Avrupa'nın parçası haline gelmişti ve onların bakış açısından bu eşsiz bir yarardı; çünkü onlara göre Avrupalılaşıma, bir kültürün bir başkasıyla ikamesi değil, bilginin yayılması ve adalet ile ilerlemeye dair evrensel değerler anlamına geliyordu.

* * *

Petro, şahsiyeti ve kültürel zevkleri bakımından destekçilerinden daha komplike bir insandı. Hayatı, çar olarak monarşik otoritesini güçlendirme çabasıyla geçti, ama yurtdışında en rahat olduğu yer Hollanda Cumhuriyeti'ydi. Kapitanları saray mensuplarına tercih ediyor, mütevazı bir evde yaşıyor (Menşikov'unkinden çok daha küçüktü) ve elleriyle çalışmayı seviyordu. Devletle ilgili özel durumlar dışında giysileri sıradan, hatta biraz partaldı. Fiziksel olarak, iki metrelik boyu dönemin ortalamasının çok üzerindeydi; buna karşılık oldukça zayıftı ve omuzları dardı. Saçları ve bıyıkları çok koyu, neredeyse siyahtı, sakal bırakmıyordu. Müthiş dayanıklıydı ve sağlığı oldukça yerindeydi. Çok miktarda vodka içebilir (aslında Macar şarabını, muhtemelen Tokaj'ı tercih ediyordu) ve uzun saatler uyanık kalabilirdi, ama hayatında hasta olmamış biri de değildi. Anlaşıldığı kadarıyla tekrar eden ve ciddi bir tür mide ve bağırsak düzensizliğinden ("kolik") mustarıptı, ama sonunda onu öldüren idrar yolları enfeksiyonu oldu.

Hollanda mimarisini Fransız ihtişamına tercih ederdi; çünkü Hollandalılar kanalizasyon sistemi kurmada iyiydi-

ler ve daha güzel bahçeler yapıyorlardı. Almanca'yı da kendisini ifade edecek kadar bildiği halde, Hollandaca'yı tercih ediyordu. Kurakin ile Matveyev'in düşkün oldukları Batı'nın edebi ve tarihsel kültürüne özel bir ilgi duymuyor, mimari ile mühendisliği bunlara tercih ediyordu. Avrupa bilimine ilişkin az da olsa bilgisi vardı ve İngiltere'de matematikçilerle gemi inşacılarını görmek istemişti. Bununla beraber, mimari ve tahkimat kadar Avrupa'da pedagoji, tarih ve siyaset alanında yapılan çalışmaların Rusça çevirilerini de denetlemişti. İlgisini çeken bir şey olduğunda, çevirinin detaylarına dahi müdahale ederdi. Petro'nun yönetime ilişkin özgün kuramsal fikirleri yoktu, ama örneğin Avrupa tarihi hakkındaki eseri Rusçaya çevrilmiş olan Alman Samuel Pufendorf (1632-1694) gibi rasyonalist siyaset kuramcılarına yönelik bir tercihi vardı. Ölümünden kısa süre önce, Pufendorf'un, Hobbes ve Grotius'u temel alan, hukuk ve mutlakiyet hakkındaki popüler savunmasının Rusçaya çevrilmesini emretmişti.

Petro dine karşı kayıtsızlığı, hatta Ortodoksluğa düşmanlığı ile biliniyor; fakat bu ünün herhangi bir temeli yok. Hem Petro'nun manastır sisteminin aşırılıkları olarak gördüğü şey Kilise'nin onun siyasetine muhalefeti hem de siyasete karışması olduğu için, din adamlarına karşı biraz eleştirel olduğu söylenip geçilemez. Öte yandan, her gün değilse de sık sık ayinlere katılıyordu (sarayın usullerine uygun olarak) ve dinî tarihi biliyordu. Mektuplarında ve raporlarda kayda geçirilmiş sohbetlerinde sayısız İncil referansına ve alıntısına rastlanmaktadır. Katolikliğe de Protestan inancına da ilgiliydi ve Rusya'da her ikisinin de hoşgörüsüyle karşılanması talimatını vermişti. İngiltere'de *Quaker* toplantılarına katıldığı ve William Penn'le tanıştığı anlaşıyor. Ayrıca siyaseti, Ortodoksluğu, Rusya'daki Ortodoksluk muhaliflerine ve tenkitçilerine karşı da korumuştur.

Tutucu bir insan olmayan Petro, Menşikov da dâhil, yöneticilerinin yozlaşmasından kızılıyordu ve onlara çok ihtiyacı olduğunu bilmesine karşın, kızgınlığını göstermekte tereddüt etmiyordu. Kendisini, Avrupa görgüsünü Rus elitine aktaran bir öğretmen olarak görüyordu. Danimarkalı bir diplomat, saray cücelerine, eski adabımuaşerete bağlı kaldıkları takdirde önemli kişilerle dalga geçme izni vererek, onları boyarlara Avrupa adabını öğretmekte kullandığını bildirmişti. Bu muameleye maruz kalıp da tavrını değiştiren boyarlara, kendi tezgâhında elleriyle yaptığı tahta kadehlerden veriyordu.

Petro, sıkça zaman geçirdiği askerî kampta askerleriyle çok mutluydu. Orada, yüzbaşılara verilen türden basit bir çadırda kalıyor ve orduyu teftişe giderken ne takım giyiyor ne de yanına muhafız alıyordu. Diğer en büyük aşkıysa teknelerdi. Doğum gününde zaman zaman saray mensuplarını ve büyükelçileri, İngiltere Kralı III. William'ın hediyesi olan özel yatıyla gezdirirdi. Kuvvetli rüzgârda denize açılıp Finlandiya Körfezi'ne doğru açıldığı bir gün öylesine sarhoştur ki Danimarka Büyükelçisi öleceğinden korkmuştu. İçki âlemleri ve sevgili havai fişekleri, Petro'nun kutlamalarının mutlak öğeleriydi. Eski Rus saray ritüellerinden o kadar rahatsız oluyordu ki ortadan kalkmalarına göz yummuştu, ama Avrupa adabımuaşeretini ithal etmeye başlaması on yıl buldu. O zaman bile elinden geldiğince bu tür merasimlerden kaçmaya çalışıyordu. Soylu karısından boşandı, sonunda Livonyalı bir hizmetçi kızla evlendi, onu imparatoriçe ve kendisinin varisi, yani I. Katerina yaptı. Bu davranışların hiçbirisi, Rus aristokrasisiyle paylaştığı değerlere, hatta kendi destekçileriyle paylaştıklarına bile sığmıyordu. Bu davranış, ülkesinin kültürünü ve devletini dönüştürme konusunda siyasi yeteneğe sahip, güçlü ve bağımsız bir kişiliği yansıtıyordu.

KAYNAKÇA

- Bushkovitch, Paul, "Power and the Historian: The Case of Tsarevich Aleksei 1716-1718 and N.G. Ustrialov 1845-1859", *Proceedings of the American Philosophical Society* 141, no. 2, Haziran 1997, s. 177-212.
- Cracraft, James, *The Church Reform of Peter the Great*, Stanford, Calif., Stanford University Press, 1971.
- Meehan-Waters, Brenda, *Autocracy and Aristocracy: The Russian Service Elite of 1730*, New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1982.
- Peterson, Claes, *Peter the Great's Administrative and Judicial Reforms: Swedish Antecedents and the Process of Reception*, Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning 29, Stokholm, 1979.
- Raeff, Marc, *The Well-Ordered Police State: Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia 1600-1800*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1983.

Mutlakıyet, Aristokrasi ve Reform

Petro devrinin sorunu, gayriresmî güç yapılarının ne çarın ne de reform sürecinin lehine olmasıydı. Rusya'da boyar aristokrasisinin geleneksel rolü, devletin ve toplumun çar tarafından reforme edilmesine yönelik her girişiminin önemli aileleri hesaba katmak zorunda olması anlamına geliyordu. Yine de, aristokratlar başlangıç seviyesinde bir kültürel Batılılaşma sürecinde bulunmalarına rağmen, çoğu Petro'nun siyasetine muhalifti. Öyle ki, hükümdarlığının ilk döneminde, herhangi bir başarıya ulaşılmasını sağlayacak tek kişi Petro olacakmış gibi görünüyordu. Danimarka temsilcisi Heins, 1699'da durumu şöyle özetlemekteydi:

Eğer Tanrı çara uzun bir ömür bahşederse çarın Ruslara önceden asla sahip olmadıkları bir dayanak sağlayacağı belli. Şurası da açık ki, bu prens çok şeyi göze alıyor; oysa, insanın faniliği (Tanrı esirgesin!) her şeyi bozguna uğratmaya; boyarlar arasındaki ve halkın içindeki fikir ayrılıkları ve kıskançlık yüzünden bu ülkeyi asla görmediği, daha acınası bir duruma sokmaya muktedir.

Savaş, yeni ordu ve donanma, yeni giyim tarzı, St. Petersburg, savaş vergilerinin yükselmesi ve yeni başkent, yani Petro'nun yaptığı neredeyse her şey, yüksek yerlerden şikâyetler gelmesine yol açtı.

Yine de aristokratlar onu asla iktidardan düşürmediler. XII. Charles'ın 1708'de Rusya'ya ilerleyişinden yararlanmadılar ki İsveç kralı bunu yapacaklarından emindi. 1716-1718 arasında Çareviç Aleksey'in tarafındaydılar ve eğer yabancı bir ordunun başında eve dönseydi onun safına geçerlerdi, ama kendi başlarına harekete geçmeyeceklerdi. Bu açık eylemsizliklerinin iki nedeni olduğu görülüyor. Birincisi, popüler yazında kimi zaman resmedildikleri gibi eski kafalı yabancı düşmanları değillerdi. Hatta, Avrupa kültürü hakkında çardan farklı zevkleri olsa da, neredeyse Petro kadar batılılaşmışlardı. Diğer neden, her şeye karşın Petro'nun yasal çar olmasıydı. Bu olgu, XII. Charles'ın isyan umutlarını boşa çıkardığı oranda, Çareviç Aleksey'i de ciddi bir tehdit haline getiriyordu. Normal zamanda bu, Petro'nun etrafında muhafızları olmadan veya takım giymeden ve hiçbir şeyden korkmadan dolaşması anlamına geliyordu; çünkü azametinin yarattığı hale çok etkileyiciydi. Daha gerçekçi bir düzeyde ise siyasi düzene yönelik bir rahatsızlığın, boyarların Kargaşa Devri'nde ve yakın dönemde (1682) yaşadıkları gibi, hayal edilemeyecek sonuçları olabilirdi. Son olarak, Petro aristokratları yeni vilayet yönetimi ve senato yoluyla devlete geri getirerek, onlarla uzlaşmayı biliyordu. Çareviç ona, aristokratların güvenilir olmadıklarını söylediğinde, Korkunç İvan'a öykünüp hepsini topluca idam ettirmeye çalışmadı; merkezî hükümeti aristokratların çoğundan temizlese de onları vilayet valiliği ve askerî kumandanlık görevlerinde tutarak yeni akademilere atamamakla yetindi.

Tüm bu faktörler yalnızca Petro'nun karşısındaki zorlukları hafifletiyordu; bunlar, Rus elitinin onun somut reform

önlemlerinden hoşlanmadıkları gerçeğini ortadan kaldırmıyordu. Önemli ailelerin can sıkıcı muhalefetini karmaşıklaştıran karşılıklı rekabetleri, Petro'yu daha 1698'de öfkelen-dirmişti. Sorunun iki tarafına getirdiği ilk çözüm, yani aristokrasiyi kenara iterek Rus idaresini baştan düzenlemek, eliti tutumuna bir cevaptı. Bu siyaset işlemedi; çünkü hükümetin görevleri çok karmaşıktı ve onun ortadan kaldırmak için yola çıktığı sorunlar olduğu gibi duruyordu. Aristokratlar hâlâ ona muhaliflerdi ve ülkenin idaresindeki düzensizlik giderek ağırlaşıyordu. Petro, 1707-1708'de büyük *guberniya*'yı, üç yıl sonra da Senato'yu kurarak iki hamlede bulundu. Petro valiliklere ve Senato'ya yaptığı atamalarla aristokratları yeniden iktidarın merkezine getirdi ve eşzamanlı olarak daha düzenli bir idari sistemin yerleşmesini sağladı. Gözdesi Menşikov 1714'teki düşüşünden önce, en köklü aristokrat ailelerden gelen, güçlü mevki sahiplerinin ortasında tek başına kalmıştı.

Yeni pozisyonları, aristokratların Petro'nun reformlarına karşı olan düşmanlığını gidermemişti. Yeni gözdesi Prens V.V. Dolgorukiy, Petro'nun muhalifi olan ailesinin, gücünü arttırmasına önyak oldu. Menşikov'un 1714-1716 arasındaki düşüşünden en çok çıkar sağlayanlar da Dolgorukiylər'di. Çareviç Aleksey davası, ancak Petro'nun reformlarına yönelik muhalefetin büyüklüğü konusunda daha fazla tetikte olmasını sağladı. Petro bu muhalefete ve önemli ailelerin birbirleriyle ve Menşikov'la rekabetine, devleti bir kez daha yeniden düzenleyerek cevap verdi. 1715'in ilk aylarından başlayarak akademilerin kurulmasına yönelik adımlar at-tı; bu kurumlar, eğitilmiş uzmanların ve deneyimli soylu yöneticilerin sesinin asilzadelerden daha fazla çıkacağı düzenli bir idari sistemin getirilmesini amaçlıyordu. 1718'den itibaren akademi başkanlarını da dâhil ederek, Senato'nun karakterini değiştirdi. Büyük *guberniya*'yı bölüp bunların ba-

şına bazı aristokratlar kadar, soylu olsa da büyük aristokrat ailelerden gelmeyen başka bir sürü görevliyi ve idareciyi de atadı. Petro'nun yeni kurumlara ve buralarda görevlendirecek sadık, yetenekli insanlara ihtiyacı vardı. Gerekli sayıyı boyar aristokrasisi dışındakilerle birlikte tutturabilirdi ve ancak bu tür adamlarla birlikte başarı sağlanacağından emin olabildi. Aristokrat olmayan bakanlara itimat edilmesi eski ailelerin memnuniyetsizliğini alevlendiriyordu. Aristokrasinin Petro'nun hükümdarlığı boyunca sürdürdüğü muhalefet, paradoksal biçimde çarı yeni kurumlar ve yeni kadrolar konusunda arayışa iterek, reform açısından sürekli bir tahrik unsuru işlevi görmüştür. Belki başka bir hükümdar yorulup vazgeçebilirdi, ama Petro asla hızını kaybetmedi. Sonunda da, zafer onun oldu.

Paul Bushkovitch

BÜYÜK PETRO

Hakkında daima çelişkili yorumlar yapılan, delilikle dâhilik, despotlukla hoşgörü, dinsizlikle sofuluk, avamlıkla entelektüellik, askerlikle salon adamlığı arasında hayranlıkla ve kahırla anlatılan biriydi Petro. Güvenliği polis gücüyle sağlanan, çöpleri toplanan, cadde üstündeki binaları restore edilen, bugünkü anlamıyla belediye hizmetlerinin yapıldığı, yolların ve köprülerin sürekli onarıldığı, ulaşımın kolaylaştırıldığı, kadınların ve her sınıftan insanların sosyal hayata katıldığı bir şehir hayatı düşünmüştü; bunun yollarını açtı, uyguladı. Modern Avrupa'yı izliyordu, oralarda yaşadı; bunu şehrin kenarlarında, limanlarda, fabrikalarda bulunarak, çalışarak, bazen kim olduğunu unutturarak ve kimliğini gizleyerek yapıyordu. Bu bakımdan büyük bir hayalperestti, vazgeçmeyecek kadar hırslıydı; selefleriyle kıyaslanmayacak ölçüde mütevazıydı. Bürokratik devletle sınırlı kalmayan iyileştirmeler yaptı; şehre, sosyete, salonlara farklı sınıfların karşılaşmasını kolaylaştıracak aleniyetler kazandırdı.

Büyük Petro, tuhaf, cezbeli, inatçı, romanesk, iddialı bir devlet adamının biyografisi değil sadece. Bir Doğu toplumunun Avrupa'yla hesaplaşmasının, modernleşme seyrinin de hikâyesi. Kısa, tok ve güçlü bir dönem analizi...

